

THEMIS **THEMIS**

***Az ELTE Állam- és
Jogtudományi Doktori Iskola
elektronikus folyóirata***

***Tanulmányok a családról és a
gyermekéről
Különszám***

2020.

**Kiadó: ELTE ÁLLAM- és Jogtudományi Doktori Iskola
1053 Budapest V. Egyetem tér 1-3.**

Szerkesztőbizottság:

**Dr. Kukorelli István a doktori iskola elnöke, dr. Nagy Marianna
alelnök, dr. Fazekas Marianna titkár,**

Felelős szerkesztő: dr. Kukorelli István

A különszám szerkesztője: dr. Szeibert Orsolya

A különszám technikai szerkesztője: dr. Fazekas Marianna

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem-tér 1-3.

A kéziratok gondozásában lektorként vettek részt:

Dr. Gellér Balázs
Dr. Hermann Veronika
Dr. Lévy Miklós
Dr. Menyhárd Attila
Dr. Siklósi Iván
Dr. Somody Bernadette
Dr. Szeibert Orsolya
Dr. Tóth Olga

A különszámban megjelenő tanulmányok az Igazságügyi Minisztérium a jogászképzés színvonalának emelését célzó programjának keretében készültek.

HU ISSN 2064-0900

Szerkesztői előszó

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájának doktoranduszai a 2019-2020-as projektévben végezték el családjogi, családi vonatkozású – újabb – kutatásaikat az Igazságügyi Minisztérium által támogatott Kutatási és Oktatásfejlesztési Program keretében. Ennek a kutatásnak az eredményeit összegzik a THEMIS ezen, 2020. évi különszámában megjelent tanulmányok, melyek a család mint alaptéma egyes kérdéseit járják körül. Az írások témájukat, feldolgozási módjukat, szakirodalmi apparátusukat tekintve sokszínűek, ismertebb jogi kérdések nívómot tartalmazó elemzése mellett az olvasó találkozhat a mindennapok újabb jelenségeinek bemutatásával, analizálásával, illetve azzal, hogy milyen választ adhat a jogi szabályozás ezekre az újabb jelenségekre.

A kutatók között voltak, akik a családi közösségre fókuszáltak (*Stánicz Péter, Deák Milán*), továbbá akik elemzésük középpontjába a párkapcsolatokat, így a házasságot, illetve fiatalok meglehetősen formátlan párkapcsolatát helyezték (*Deák Péter Mihály, Dési Ádám*). Mások kutatásukban elsősorban a gyermekkel kapcsolatos egyes kérdéseket járták körül, részben polgári jogi szempontból (*Barna Lili, Murányi Fanni*), részben a gyermek érdekeinek védelme szempontjából (*Gulya Fruzsina, Balogh Karolina*). Ez egyúttal a tanulmányok közzétételének sorrendje is.

A kutatások – természetesen – más dimenzióban is megközelíthetők. A hagyományos jogági felosztást alapul véve zajlottak azok, amelyeknek tárgya ismertebb, jobban behatárolható, így *Deák Péter Mihályé*, amely az *actio rerum amotarum* mint sajátos római jogi intézmény helyzetét és vagyoni jogi következményeit elemezte, *Barna Lilié*, amely egy klasszikus polgári jogi témát, a deliktuális kárfelelősséget vizsgálta a gyermek helyzetére tekintettel, és *Deák Miláné*, amely a hűtlen kezelés tényállását értékelte a családjog tükrében. Kriminológiai tanulmányt írt *Dési Ádám* a kábítószer-fogyasztás és az egyetemista fiatalok párkapcsolatának kapcsolódási pontjait és egymásra hatásait vizsgálva, míg alapjogi kérdést gondolt tovább *Stánicz Péter*, amikor azt tekintette át, hogy az egyéni autonómia hogyan formálódik a család, illetve családtagok érdekeinek tükrében. *Murányi Fanni* tanulmányának alapkérdése, a jogellenes gyermekelvitel önmagában is több jogterület határán álló intézmény, s ennek egyes gyermekjogi vonatkozásait taglalta a kutatás. A gyermekjogok állnak két további kutatás fókuszpontjában: *Balogh Karolina* az iskolai szociális munka fontosságát és gyermekjogi követelményeit elemezte, *Gulya Fruzsina* pedig azt, milyen kihatásai

lehetnek a gyermekek internethasználatának és online jelenlétének, s mindez milyen szülői felelősséggel jár. Figyelemreméltó, hogy a tanulmányok jelentős része felhasznált empirikus kutatási eredményeket, interjúkat és statisztikai adatokat, így azok közvetlenül a valóság tényeire reagálnak.

A kutatásokról és azok eredményeiről a résztvevők az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 2020. március 2-án tartott konferencián számoltak be, s ekkor lehetőség nyílt arra is, hogy a hallgatósággal egyes kérdéseket megvitassanak. A doktoranduszok családi, családjogi vonatkozású kutatását Szeibert Orsolya, a Polgári Jogi Tanszék egyetemi tanára vezette, a kutatás asszisztense Farkas Diána, a Polgári Jogi Tanszék doktorandusza volt.

Budapest, 2020.

Szeibert Orsolya
a különszám szerkesztője

Tartalom

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ	3
STÁNICZ PÉTER: A család paradigmája az egyéni autonómia érvényesülésében és támogatásában	7
DEÁK MILÁN: A hűtlen kezelés bűncselekményének családjogi vonatkozásai	28
DEÁK PÉTER MIHÁLY: A római házassági vagyoni jog egyes kérdéseinek vizsgálata az <i>actio rerum amotarum</i> tükrében, különös tekintettel a házastársi vagyoni közösség problematikájára	51
DÉSI ÁDÁM: Párkapcsolati szerepek és funkciók a kábítószer-használat tükrében	83
BARNA LILI: A vétőképtelen kiskorú által okozott kár a Gyermejjogi Egyezmény tükrében	102
MURÁNYI FANNI: A gyermek meghallgatáshoz való jogának érvényesülése a jogellenes gyermekelviteli eljárásban	123
GULYA FRUZSINA: A (nyilvános) tartalommegosztás veszélyei: szülők és gyermekeik a közösségi oldalak felületein	139
BALOGH KAROLINA: Miben segít(het) az iskolai szociális munkás – a gyermekek igényeinek tükrében	161

Contents

FOREWORD	6
STÁNICZ, PÉTER: The role of the family paradigm in the exercise and support of individual autonomy	7
DEÁK, MILÁN: Misappropriation of Funds in the aspect of Family Law	28
DEÁK, PÉTER MIHÁLY: Some questions of the matrimonial regime of Roman law in the light of the <i>actio rerum amotarum</i>, with special regard to the problem of matrimonial community of property	51
DÉSI, ÁDÁM: Relationship roles and functions in the light of drug use	83
BARNA, LILI: The Hungarian Civil Code's perspective on the Liability for the Actions of Non-Punishable Persons in relation with the Convention on the Rights of the Child	102
MURÁNYI, FANNI: Implementing children's right to be heard in parental child abduction proceedings	123
GULYA, FRUzsINA: Dangers of (public) content sharing: parents and their children on social media	139
BALOGH, KAROLINA: How can a school social worker help – in the light of the needs of children	161

Stánicz Péter
ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
Állam- és Jogtudományi Doktori Program
Témavezető: Somody Bernadette PhD adjunktus
ELTE ÁJK Alkotmányjogi Tanszék

A család paradigmája az egyéni autonómia érvényesülésében és támogatásában

Kulcsszavak: *autonómia, egyéni autonómia, család, paradigma, paradigmaváltás, alapjogok, emberi jogok, CRPD*

Absztrakt

A tanulmány az egyéni autonómia és a családi környezet kölcsönhatásait, a családnak mint paradigmának az egyéni autonómia érvényesülésére gyakorolt hatását vizsgálja. Az egyéni autonómia hagyományos, non-interference szemléletének bemutatásán keresztül rámutat a koncepció legfőbb hiányosságaira, való lélettől idegen voltára. Ezt követően az egyéni autonómia fogalom lényeges, alapjogi paradigmaváltásának bemutatására kerül sor az egyéni autonómia emberi jogi fordulataként. Az alapjogi szemléletű autonómia koncepció az embert mint személyiségét döntésein keresztül kibontakoztató, egyenlő emberi méltósággal rendelkező egyént helyezi a diskurzus középpontjába. A tanulmány ezt követően az egyén társadalmi beágyazódottságát értelmezi, különös hangsúlyt fektetve az ember legközvetlenebb környezetére, a családra. A családot funkcionális értelemben használja paradigmaként, azt vizsgálva, hogyan hatnak a családi kapcsolatok az egyéni autonómia érvényesülésére, melyet a kölcsönös autonómia (relational autonomy) modell keretében tárgyal. Végezetül az elvi tételek egy gyakorlati példán keresztül kerülnek bemutatásra, mely a gyakorlat számára nyújthat közvetlen segítséget komoly etikai dilemmák feloldására.

1. Bevezetés

Nap mint nap számtalan döntést hozunk meg, az egészen egyszerű, talán különösebb megfontolást sem igénylő hétköznapi döntésektől egészen a további életünket meghatározó sorsfordító kérdésekig. Ezen döntések eltérnek egymástól tárgyban, időben, körülményeikben, hatásukban stb., egy dolog azonban mégis összeköti őket: a legritkább esetben, de leginkább sohasem hozunk döntést mások közrehatása vagy másokra való tekintet nélkül.

Az egyéni autonómia hagyományos atomisztikus felfogása szerint az erősen önálló, mérlegelésre képes kompetens egyén érzelmein felülemelkedve hoz döntést, észszerűen uralja vágyait és határozza meg saját preferenciáit, értékrendjét. Az önálló, önfenntartó és önmegvalósító egyén saját érdekeinek maximalizálására törekszik,¹ függetlenségét más személyek önmegvalósítása veszélyezteti, ezért autonómiája védelme érdekében védeni kell őt a külső behatásoktól (*non-interference*, azaz be nem avatkozási paradigma). A hagyományos felfogás tehát az autonómia kiteljesítését a befolyásolás kizárásában határozza meg.

Az ember nem létezhet azonban más emberektől elzárt, légüres térben; nem lehetséges a társadalmi valóságból egy szeletet kihalítani, melyben az egyén teljes önállóságban, másoktól függetlenül dönt. Minden döntés egy tágabb környezet szövetébe ágyazódik, mely lehet a család, a barátok vagy maga a társadalmi közeg. Ebből következik, hogy minden döntés az egyénen túl másokra is kihat, emberi mivoltunk alapvető eleme, hogy másokkal kölcsönhatásban léteünk, identitásunk társadalmi kapcsolataink bölcsőjében alakul ki, majd komplexen összefüggő további társadalmi faktorok által formálódik (pl. nem, etnikum, társadalmi osztály).² Jól szemlélteti az egyéni autonómia kölcsönösen összefüggő, interszubjektív jellegét, hogy a legtöbb ember sosem dönt mások részvétele nélkül.³ A döntésben való részvétel tágan értelmezendő, alapvetően kétirányú lehet: másokkal közösen (illetve mások segítségével) vagy másokra való tekintettel dönteni.

Az egyén döntéseinek ilyen módon történő befolyásolása akár rendkívül burkolt formában is megjelenhet:

¹ Walter – Friedman 2014. S18.

² Mackenzie – Stoljar 2000. 4.

³ Wright 2018. 1094.

„Nem hiszem, hogy ez a fánk jót fog tenni az alakodnak.”⁴

Gyakran azonban sokkal közvetlenebb módon, a befolyásolás kifejezett céljával jelenik meg:

„Anya, kérlek, vedd meg nekem ...”

Előfordulhat, olyan helyzet is, amikor egy döntés különös szaktudást igényel, mellyel az egyén nem rendelkezik:

„Ki kellene cserélni a vezérlő egységet, az X gyártmányt ajánlom, mert az a legmegbízhatóbb.”

Végezetül döntései során az egyén alapvetően figyelembe veszi, hogy számára fontos más személyeket milyen módon érint a döntés, valamint, hogy ők mit javasolnak neki, miként szeretnék, vagy várják el, hogy döntsön.

„Szerintem a gyermekeim azt fogják gondolni, hogy feladtam, ha visszautasítom a kemoterápiát.”

Az egyéni autonómia klasszikus felfogása újraértelmezésre szorul. Az ember alapvetően társas lény, aki autonómiáját társadalmi interakciók során sajátítja el és éli meg, az atomisztikus, a környezete által nem befolyásolt egyén hipotetikus szereplő. Az egyén döntései kihatnak tehát az őt körülvevő közegre, mely tipikusan a család. A család kiemelt szereppel bír az egyéni autonómia érvényesülésében.

Jelen tanulmány a család paradigmájának az egyéni autonómiával való kapcsolatát elemzi. Az írás megalapozásához szükséges az egyéni autonómia hagyományos felfogásának ismertetése, melyet az egyéni autonómiában bekövetkező paradigmaváltás, az „emberi jogi fordulat” bemutatása követ, új alapokra helyezi az egyéni autonómia megközelítését, az egyént, mint egyenlő méltóságú embert helyezve az autonómia diskurzus középpontjába. A következő fejezet a családot, mint az egyéni autonómia egyik kiemelkedő jelentőségű paradigmáját mutatja be, kiemelve a család egyéni autonómiára gyakorolt hatását. Ezt követően a tanulmány a kölcsönös autonómia (*relational autonomy*) modelljét bevezetve kibővíti az egyéni autonómia hagyományos értelmezési tartományát és értékeli az egyéni autonómia és a család kölcsönhatásait, a családot, az egyéni autonómia paradigmájaként tárgyalva. Végezetül a tanulmány kitér a család paradigmája által érintett egyes tipikus, konkrét vetületeire az egyéni autonómiának, így többek között

⁴ Quinn 2010. 14.

a támogatott döntéshozatalra és segítségnyújtásra, valamint egy konkrét példán keresztül mutatja be az elvi megállapítások gyakorlati érvényesülését.

2. Az egyéni autonómia koncepciója

2.1. Klasszikus, non-interference szemlélet

Az egyéni autonómia hagyományos koncepciója szerint az „*ideális autonóm ember*” racionális, precízen és akkurátusan elemzi az információkat, mérlegeli döntési lehetőségeit és azok lehetséges következményeit, majd hideg fejjel mindezek alapján egy racionális, tájékozott döntést hoz, mellyel saját legjobb érdekét mozdítja elő. Az egyéni autonómia magában foglalja, hogy az egyén saját preferenciáinak és meggyőződésének megfelelően dönt és éli életét.⁵

Ezen hipotetikus meghatározás két alapvetést feltételez:

- a) az egyén önmaga rendelkezik a döntés meghozatalához szükséges képességek teljességével;
- b) az egyén döntését befolyásoló tényezők az autonómiát korlátozó hatások.

A fenti modell szerint az autonómia kulcsa, hogy az egyén irányítja életét (ezért is szokás ezt *in-control agent*, azaz irányító-döntéshozó modellnek nevezni),⁶ a döntései meghozatalához szükséges valamennyi képességgel és adottsággal rendelkezik.

A hagyományos autonómia koncepció szerint az egyén képes saját legjobb érdekét felmérni és annak megfelelő döntést hozni. Mivel valamennyi autonóm egyén saját legjobb érdekét kívánja érvényesíteni, az egyén függetlenségét más önmegvalósító egyének veszélyeztetik: az egyén önmaga védelmét biztosító szabályokat igényel, melyekkel kizárhatja személyes autonómiájából a külső hatásokat.

Az atomisztikus autonómia felfogás alapja tehát az egyéni autonómia be nem avatkozási paradigmája, avagy *non-interference* szemlélete. A

⁵ Mackenzie – Stoljar 2000. 37.

⁶ Walter – Friedman 2014. S17.

valamennyi külső behatásra az egyéni autonómiát korlátozó faktorként tekintő szemlélet hipotézise szerint, ha az egyént megóvjuk a beavatkozásoktól, személyiségét szabadon kiteljesítheti, autonómiája kivirágzik.

Az egyéni autonómia fentiekben ismertetett hagyományos szemlélete azonban több szempontból is megkérdőjelezhető. Az egyén önálló döntéshozatalra való feltétlen képessége feltételezi, hogy elegendő ismeret birtokában képes a megfontolt, helyes döntéshozatalra. A döntések sokfélesége és a különböző szaktudást igénylő élethelyzetek számának folyamatos, talán egyre fokozottabb ütemben történő növekedése következtében az ember egyre többször kénytelen más személyek szaktudását igénybe venni. Az atomisztikus autonómia felfogás szerint külső személyek közrehatása legfeljebb a kellő mennyiségű információ átadására szorítkozhat, minden ezen túlmenő befolyás sérti az egyéni autonómia be nem avatkozási paradigmáját.

Nem életszerű azonban azon elképzelés, mely szerint az információ birtokában az egyén bizonyosan képes legjobb érdekének megfelelő döntést hozni, példaként említhető e körben többek között az egészségügyi vagy jogi kérdésekben való döntéshozatal, ahol az információ megértése önmagában különleges szaktudást igényel. Az egyén nem érthet valamennyi szakterülethez egymaga, szükségszerű, hogy döntéshozatala során segítségre szorul. A segítség a hagyományos *non-interference* szemlélet szerint ugyanakkor külső behatásnak minősül, melyet alapvetően autonómiát korlátozó hatásként értékel a koncepció.

A hagyományos atomisztikus autonómia felfogással szembeni első kritikai észrevétel tehát, hogy a külső hatások nem feltétlenül járnak az egyéni autonómia sérelmével: éppen ellenkezőleg, gyakran elősegítik azt. Az egyén döntéshozatala során számos alkalommal szorul más emberek támogatására, mely lehet szakmai vagy bármely más (pszichikai, érzelmi, technikai, fizikai stb.) közreműködés a döntéshozatalban. Elhatárolandó tehát egymástól a külső behatások közül az autonómiát korlátozó és az autonómia érvényesülését elősegítő közrehatás. Nehezen ragadható meg azonban általános módon, hogy pontosan mi is az autonómiát gátló behatás. Empirikus alapon állíthatjuk, hogy a kényszer sérti az egyéni autonómiát, ugyanakkor például a szocializáció folyamata önmagában nem jár az autonómia sérelmével.⁷ Mindezekre tekintettel álláspontom szerint nem

⁷ Mackenzie – Stoljar 2000. 37.

fenntartható azon álláspont, mely az egyéni autonómia érvényesülési köréből kizárja más személyek közrehatását, a közrehatás körülményeinek, céljának és eredményének vizsgálata nélkül.⁸

A hagyományos autonómia felfogás alapvető tézise továbbá, hogy az egyén saját racionálisan meghatározott preferenciáinak és meggyőződésének megfelelően dönt. Az *in-control* modell ezáltal az érzelmek fölé helyezi a racionalitást, kiindulópontja, hogy az autonóm egyén önkontrollt gyakorol mind döntéshozatala, mind pedig a döntései alapjául szolgáló értékrendjének meghatározása során.⁹ Az egyén érdekének pusztán racionális meghatározhatóságából következik, hogy kellő racionalitás birtokában akár külső nézőpontból vizsgálva is megállapítható lenne, mi a legjobb az egyén számára.

A racionalitás mérceként történő állítása objektívizálni hivatott, mi a legjobb, legegélyösebb az egyén számára. Amennyiben objektív módon, akár külső nézőpontból is meghatározható az egyén legjobb érdeke, továbbá az autonómia céljaként az egyén legjobb érdekét megvalósító egyéni törekvést határozzuk meg, alapvető dilemmaként merül fel a sérülékeny csoportok helyzete, azon emberek élete, akik az objektívnek tekintett mércétől eltérő döntéseket hoznak.

Az objektív legjobb érdek paradigmáján alapuló döntéshozatal és autonómia lényege, hogy az egyén képes a racionális mérlegelésre és annak megfelelően döntést hozni; amennyiben azonban kognitív képességei csökkentek, külső szemlélő számára irracionálisan mérlegeli a körülményeket, úgy autonómiája (legjobb érdekének megvalósítása) ellen cselekszik. A racionalitást zászlójára tűző *in-control* modell szerint az egyén tehát akkor cselekszik autonóm módon, ha ellenáll a félelemnek, a szomorúságnak, a vágnak vagy más érzelemnek. Az egyéni autonómia ilyen módon történő meghatározása esetén azonban elkerülhetetlenül merül fel a kérdés: az egyén létezik autonómiájának alárendelve vagy az autonómia az egyénben rejlő tulajdonság, érték?

Az érzelmek átélése, az, hogy örülünk, vagy éppen letaglózottak vagyunk, és ezt megéljük, valójában emberi voltunk lényeges kifejeződése. Az emóciók fontosak az ember életében, éppen ezért az egyén döntéshozatala során is helyet követelnek. A pusztán racionalitáson alapuló, objektivitásra törekvő egyéni autonómia koncepció valójában éppen az egyént és az ő

⁸ Lásd részletesebben a 3. fejezetben.

⁹ Mele 2001. 81.

emberi mivoltát veszíti el. Az egyéni autonómia kiteljesítése helyett tulajdonképpen szűkíti azt.

2.2. Emberi jogi fordulat

Az egyéni autonómia klasszikus, *non-interference* szemlélete tehát attól védi az egyént, hogy döntéshozatalába mások túlzó módon avatkozzanak be. Az autonómia megsértésétől való tartózkodás, mások behatásának kizárása azonban önmagában nem jelenti az egyéni autonómia hatékony érvényesülését.

Az egyéni autonómiát kizárólag a be nem avatkozás paradigmájára szűkítő koncepció alapvetően hagyja figyelmen kívül az autonómia által védett értéket: magát az embert és az emberi mivoltot. Az egyéni autonómia nem csupán a szabad döntés lehetőségét biztosítja az ember számára, sokkal több annál. Az egyén döntései által kibontakoztatja személyiségét, érvényt szerez meggyőződésének, értékrendjének és preferenciáinak, megéli emberi mivoltát. Az autonómia által védett érték tehát valójában a személyiség legbenső magja, az emberhez méltó élet, melynek elengedhetetlen feltétele, hogy az egyén saját élete aktív irányítójaként élhessen. Védi tehát magát az emberi mivoltot, az emberi méltóságot, mely minden embert megillető alapvető jog.¹⁰

Az autonómia fogalomban megjelenő emberi méltóság felismerését tekintem az egyéni autonómia emberi jogi fordulatának. Az alapjogi paradigmaváltás értéke, hogy új tartalommal tölti ki az egyéni autonómia koncepcióját, a *non-interference* szemlélet által létrehozott külső védelmi vonal és az alapjogi szemlélet szubsztantív autonómia fogalma álláspontom szerint képes választ adni a korábbiakban felvetett aggályokra, valamint megfelelő kontextusba helyezi az egyéni autonómiát.

Az emberi méltóság esszenciája, hogy valamennyi ember azonos méltósággal bír, minden emberi létben immanens érték rejlik. Az egyenlő méltóságból fakad, hogy minden ember számára lehetővé kell tenni, hogy életét saját értékrendje és preferenciái szerint irányíthassa, másokkal azonos alapon gyakorolhassa jogait.

¹⁰ Nemzetközi megítélésében tulajdonképpen igazából inkább mindent átható alapelv, mint alapjog.

Az egyéni autonómia alapjogi tartalmából fakadó elsődleges eredmény, hogy a külső behatásoktól való mentesség paradigmáját újraértelmezi. Megkérdőjeleződik azon feltevés, hogy az egyén autonómiája önmagában, másoktól függetlenül létezik és teljes. Az alapjogi egyéni autonómia fogalom áthelyezi a hangsúlyt az autonómia formális védelméről (külső beavatkozás kizárása) az autonómia valódi, szubsztantív érvényesülésére. Arra keresi a választ, miként teljesezhet ki az egyén autonómiája, milyen külső és belső hatások kölcsönhatása és eredménye maga az autonóm élet. Szakít a valamennyi külső hatást elutasító szinguláris nézőponttal és a külső befolyást annak célja és hatása szerint vizsgálja. Rámutat a kompetens és önmagában teljes egyén ideáljának tarthatatlanságára, ezáltal inkluzívá válik a többségtől eltérő egyének, így többek között a sérülékeny csoportok számára is, ideértve főként a kognitív fogyatékossgal élő embereket.¹¹

Szintén az emberi jogi fordulat eredménye a racionalitás-kultusz meghaladása. Az objektivitás látszatával felruházott „*legjobb érdek*” paradigmáját két okból tartom meghaladottnak. Először, közel valamennyi modern jogrendszer kognitív képességek meglétéhez köti az egyéni autonómiát, azaz, az egyén döntéseinek jogi elismerését,¹² széles körben teret engedve a kognitív fogyatékossgal élő személyek autonómiájának korlátozására. A kognitív képességeken alapuló különbségtétel ugyanakkor sértheti az egyenlő méltóságú személyként való kezelés alapjogi követelményét, fogyatékossgon alapuló diszkriminációt eredményezve.¹³ Másodsor, a racionalitás paradigmája figyelmen kívül hagyja a döntéshozatal irracionális elemeit, valamint a helytelen döntésben rejlő immanens értéket. Az egyén saját értékrendje nem korlátozódik a racionális síkra,¹⁴ azt számos más tényező befolyásolhatja, így például a hagyományok,

¹¹ Flynn és Arstein-Kerslake meghatározása szerint *cognitive disability* alatt értve a fogyatékossgal széles körét, így a pszicho-szociális fogyatékossgnak tekinthető mentális zavarokat, a fejlődési zavarokat, szerzett agyi sérüléseket, illetve a demenciát. Flynn – Arstein-Kerslake 2014. 125.

¹² Ilyen a magyar jogban a korlátozott belátási képességen alapuló cselekvőképesség-korlátozás, a gondnokság alá helyezés. A jog- és cselekvőképesség korlátozásának alapjogi és nemzetközi jogi megítéléséhez, problematikájához lásd az ENSZ Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv (UN CRPD) rendelkezéseit (kihirdette: a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 2007. évi XCII. törvény), valamint a CRPD Bizottság Általános Kommentárjait és országjelentéseit (elérhető: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx>).

¹³ A kognitív fogyatékossgal élő emberek jog- és cselekvőképességének kérdése önmagában számos tanulmánynak képezi alapját, terjedelme és komplexitása miatt szétfeszítené jelen tanulmány kereteit, ezért a szerző csak utalni kíván a kérdéskör alapvető problematikájára. A kérdés részletesebb tárgyalásához a szerző a hazai szakirodalomból utalni kíván többek között Hernádi Ilona, Hoffman István, Gurbai Sándor, Köncei György és Sándor Anikó munkáira és munkásságára.

¹⁴ Mackenzie – Stoljar 2000. 37.

a szocializáció, a vallás és lelkiismeret, vagy éppen az érzelmi kötődés. A döntéshozatalt a racionális mérlegelésre szűkítő megközelítés figyelmen kívül hagyja továbbá a valamennyi döntésben rejlő immanens értéket is: autonómiánk és ezáltal emberi mivoltunk megélése, hogy döntést hozunk, életünket irányítjuk és nem állunk mások irányítása alatt. Még a „helytelen” döntések is értékkel bírnak: a tanulságokat levonva gyarapodunk, egyes hibákból tanulunk, másokat újból elkövetünk. Minden autonóm döntésben érték rejlik: emberi mivoltunk megélése, mely magában hordozza a tévedés és a kockázatvállalás méltóságát.

Az emberi jogi paradigmaváltás ugyanakkor nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy döntései során az egyén gyakran szorul más személyek segítségére, így védendő érték a megfelelő döntéshozatal előmozdítása. A széleskörű segítségnyújtás mellett kívánok állást foglalni, mely azonban két módon is eltér a hagyományos autonómia felfogás paradigmáitól. A döntéshozatali támogatás álláspontom szerint helyeselendő külső hatás, befolyás, amennyiben annak célja és eredménye az autonóm döntéshozatal elősegítése, az egyén hiányos ismereteinek vagy képességeinek ellensúlyozása. A racionalitást nem tartom teljes mértékben elvetendőnek, pusztán a döntéshozatalban betöltött abszolút szerepe helyett a többi, más faktor között történő elhelyezését tartom alapjogi szempontból elfogadhatónak.

Az egyéni autonómia paradigmaváltásának bemutatását követően a tanulmány a továbbiakban a fentiekben felvezetett döntéshozatali támogatás, segítségnyújtás kérdésével foglalkozik, középpontba helyezve az egyén legszorosabb és legközvetlenebb környezetének szerepét, a család paradigmáját az egyéni autonómia érvényesülésében.

3. A család, mint paradigma

A család fogalma és szerkezete dinamikus, időben és térben változó. Széles körben elfogadott, hogy a család a társadalom alapvető egysége, mely valamennyi tagjának fejlődését és jóllétét elősegítő természetes környezet,¹⁵ kiemelt jelentőséggel bír az egyén segítésében és gondozásában.¹⁶ Jelen tanulmány keretében a család fogalom funkcionális megközelítésből kerül

¹⁵ ENSZ Gyermekjogi Egyezmény (UN CRC) Preambuluma.

¹⁶ Secretary General Report A/59/176 of 23 July 2004. II. 4. bekezdés.

tárgyalásra, melynek célja a család egyéni joggyakorlásra gyakorolt hatásának és az egyéni autonómiával való kölcsönhatásának bemutatása.

3.1. Családtagok és a család szerkezete

A család fogalma az elmúlt évtizedekben jelentős változáson ment keresztül,¹⁷ egyre nagyobb pluralitás¹⁸ jellemzi, tehát a családi mintázatok széles köre,¹⁹ választéka²⁰ került elismerésre, a nukleáris család mellett elterjedté váltak további családtípusok, mint az egyszülős család, a multinukleáris vagy *patchwork*-család, a mozaikcsalád, illetve a *de facto* kapcsolatokon alapuló család.²¹ A család mint egyéni autonómiákból álló társadalmi egység maga is bizonyos fokú autonómiával bír tagjainak meghatározása, valamint kollektív döntéshozatala során,²² a családi élet védelme az egyéni autonómia *non-interference* szemléletéhez hasonló védelmet élvez. Ugyanakkor egyes szerzők megkérdőjelezzik, hogy a család autonómiája önmagában is értéknek tekinthető vagy az egyéni autonómiák összessége már eleve magában hordozza a szükséges védelmet.²³

A család pluralitása folytán számos különböző együttélési formát felölel. Szerkezetétől függetlenül megállapítható azonban társadalmi funkciója, mely szerint a család az emberek elsődleges módja arra, hogy együtt éljenek és kölcsönösen segítsék egymást.²⁴ E körben kiemelendő, hogy a családi kapcsolatok még együttélés hiányában is hordoznak bizonyos fokú összetartozás és felelősségtudatot.

A család – az egyéni autonómiához hasonlóan – mélyen a társadalom szövetébe ágyazódik, az egyén életének tipikusan közvetlen közegét alkotja. A család szerepe az egyéni autonómia érvényesülésében gyakran alábecsült, kiaknázatlan potenciállal bír.

¹⁷ Secretary General Report A/59/176 of 23 July 2004. II. 5. bekezdés.

¹⁸ Joslin 2019. 914.

¹⁹ Gyermekjogi Bizottság 7. számú átfogó kommentár, 2005, CRC/C/GC/7 15. bekezdés.

²⁰ Eskridge 2012.1881, 1889.

²¹ Vaskovics 2002. 360-362.

²² McMullen, 1992. 570.

²³ Inness 1996. 18.

²⁴ Secretary General Report A/59/176 of 23 July 2004. III. A. 7. bekezdés.

3.2. Funkcionális megközelítés: család és egyéni autonómia

A család fogalma alatt tehát változatos együttélési és akár együttélés nélküli emberi kapcsolatokat értünk. A családi kapcsolatok egyik leghagyományosabb területe a szülő-gyermek viszony, a gyermek alapjogi gyakorlásának bölcsője a család. A gyermek képességei fokozatosan fejlődnek, autonómiára való képességét is e fejlődés által sajátítja el. Ugyanakkor nem csupán a gyermek számára jelenti a család az alapjogok gyakorlásának elsődleges közegét, a család valamennyi tagja vonatkozásában hatással bírnak az egyén magatartására, autonómiájára a családtagok és maga a család.

Az egyéni autonómia érvényesülése szempontjából a család paradigmája a plurális család fogalomra épül. A család paradigmájának funkcionális megközelítése a család szerkezete helyett az egyén és az általa családnak tekintett személyek közötti közvetlen, állandó vagy rendszeres, időben tartós kapcsolatra helyezi a hangsúlyt, melynek további elemét képezi az egyének közötti kölcsönös segítségnyújtás és felelősségvállalás.

Ismert az az álláspont is, mely szerint a szülőket a szeretet természetes kötőereje vezeti arra, hogy gyermekük legjobb érdekének megfelelően cselekedjenek.²⁵ A család, mint az egyéni autonómia paradigmája azonban bővebb, mint a szülő és gyermek közötti kapcsolat. Kétségként merülhet fel azonban, hogy a természetes kötőerő vajon nem pont az egyéni autonómia érvényesülését korlátozza-e.

Az egyéni autonómia emberi jogi fordulata szerint az autonómia középpontjában az ember áll, aki maga határozza meg értékrendjét és preferenciáit, melyeket tudatosan (racionális és egyéb szempontokat figyelembe véve) alakít, ideértve az általa családnak tekintett egyének körét is. A tudatosság, az értékrend és preferenciák felülvizsgálata vezethet ahhoz, hogy az egyén korábbi kapcsolatait is átértékeli ennek tükrében. Az önmaga megvalósítására törekvő, autonóm egyén és a család természetes köteleke között ellentét feszülhet tehát, amennyiben az egyén átértékeli az őt másokhoz kötő szálakat és arra jut, hogy a kapcsolat számára a továbbiakban már nem kívánatos.²⁶ Szolgálhat tehát az egyéni autonómia a társasági, családi kapcsolatok felbontására?

²⁵ McMullen 1992. 593.

²⁶ Mackenzie – Stoljar 2000. 42.

Nem vitatva a családon belüli természetes kötődést, fontos kiemelni, hogy maguk a családi kapcsolatok is több faktorú, nem feltétlenül maguktól értetődő és korántsem automatikus viszonyok.²⁷ A családi kapcsolatok többes kötődését igazoló példa lehet, hogy az egyén családtagjaival gyakran olyan tulajdonságok ellenére is szoros kapcsolatot ápol, mely tulajdonság más személy esetén őt a kapcsolat megszakítására ösztönözné.

Az egyéni autonómia részeként tekinthető annak a szabadsága, hogy az egyén maga határozza meg, kit tekint családjának, a vérségi köteléken kívüli embereket is oda tartozónak tekinthet, valamint a vérségi kötelék ellenére egyes személyeket kizárhat onnét. Az egyéni autonómia része tehát, hogy az egyén kit kíván családjába bevonni. Az egyéni autonómia vezette önreflexió vezethet oda, hogy fennálló kapcsolatait az egyén átértékeli és átrendezi, de ez korántsem szükségszerű, az egyéni autonómia ehhez önmagában nem szükséges és nem is elégséges. Álláspontom szerint nem az egyéni autonómia szakítja meg az emberi kapcsolatokat, hanem mindig maguk az emberek.

A szükségszerű kapcsolat elvetése ellenére az egyéni autonómia kiteljesedése és a társadalmi-családi kapcsolatok felbomlása közötti lehetséges kapcsolat vizsgálendő kérdéskör. Az egyéni autonómiát értékékként tisztelő társadalmakban nagyobb a valószínűsége annak, hogy az egyének megkérdőjelezik és újraértékelik saját értékrendjüket. A személyes preferenciák tudatos felülvizsgálata során az egyének között fennálló látens egyetértés megbomolhat, a véleménykülönbségek folytán az emberek eltávolodhatnak egymástól. Ugyanakkor a felülvizsgált értékrendek mentén a fennálló kapcsolatok felbomlásával egyetemben új kapcsolatok jöhetnek létre az újonnan létrejövő értékrendek egyezése alapján. Ezáltal valójában az egyéni autonómia értékékként való elismerése a társadalmi kapcsolatok erodálása helyett azok átrendeződését eredményezi, az egyéni autonómia kiteljesedése a társadalmi változás katalizátoraként is meghatározható.²⁸

4. Kölcsönös autonómia modell

Az egyéni autonómia dinamikáját a fentiekben ismertetett tudatos önreflexió és adaptáció adja, azaz, hogy az egyén értékrendjét és preferenciáit

²⁷ McMullen 1992. 595-596.

²⁸ Mackenzie – Stoljar 2000. 44.

időnként felülvizsgálja. A kölcsönös autonómia modell egyik központi eleme az egyéni autonómia eme dinamikája. Más személyek befolyása önmagában nem áll ellentétben az egyéni autonómiával, a másokkal való folyamatos interakciók, mások véleményének valamint az egyén döntése másokra gyakorolt hatásának figyelembe vétele által az egyén preferenciái újrafogalmazódnak, gyarapodnak.

A család paradigmájának funkcionális megközelítése szerint az egyén számára családja alkotja legközelebbi és legszorosabb társadalmi közegét, mely a kölcsönös autonómia dinamikáját biztosítva elősegíti az emberi jogi fordulat paradigmaváltása szerint értelmezett egyéni autonómia kiteljesedését.

A kölcsönös autonómia modell egyik fő aspektusa annak vizsgálata, miként hat az egyén autonómiájára és személyiségére a társadalmi beágyazódottság, a közvetlen családi környezettel való egymásra utaltság.

4.1. A családi és egyéni érdekek konvergenciája és divergenciája

A funkcionális család paradigmája szerint az egyén és családja közötti kapcsolat alapja a kölcsönös felelősség, együttműködés és törődés, melyet *interdependenciának* is nevezhetünk. A család paradigmájának és a kölcsönös autonómia modelljének tükrében újraértelmezésre szorul az egyén legjobb érdeke. Tarthatatlanná válik az egyén érdekét pusztán önmagára irányuló, a másokra gyakorolt hatást kizáró fogalomként kezelő szemlélet, mivel figyelmen kívül hagyja azt az érzékeny szociális hálót, melyben az egyén családtagjaival szükségszerű kölcsönhatásban él, döntései kihatnak közvetlen környezetére, amely elkerülhetetlenül visszahat az egyénre is. Mások – a család – érdekei ezáltal beépülnek az egyén saját érdekébe, az *interdependenciára* tekintettel az egyén számára elválaszthatatlanul összefonódik saját és családja legjobb érdeke.

Az egyéni és a családi érdekek konvergenciája azonban nem jelenti azok teljes összeolvadását, azonosságát. A kölcsönös autonómia modell szerint tehát az egyén döntéshozatala során saját, személyes érdekei részeként családja érdekeit is mérlegelve dönt. A kölcsönös autonómia dilemmája tehát az egyéni és társadalmi (családi) érdekek mérlegelésében a kényes egyensúly megtalálása, mely annak biztosítéka, hogy a családra gyakorolt hatásra tekintettel az egyén ne áldozza fel személyes autonómiáját.

Egy betegek és családtagjaik bevonásával készült kutatás²⁹ az egészségügyi döntéshozatal körében vizsgálta a család paradigmájának az egyéni autonómiára gyakorolt hatását. A résztvevők túlnyomó többsége, 93 %-a fontosnak tartotta, hogy mind a beteg, mind családja információt kapjon az egészségügyi ellátással kapcsolatban. A családnak a beteg döntéshozatalában való részvétele kapcsán azonban a betegek 70 %-a gondolta úgy, hogy családja részt vegyen a döntésben, míg a családtagok csupán alig több, mint fele (54 %) érezte úgy, hogy részt kellene vennie ebben. A kutatás eredményeiből jól látható, hogy a beteg gyakran jobban figyelembe veszi családja véleményét, mint azt a családtagok szeretnék, az *interdependencia* egyéni autonómiára gyakorolt hatása tehát jelentős mértékben befolyásolja a döntéshozatalt. A kutatás rámutatott a család paradigmájának lehetséges veszélyeire: adott esetben kiszolgáltatott helyzetbe sodorhatja az egyént, aki saját preferenciái között a családra gyakorolt hatást minden más elé helyezheti.

A család érdekeinek internalizálásán alapuló, azt az egyéni érdek körében való mérlegelésen (felülmérlegelésen) túl a család olykor közvetlen módon, mint külső befolyásoló is megjelenhet. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a családtagok önálló, autonóm egyének, akik önértékesítésre törekednek. A családi kapcsolatok és *interdependencia* ellenére egyes helyzetekben érdekellentét mutatkozhat egyes családtagok között, végső soron a családi kapcsolatra való hivatkozás az egyéni befolyásolás eszközévé válhat, mely azonban mint az autonómiát sértő, káros külső hatás kiesik az egyéni autonómia által védett körből.

4.2. Döntéshozatali támogatás és a család paradigmája

A kölcsönös autonómia modell a család és az egyén kölcsönhatását az autonómiát serkentő hatásként határozza meg, ugyanakkor a fentiek rámutatnak arra, hogy ez nem abszolút. Mint valamennyi külső ráhatás során, a családi interakció esetén is kulcsfontosságú azon kényes egyensúly megtalálása, melyben a családnak az egyéni döntéshozatalra gyakorolt hatása elősegíti az egyéni autonómia érvényesülését.

E körben érdemes visszatérni ahhoz a megállapításhoz, hogy az egyén döntései során gyakran szorul mások segítségére, mely számtalan különböző

²⁹ Schäfer et al. 2006. 952-959.

okból fakadhat, a kognitív fogyatékoságtól kezdve a pillanatnyi elbizonytalanodáson át a szakmai ismeretek hiányáig. Az egyéni autonómia lehetőséget ad arra is, hogy az egyén adott esetben akár másik személyre ruházza át a döntést.³⁰

Külön szükséges kitérni a döntéshozatalban nyújtott segítség körében a sérülékeny csoportok helyzetére. A döntéshozatali képességükben – kognitív fogyatékoságuk következményeként vagy más okból – fokozottan segítségre szoruló emberek számára a család alapvető fontosságú segítségnyújtó hálózatként működhet. A funkcionális értelemben vett család tagjai az egyént jól ismerik, szoros és rendszeres kapcsolatban állnak. Ismerik az egyén korábbi életútját, így személyes értékrendjéről és preferenciáiról is valós ismeretekkel rendelkezhetnek.

Az egyén emberi méltóságán alapuló egyéni autonómia koncepció arra fókuszál, milyen módon segíthető elő az egyén döntéshozatala, autonómiájának kiteljesítése. Az egyéni autonómiát tiszteletben tartó döntéshozatali támogatás alapfeltevése, hogy az egyén képes segítséggel döntést hozni, ezen segítségre pedig ő jogosult. Az első fejezetben tárgyalt objektív legjobb érdek az ott kifejtettek szerint alapjogi szempontból nem szolgálhat a döntéshozatali támogatás paradigmájaként. Az alapjogi megközelítés következtetését támasztja alá az ENSZ Fogyatékoságügyi egyezményének 12. cikke, mely az egyén akaratát és preferenciáit határozza meg a segítségnyújtás vezérelveként.

Hangsúlyozandó azonban, hogy a döntéshozatalhoz szükséges támogatás nem korlátozódik a kognitív fogyatékosággal élő emberekre, valamennyi ember segítségre vagy támogatásra szorulhat egyes döntései meghozatalakor. A fogyatékoságügyi megközelítés eredménye a segítségnyújtás elveinek alapos kidolgozása. A döntéshozatali támogatás alapvető szemlélete nem az, hogy az egyén képes-e döntést hozni, éppen ellenkezőleg, kiindulópontja, hogy minden ember képes arra. A kérdés pusztán az, milyen módon segíthető elő az egyén autonóm döntéshozatala.

A döntéshozatali támogatás vezér paradigmája az egyén akaratán és preferenciáin alapuló támogatás (*will and preferences approach*), melynek érvényre juttatásában a család kiemelt szereppel bír. A családi kapcsolatok közvetlenségük és intimitásuk által valószínűsítik, hogy az egyén értékrendjét és akaratát, korábbi életének megfelelő jövőbeli döntéseit a

³⁰ Ilyen jogintézmény a számos országban ismert és részletesen szabályozott előzetes rendelkezés vagy *Living Will*, melyben az egyén, belátási képessége későbbi elvesztése estére helyettes döntéshozót nevez.

családtagok nagyobb valószínűséggel ismerik, mint a családon kívül álló más személyek. A családtagok tipikus esetben tehát fokozottan alkalmasnak mutatkozhatnak a döntéshozatalban nyújtandó támogatásra. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy ez esetben is fontos a kényes egyensúly megtartása, hogy a döntéshozatal során nyújtott támogatás ne fordulhasson át az egyén döntéshozatalának az autonómiát sértő irányításává.

A továbbiakban a család döntéshozatalban való részvételét, a család paradigmájának az egyéni autonómiával való kapcsolatát egy tipikus élethelyzetben kívánom bemutatni.

4.3. Katalin esete³¹

Katalin 56 éves rákos beteg. Egészségügyi állapota műtéti beavatkozás, kemo- és sugárkezelés ellenére sem javul kielégítően. Az elmúlt évek során gyakorlatilag ki-be jár a kórházból. Kórházi látogatásai és kezelései során élettársa, M. kíséri, aki gyakran magával hozza legkisebb gyermeküket is. Katalin családja bizakodó, támogatják őt és a további agresszív kezelés sikerében teljes mértékben bíznak. Katalin orvosai ugyanakkor hospice-palliatív ellátást javasolnak, úgy ítélik meg, hogy az agresszív kezeléstől érdemi javulás aligha várható.

Katalin palliatív orvosa, dr. G. négy szemközt leül vele megbeszélni az életvégi döntéshozatalt. Katalin ragaszkodik az agresszív kezelés folytatásához, de végtelenül kimerültnek látszik. A kezelés várható következményeinek ismertetése során orvosa megkísérli feltárni a Katalin döntése mögött húzódó indokokat. Katalin végül elismeri, aggódik az agresszív kezelés miatt, nem szeretné alávetni magát az újabb fájdalmaknak, de úgy érzi, cserben hagyná ezáltal családját. Ő nem hős, mondja. Megosztja továbbá, hogy önállósága kiemelt értékkel bír számára, fél a szenvedéstől és autonóm életének folyamatos elvesztésétől. Ő maga haszontalannak gondolja a további agresszív kezelést, de nem szeretné cserben hagyni családját, akik azt várják tőle, hogy küzdjön, és ne adja fel.

³¹ A példa valós eseményeken alapul, melyekről a szerző a Magyar Aneszteziológiai és Intenzív Terápiás Társaság (MAITT) Továbbképző Napok és Nemzeti Kongresszus rendezvényén szerzett tudomást orvosok elbeszélése alapján 2019. 05.24-én. A példában a nevek és személyes adatok, valamint az konkrét egészségügyi állapot a beazonosíthatóság kizárása érdekében megváltoztatásra került.

Mit tehet ebben a helyzetben dr. G.? A Katalin számára legelőnyösebb kezelés kiválasztása során dr. G.-nek tiszteletben kell tartania Katalin autonómiáját, ugyanakkor családjának jószándékú, szeretetteljes véleményének is szerepet kell, hogy adjon. Fontos továbbá, hogy tartózkodjon a paternalisztikus hozzáállástól. Dr. G. csak nem régen kapcsolódott be Katalin kezelésébe, így nem támaszkodhat hosszú távú orvos-beteg viszonyra, a beteg életútjának ismeretére ebben a komoly dilemmában.

Le kell szögezni, hogy az egyéni autonómia magában foglalja, hogy a beteg az orvosa által javasolt kezelést visszautasítsa, illetve, hogy a kezelési alternatívák közül választhasson. Orvosa erről őt köteles részletesen tájékoztatni. Itt merül fel dr. G. számára az első dilemma: miként tájékoztassa Katalint? Álljon a család mellé és erősítse fel az agresszív kezelés által elérhető előnyöket? Esetleg támogassa Katalin belső vágyát és a család elől hallgassa el a kezelés lehetséges sikerét? Amennyiben az első megoldás szerint a család mellé áll, valószínűleg Katalin enged a nyomásnak és a családja által kívánt döntést hozza meg, saját személyes preferenciái ellenében is. A második esetben azonban a családot megfosztja az információtól, így valójában kizárja a döntéshozatalban való érdemi részvételtől.

A család – még legnagyobb jó szándéka ellenére is – gyakran túlzottan igyekszik befolyásolni az egyént döntésében, a beteg kiszolgáltatott helyzetében pedig különösen sérülékeny az autonómiáját érő külső befolyással szemben, így védelemre szorul. Nem vitatható azonban, hogy a család reakciója Katalin döntésére Katalin további életére is döntően kihat. Katalin dilemmája tehát továbbra is változatlan, nem szeretne további agresszív kezelést kapni, ugyanakkor családja fájdalmát sem szeretné fokozni azáltal, hogy visszautasítja az életét meghosszabbító kezelést.

Amennyiben a család túlzó befolyást próbál gyakorolni Katalinra, dr. G. feladata viszonylag egyszerű, Katalinnal meg kellene osztania álláspontját a túlzott befolyásról, és a családdal való egyeztetést követően végül a beteg akaratát lenne köteles követni.

Az egyéni autonómiát sértő családi befolyást követően érdemes megvizsgálni a másik végletet, ha Katalin nem rendelkezne kellő mentális vagy kommunikációs képességgel ahhoz, hogy orvosa számára saját preferenciáit feltárja. Ebben az esetben a család az egyéni autonómia érvényesülését segítő döntéshozatali támogató szerepe lép előtérbe. Mivel

dr. G. nem ismeri személyesen Katalint ahhoz, hogy életútja alapján preferenciáit és meggyőződését ismerhesse, a család, mint Katalin legszorosabb környezete segíthet abban, hogy a végső döntés Katalin értékrendjének megfelelően szülessen meg akkor is, ha ő maga ezt a meggyőződését nem képes orvosa tudtára hozni.

A két szélsőértéket követően viszonylag széles tartományt szükséges megvizsgálnunk, mely az egyéni autonómia érvényesülése és a család paradigma kölcsönhatásait hozza felszínre. Tudjuk tehát, hogy Katalin döntése során családja szempontjait is figyelembe veszi. Azt is ismerjük, hogy belső meggyőződése eltér a családja által preferált döntéstől.

E körben érdemes ismételtén felhívunk a korábban tárgyalt kutatás eredményeit, azaz, hogy az egyén hajlamos családja preferenciáit nagyobb súllyal figyelembe venni, mint azt a családtagok kívánják. Ezt kiegészíti ugyanennek a kutatásnak az az eredménye, mely szerint a beteg és családtagjai közel azonos értékeket tartanak fontosnak az élet végén, közel azonos prioritási sorrendben (ilyen érték például az önállóság, egészség, család). Dr. G. számára tehát a család és Katalin közötti párbeszéd kezdeményezése jó lehetőségnek mutatkozik arra, hogy megfelelő mederben tartva teret engedjen az egyéni autonómia és a család kölcsönhatásai érvényesülésének.

Dr. G. emlékeztetheti Katalint, hogy családja valószínűleg nyitottabb a kérdés megvitatására, mint azt ő gondolná. Még ha kiindulópontjuk eltérő is, nagy valószínűséggel hasonló értékeken alapul az általuk képviselt álláspont. Még ha nem is értenek egyet, jobban fogják érteni egymás nézőpontját.

Dr. G. elsődleges feladata tehát, hogy lehetőséget biztosítson az egyéni autonómia és a család közötti kölcsönhatás kialakulására, védve ugyanakkor Katalin autonómiáját a túlzott mértékű befolyásolástól. A Katalin és családja részvételével tartott megbeszélés az élet végének céljáról és körülményeiről segíthet a két oldal által fontosnak tartott értékek harmonizálásában. Egy ilyen beszélgetés legjobb kimenetele, ha az egyén és családja végül egyetért a követendő kezelést illetően. Az is előfordulhat, hogy a véleménykülönbség továbbra is fennáll, ekkor dr. G. orvosként köteles segíteni Katalin autonómiája érvényesítésében. Végül az is elképzelhető, hogy Katalin családja fenntartja álláspontját, melyhez Katalin igazodik – amennyiben a család nem tanúsított túlzott befolyást, ez a kimenetel is Katalin autonómiájának érvényesülését vonja maga után, lehetősége van a család preferenciáit önként saját preferenciái elé helyezni, vagy családja

preferenciáit sajátjaként átvenni. Bármilyen is legyen a végső döntés, dr. G. ez esetben Katalin autonómiáját tiszteletben tartva, a család közreműködésének arányosan teret engedve járt el.

5. Konklúzió

Az egyéni autonómia formális, a külső behatásokat kategorikusan kizáró felfogása a mindennapi élet valóságának tükrében tarthatatlan. Az egyén nem létezhet – nem létezik – másoktól hermetikusan elzárt, légüres térben. Az ember társas lény, nem szakítható ki környezetéből.

Az egyéni autonómia fogalma az alapjogi megközelítés következtében paradigmaváltáson ment keresztül, ezt nevezhetjük az egyéni autonómia emberi jogi fordulatának. Az alapjogi szemlélet kiindulópontja, hogy minden ember egyenlő méltósággal rendelkezik, az egyént, mint személyiségét megélt embert helyezi az autonómia fogalmának fókuszpontjába. Az egyén döntései során valójában saját emberi mivoltát éli meg, döntései és választásai útján bontakoztatja ki személyiségét és fejezi ki értékrendjét, preferenciáit.

Az emberi jogi fordulat áthelyezi tehát a hangsúlyt az egyéni autonómia fogalmán belül. Az önálló döntésre való képesség helyett a támogatás, segítségnyújtás válik az autonómia fogalom központi paradigmájává. Mindezekre tekintettel új fényben tekinthetünk az ember közvetlen környezetének egyéni autonómiára gyakorolt hatására.

Kiemelt jelentőséggel bír a társas kapcsolatok közül a család, mely az ember legközvetlenebb környezete. A tartós, rendszeres és bensőséges családi kapcsolat az egyéni autonómia alapjogi fordulatát követően az egyéni autonómia kiteljesedését segítő, támogató közegként tekinthető.

Fontos azonban továbbra is reflektálni az egyéni autonómia hagyományos *non-interference* szemléletére, ugyanis a család, mint minden más társadalmi környezet egyénre gyakorolt hatása arányos kell, hogy legyen. Az egyén döntései során szorulhat segítségre, ugyanakkor a külső segítség szükségképpen befolyásolja az egyén döntéshozatalát. Az arányosság teremti meg azt a kényes egyensúlyt, mely biztosítja, hogy a család részvétele az egyén döntéshozatalában az egyéni autonómia kiteljesedését szolgáló, támogató közreműködés, mely azonban nem eredményezheti a döntés átvételét, az egyén irányítását. Az alapjogi szemléletű egyéni

autonómia felfogás az emberi értékek védelmén túl a gyakorlat számos területén nyújthat kézzel fogható segítséget komoly etikai dilemmák feloldásában, ahogy azt Katalin és Dr. G. esete is szemléltette.

Felhasznált irodalom

ESKRIDGE Jr. William N.: Family Law Pluralism: The Guided-Choice Regime of Menu, Default Rules, and Override Rules. *Georgetown Law Journal*, 2012. 100.

FLYNN, Eilionoir. – ARSTEIN-KERSLAKE, Anna: The Support Model of Legal Capacity: Fact, Fiction, or Fantasy? *Berkeley Journal of International Law*, 2014. 32.

INNESS, Julie C.: *Privacy, Intimacy, and Isolation*. Oxford University Press, 1996.

JOSLIN, Courtney G.: Autonomy in the Family. 66 *UCLA Law Review*, 2019. 66.

MACKENZIE, Catriona – STOLJAR, Natalie (eds): *Relational Autonomy: Feminist Perspective on Autonomy, Agency, and the Social Self*. Oxford University Press, New York, NY, 2000.

MCMULLEN, Judith G.: Privacy, Family Autonomy, and the Maltreated Child. *Marquette Law Review*, 1992. 75.

MEGAN, S. Wright: End of Life and Autonomy: The Case for Relational Nudges in End-of-Life Decision-Making Law and Policy. *Maryland Law Review*, 2018. 77.

MELE, Alfred R.: *Autonomous Agents: From Self-Control to Autonomy*. Oxford University Press. 2001.

QUINN, Gerard: Personhood & Legal Capacity Perspectives on the Paradigm Shift of Article 12 CRPD. Concept paper, *Harvard Law School*, 2010.

SCHÄFER C. – PUTNIK K. – DIETL B. – LEIBERICH P. – LOEW TH. – KÖLBL O.: Medical decision-making of the patient in the context of the family: results of a survey. Support Care Cancer. *AMA Journal of Ethics*, 2006. 14(9).

VASKOVICS László: A család fejlődése Európában. *Educatio*. 2002. 3.

WALTER, Jennifer K. – FRIEDMAN, Lainie R.: *Relational Autonomy: Moving Beyond the Limits of Isolated Individualism*. *Pediatrics*. 2014 Feb; 133 (Suppl 1): S16–S23.

The role of the family paradigm in the exercise and support of individual autonomy

Summary

This article examines the correlation between individual autonomy and family relations. The analysis begins by describing the traditional non-interference view of autonomy and points out why it cannot adequately reflect reality. Thus, the traditional concept of autonomy underwent a paradigm-shift, which the author calls the fundamental rights turn. The fundamental rights concept of autonomy is based on the principle of equal human dignity and focuses on the person, who – by exercising agency – strives for self-fulfillment. The fundamental rights point of view sets the stage for the analysis of the impacts of immediate social environment (family) and individual autonomy. The paradigm of family is applied in a functional way, describing how family relations affect the individual's autonomy. The theoretical claims are then applied to a real-life case from medical practice. The case-study shows how the theoretical foundations may be directly applied to provide guidance for practitioners in complicated ethical dilemmas.

Deák Milán
ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
Állam- és Jogtudományi Doktori Program
Témavezető: Gellér Balázs egyetemi tanár
ELTE ÁJK Büntetőjogi Tanszék

A hűtlen kezelés bűncselekményének családjogi vonatkozásai

Kulcsszavak: büntetőjog, családjog, hűtlen kezelés, gyám, gondnok, szülő, bizalmi elv

Absztrakt

A tanulmány a büntetőjog és a családjog érintkezési területeit vizsgálja a hűtlen kezelés különös részi tényállásának tekintetében. A tanulmány távolabbról, a jogrendszer egységességéből kiindulva vázolja fel a két eltérő jogterület alapjait és kapcsolódási pontjait, mindezt alkotmányos kontextusba helyezve. A mű bemutatja a hűtlen kezelés jogi természetével kapcsolatban kialakult elméleteket, melyeket rávetít a hatályos szabályozásra, továbbá a jogi természetével kapcsolatban keletkezett elméletek sajátosságainak érvényesülési körét is bemutatja. Összefoglalja azon családjogi rendelkezéseket, amelyek mögöttes tartalommal töltik ki a hűtlen kezelés bűncselekményének tényállását, amelyek tükrében a különös részi tényállás elemzését is elvégzi. Emellett a tanulmány a hűtlen kezelés és a családjogi szabályozás kapcsolódó pontjainak összefoglalását végzi el.

1. Bevezetés

A büntetőjog – értelemszerűen egyben a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) – egyik célja a társadalom és az egyének védelmének biztosítása. Ezt a célt a jogalkotó expressis verbis kinyilatkoztatta a Btk. preambulumban: „Az Országgyűlés az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogainak, továbbá az ország függetlenségének, területi épségének, gazdaságának, valamint a nemzeti vagyonnak a védelme érdekében, Magyarország nemzetközi jogi és

európai uniós kötelezettségeinek figyelembe vételével, az állam kizárólagos büntető hatalmának érvényesítése céljából a következő törvényt alkotja”.¹ A büntetőjogi védelem alkotmányos alapokon nyugszik, hiszen a Btk. preambulumban megfogalmazott védelmi érdekek/célok mindegyike visszavezethető az Alaptörvény egyes rendelkezéseire.²

A védelem irányultsága alapján különbséget tehetünk a társadalom és az egyén szintjén érvényesülő szabályozásról. A hűtlen kezelés bűncselekményének elkövetésével mind a társadalmi, mind az egyéni érdekek veszélyeztethetők vagy sérthetők. A hűtlen kezelés materiális voltából következik, hogy a stádiumtani szempontból befejezett hűtlen kezelés bűncselekményének esetében a hűtlen kezelés védett jogi tárgyának sértését lehet megállapítani, a hűtlen kezelés kísérletének esetében azonban a bűncselekmény tárgya³ kizárólag veszélyeztetve van, mivel az idegen vagyonban nem következik be vagyoni hátrány.⁴ A Kúria – bár az emberölés témakörében – foglalkozott a kísérlet jogtárgyat veszélyeztető és sértő voltával: „A bűncselekmény kísérlete az előkészület és a befejezett bűncselekmény között definiálható akként, hogy több mint az előkészület, de kevesebb, mint a befejezett bűncselekmény, ugyanis a kísérlet a jogtárgyat már részben veszélyezteti vagy sérti, de a célba vett elkövetési tárgy – passzív alany – nem megy át azon a változáson, amely a bűncselekmény befejezettségét jelenti.”⁵ Az eseti döntés lényege a hűtlen kezelés bűncselekményére vetítve, hogy a hűtlen kezelés esetében

¹ Helyesen hívja fel a figyelmet a Gellér Balázs és Ambrus István szerzőpáros, hogy a Btk. preambuluma egy tág értelemben vett büntetőpolitika megfogalmazása is. Gellér –Ambrus 2017. 32.

² Lásd 11/1992 (III.5.) AB határozat, azon belül is: „Alkotmányos jogállamban a büntetőjog nem pusztán eszköz, hanem értéket véd és maga is értékeket hordoz: az alkotmányos büntetőjogi elveket és garanciákat. A büntetőjog a büntetőhatalom gyakorlásának törvényes alapja és egyúttal az egyéni jogok védelmének szabadságlevele is. A büntetőjog értékvédő ugyan, de szabadságlevélként az erkölcsi értékek védelme körében nem lehet az erkölcsi tisztogatás eszköze. A *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* alkotmányos alapelvek, amelyeknek számos büntetőjogi szabály adja meg jogszerű tartalmát. Ilyen szabály a bűncselekmény fogalomnak a Btk.-ban adott meghatározása, a büntetés és a büntetési rendszer törvényes fogalmai. A bűncselekmény fogalom ugyanúgy, mint a büntetés fogalma, az egyén büntetőjogi felelőssége és felelősségre vonása szempontjából döntő. Az egyén alkotmányos szabadságát, emberi jogait nem csak a büntetőjog különös részének tényállásai és büntetési tételei érintik, hanem alapvetően a büntetőjogi felelősség, a büntetés kiszabás és a büntethetőség összefüggő zárt szabályrendszere. A büntetőjogi felelősség minden szabályának módosulása, alapvetően és közvetlenül érinti az egyéni szabadságot és az egyén alkotmányos helyzetét. Az elévülési szabályok is csak úgy módosíthatók, ha azok az alkotmányos büntetőjogi felelősség alapintézményével összhangban maradnak.”

³ A hűtlen kezelés esetében a védett jogi tárgy a tulajdoni, vagyoni viszonyok védelme, ezzel szemben az elkövetési tárgy az idegen vagyon. Helyesen mutat rá Wiener A. Imre a bűncselekmény tárgya és az elkövetési tárgy közötti fogalmi különbségre: „A bűncselekmény tárgya és a jogtárgy nézetünk szerint azonos értelmű. Elkülönül e kettőtől az elkövetési tárgy fogalma, amely alatt általában azt a személyt vagy dolgot kell érteni, akire vagy amelyre a bűncselekmény véghezviteli magatartása behatást gyakorol, vagy mint behatás irányul.” In: Wiener 1972. 33.

⁴ Ez a megfogalmazás annyiban pontosítandó, hogy amennyiben bekövetkezik vagyoni hátrány, azonban az elkövető szándéka a bekövetkezett vagyoni hátránynál nagyobb vagyoni hátrány okozására terjedt ki, akkor az elkövető szándéka kell, hogy meghatározza az elkövetési érték alapján a hűtlen kezelés minősítését. Ebben az esetben a védett jogtárgy sértve és veszélyeztetve is van.

⁵ 2392/2011. számú BEH.

a kísérlet mint veszélyeztető vagy sértő magatartás megvalósítása által az elkövetési tárgyban, tehát az idegen vagyonban, nem keletkezik vagyoni hátrány, vagy ha keletkezik, akkor az elkövető szándékánál kisebb mértékben.

Jelen tanulmány keretei között a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben (a továbbiakban: Ptk.) foglalt családjogi relevanciával bíró és a hűtlen kezelés bűncselekményéhez kapcsolódó kérdéseket járom körbe büntetőjogi megközelítésből, mely kérdéskör az egyén védelmének biztosításán alapul a családjogi szabályozás sajátosságaiból adódóan. A hűtlen kezelés bűncselekményét érintően a vizsgálat tárgya az előbbiekből következően a bűncselekmény azon eseteinek a körét érinti leginkább, amikor gyámi, gondnoki, (vagy szülői) minőségben elkövetett hűtlen kezelés bűncselekményéről van szó. A hűtlen kezelés bűncselekménye tulajdoni/vagyoni viszonyokat védelmez a büntetőjog *ultima ratio* eszközével. A jogrendszer egy társadalmi jelenséget azonban többszintű védelemben részesíthet, más jogágak normái a büntetőjog eszközrendszerét megelőzhetik, kiegészíthetik, viszont minden védelmi szint alkotmányos alapokon nyugszik.

A családjogi szabályok Polgári Törvénykönyvbe történő integrálásával a családjogi szabályozás vagyoni aspektusai erősödtek.⁶ Korábban a családjogi viszonyokkal kapcsolatban Nizsalovszky Endre jegyezte meg, hogy azokban fontos a tulajdoni viszonyok szerepe, azonban nem olyan meghatározó, mint a vagyoni viszonyokban.⁷ A vagyoni szabályozás nyomatékosabb megjelenése érezhető a vagyoni viszonyok védelmének szabályozásában azokban az esetekben is, amikor az egyén vagyonát egy másik személy vagyonkezelői pozícióban kezeli. Ezen esetekre a későbbiekben részletesen kitérek.

Megjegyzem, hogy kriminológiai szempontból a hűtlen kezelés bűncselekménye gazdasági jellegű bűncselekményként jellemezhető⁸, mivel általában valamilyen gazdasági tevékenység gyakorlása során követik el. Ha a hűtlen kezelés bűncselekményét és a gazdasági tevékenység gyakorlásához való viszonyát vesszük alapul, akkor álláspontom szerint is inkább gazdasági bűncselekményről beszélhetünk, azonban pont a családjogi keretek között elkövetett hűtlen kezelés

⁶ Korábban Weiss Emília hangsúlyozta, hogy a családjogi házassági vagyoni kérdései állnak a polgári joghoz legközelebb, a családi jog szabályainak Ptk.-ba történő integrálásával azonban a családi jog vagyoni aspektusainak erősödése érhető tetten. „A családjogi kérdései közül minden bizonnyal a házassági vagyoni kérdései azok, amelyek a polgári jogi jogviszonyokhoz a legközelebb állnak.” Weiss 2000. 4-13.

⁷ Nizsalovszky 1963. 77. és 101.

⁸ Tóth Mihály: „tágabb értelemben jellemzően szintén gazdasági bűncselekménynek minősíthető”. In: Tóth 2018. (http://www.kriminologia.hu/sites/kriminologia.hu/files/kiadvany/2018/1_tothm.pdf), korábbi irodalomban: Erdősy 1977., továbbá Wiener 1986. 89.

esetében – véleményem szerint – erősebb a vagyon elleni bűncselekményi jelleg.

Strukturálisan három területet érinthetünk a hűtlen kezelés és a családjog közös dimenziójában: alkotmányos-, polgári jogi-, és büntetőjogi területeket. A hűtlen kezelés családjogi értékelésének vonatkozásában alapvetően a polgári jog és a büntetőjog területének rendelkezései érvényesülnek, azonban az alkotmányos szint, mint a jogrendszer – így ezen jogterületek – alapjának felvillantása indokolt.

2. Alkotmányos alapok

A magyar jogrendszer alapja az Alaptörvény, ebből következően az alkotmányos szint, az alkotmányos rendelkezések vizsgálata elkerülhetetlen. Erre hívja fel a figyelmet az Alkotmánybíróság egy korábbi határozatának indokolása is: *„Az Alkotmánybíróságnak a jogszabály alkotmányossági vizsgálata során az Alkotmány értelmezésével meg kell állapítania, hogy az adott jogszabályi rendelkezés tárgyában melyek az alkotmányos követelmények. A jogszabály alkotmányos, ha ezeknek megfelel. A megfelelés megállapítása logikailag elkerülhetetlenné teszi azonban a vizsgált jogszabály értelmezését is. Az Alkotmánybíróság mindig az Alkotmány és a vizsgált jogszabály egymásra tekintettel értelmezett megfelelését vagy ellentétét állapítja meg. A norma alkotmányosságának megállapítása egyben a norma alkotmányos értelmezéseinek tartományát is kijelöli: a norma mindazokban az értelmezéseiben alkotmányos, amelyek az adott ügyben megállapított alkotmányi követelményeknek megfelelnek. A jogrendszer egysége is megköveteli, hogy minden jogszabályt ne csupán önmagában és funkcióját tekintve, hanem mindenekelőtt az Alkotmánnyal való összhangjára figyelemmel értelmezzenek, függetlenül attól is, hogy a jogszabály az Alkotmány előtt vagy után keletkezett-e”⁹*. A jogrendszer egységének valóban egyik fontos követelménye, hogy a megalkotott jogszabályok összhangban legyenek az Alaptörvénnyel, de ezen túlmenően álláspontom szerint a jogszabályok egymással való koherenciájának érvényesülése is kifejezetten fontos, ez pedig magában foglalja az egyes jogszabályok ellentmondás-nélküliségét is. Zárójelben, de meg kell jegyezni, hogy véleményem szerint a jogrendszer egysége kizárólag a jogalkalmazás egységessége által érvényesülhet teljességgel, mivel a normatív jogszabályok egységessége szerteágazó joggyakorlat

⁹ 38/1993. (VI. 11.) AB határozat

mellett önmagában kevés a jogbiztonság követelményének történő megfelelésért vívott küzdelemben.¹⁰

Ha megvizsgáljuk az Alaptörvény azon rendelkezéseit, amelyek a tulajdonhoz, büntetőjoghoz¹¹, családi joghoz kapcsolódnak, akkor mindhárom területet érintően egyértelműen megállapíthatjuk az alkotmányos beágyazottság tényét.

Alaptörvény V. cikk: *„Mindenkinek joga van törvényben meghatározottak szerint a személye, illetve a **tulajdona** ellen intézett vagy az ezeket közvetlenül fenyegető jogtalan támadás elhárításához.”* A jogos védelem jogintézménye kiterjed a tulajdon ellen intézett támadásokra is, bár láthatjuk, hogy a jogos önvédelem és nem a jogos védelem az, amit az alkotmányozó hatalom alkotmányos szinten kívánt szabályozni, lényegében alapjogként.¹² Az Alaptörvény XIII. cikk (1) bekezdése szerint: *„Mindenkinek joga van a **tulajdonhoz** és az örökléshez.”* A tulajdonhoz való jog alkotmányos alapjog, amelyet nyilvánvaló, hogy a büntetőjog is több Btk.-ban foglalt tényállással védelmez.

Alaptörvény L) cikk (1) bekezdés: *„Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A **családi** kapcsolat alapja a **házasság**, illetve a **szülő-gyermek** viszony.”* Alaptörvény XV. cikk (5) bekezdés: *„Magyarország külön intézkedésekkel védi a **családokat**, a gyermekeket, a nőket, az időseket és a fogyatékkal élőket.”* Az Alaptörvény rendelkezései alapvetően a családjog szabályozási körét is kijelölik. A Ptk. családjogi rendelkezései a házasság, valamint a szülő-gyermek viszonyrendszerének szabályozásán alapulnak.

¹⁰ A 13/2013. (VI. 17.) AB határozat is hangsúlyozza a joggyakorlat egységességének jelentőségét a jogbiztonság érvényesülésének érdekében: *„Az egységes és kiszámítható bírósági joggyakorlat a jogbiztonság mellett a törvény előtti egyenlőség [XV. cikk (1) bekezdés] követelményét is szolgálja, ezért nem jelenti a bírói függetlenség sérelmét... A bíróságokon a már meghozott elvi jellegű döntéseknek, illetve az egymással ellentétes elvi alapokon nyugvó jogerős határozatoknak a bírósági vezetők általi folyamatos figyelemmel kísérése és naprakész nyilvántartása a jogegységi eljáráshoz, a jogegységi határozatok meghozatalához, végső soron az egységes és kiszámítható bírósági joggyakorlat kialakításához szükséges; ezen keresztül pedig hozzájárul a jogbiztonság és a törvény előtti egyenlőség alkotmányos alapelveinek érvényesüléséhez.”*

¹¹ A büntetőjogi relevanciájú rendelkezések mindegyikére nem térek ki, kizárólag az általam jelen tanulmány szempontjából relevánsnak vélt rendelkezésekre.

¹² A jogos védelem érvényesülési köre a tulajdon ellen intézett támadások esetében az utóbbi időben előbb a gyakorlat számára, majd erre reflektálva a jogtudomány számára is újabb vizsgálódást tett lehetővé. Lásd: EH2018.04.B11., továbbá Geller-Ambrus 2018. 119-128.

3. A hűtlen kezelés és a családjog kapcsolata

A hűtlen kezelés különös részi tényállásának elemzése büntetőjogon túli vizsgálatot követel meg. A hűtlen kezelés bűncselekménye egyike azoknak a tényállásoknak, amelyek meghatározásában nemcsak a büntetőjog elemei érvényesülnek, mivel a tényállás minden egyes elemét/szavát mögöttes tartalom tölti ki.

Angyal Pál szerint: *„... egy-egy bűncselekmény-fogalom elemeinek joglogikai kifejtése, a vonatkozó jogi szerkezet értelmének felderítésére irányuló munkálat megkezdése előtt mellőzhetetlen a kérdéses bűncselekmény lényegének, jogi természetének megismerése. Ez a lényegszemlélet különösen oly bűncselekményeknél elengedhetetlen, amelyek meghatározásában nem-büntetőjogi és ugyan magánjogi fogalmak is szerepelnek, amelyeknek értelmezése az idegen jogvidék és ugyan a magánjog interpretacionális eredményeitől függetlenül, mindig a közérdek szempontjainak szemmel tartásával és tehát azoktól eltérően is történik... Ily bűncselekménytípus egyebekben kívül a Btk. 361. §-ában meghatározott hűtlen kezelés, melynek törvényes fogalmát alkotó elemek legtöbbször magánjogi gyökerekről nő ki.”¹³*

Az egykori Legfelsőbb Bíróság is a hűtlen kezelés bűncselekményének sajátos jellegére vonatkozó megállapításokat tett a következők szerint: *„Előjáróban le kell szögezni, hogy a hűtlen kezelés büntette bizonyos szempontból ún. keretdiszpozíciónak tekinthető, melynek tartalmát egyéb jogszabályok, illetve más normák töltik ki.”¹⁴* Angyal értelmezésében ezek a normák magánjogi jellegűek: *„nyilvánvaló, hogy a hűtlen kezelés vétségének analízise magánjogi ismeretek híján nem vezethető keresztül. De így vagyunk számos más bűncselekmény-fogalommal is.”¹⁵*

A hűtlen kezelés bűncselekményének és a családjognak a kapcsolata éppen a hűtlen kezelés azon sajátosságából következik, hogy a bűncselekmény keretdiszpozíció, amit büntetőjogon túli normák töltenek meg tartalommal. A polgári jog fogalomrendszerének ismerete nélkül azonban több büntető-tényállás vizsgálata sem végezhető el.¹⁶ Itt hívom fel a figyelmet Ambrus István azon megállapítására – amely visszamutat a korábbiakban a jogrendszer egységességéről írt gondolataimhoz –, hogy a polgári jogi (családjogi) fogalmakat az eredeti értelmük szerint kell

¹³ Angyal Pál 1938. 1-2.

¹⁴ EBH 2003.840.

¹⁵ Angyal 1938. 7.

¹⁶ Például lopás, sikkasztás, de a polgári jog egyes elemei a költségvetést károsító bűncselekmények esetében is relevanciával bírnak az adójogi normák mellett.

felhasználni a büntetőjogban a jogrend egységének elve alapján.¹⁷ A fentiekben kitértem arra, hogy a jogrendszer egységessége akkor érvényesül, ha a jogszabályok összhangban vannak az Alaptörvénnyel és egymással is, továbbá a jogalkalmazás egységességének jelentőségét is említettem. Ezeken túl álláspontom szerint (Ambrus Istvánnal egyetértve) csak akkor érvényesülhet a jogrendszer egységének elve – és ezzel összefüggésben a jogbiztonság is, ahogy arra a fenti AB határozat is rámutat –, ha a polgári jogi (családjogi) fogalmakat azonos tartalommal alkalmazzák a büntető anyagi jogszabályok megalkotása és értelmezése során is.

A hűtlen kezelés tényállása¹⁸ tartalmaz több olyan fogalmat (például idegen vagyon, megbízás), amelyek jogi értelmét a polgári jog határozza meg, de ezen túlmenően a minősítést megalapozza további két fogalom (gyám, gondnok), amelyek a polgári joghoz, azon belül is a családjoghoz kötődnek. A gondnoki jogintézmény szabályozása a Ptk. Második Könyvében található, azonban a gondnoki jogintézménynek a családi joggal való szoros kapcsolata egyértelmű, részben azon az alapon, hogy a gondnokolt személy gondnokává legtöbb esetben közeli hozzátartozó válik [akár szülő vagy gyermek (a családjogi szabályozás egyik részét képezi)], részben pedig azon az alapon, hogy „a gondnok tevékenységére vonatkozóan a Ptk. eddig nem adott szabályozást, egy utaló szabállyal a gyámság szabályait rendelte alkalmazni”.¹⁹ Ezen szoros kapcsolatból adódóan – álláspontom szerint – indokolt a vizsgálat körének kiterjesztése, azon belül a gondnoki jogintézmény elemzése is a témához (hűtlen kezelés és családjog kapcsolata) kapcsolódóan.

¹⁷ Ambrus 2018. 217.

¹⁸ Hűtlen kezelés: Btk. 376. § (1) Akit idegen vagyon kezelésével bíztak meg, és ebből folyó kötelességének megszegésével vagyoni hátrányt okoz, hűtlen kezelést követ el.

(2) A büntetés vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztés, ha

a) a hűtlen kezelés kisebb vagyoni hátrányt okoz, vagy

b) a szabálysértési értékhatárt meg nem haladó vagyoni hátrányt okozó hűtlen kezelést gyám vagy gondnok e minőségében követi el.

(3) A büntetés büntett miatt három évig terjedő szabadságvesztés, ha

a) a hűtlen kezelés nagyobb vagyoni hátrányt okoz, vagy

b) a kisebb vagyoni hátrányt okozó hűtlen kezelést gyám vagy gondnok e minőségében követi el.

(4) A büntetés egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztés, ha

a) a hűtlen kezelés jelentős vagyoni hátrányt okoz, vagy

b) a nagyobb vagyoni hátrányt okozó hűtlen kezelést gyám vagy gondnok e minőségében követi el.

(5) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha

a) a hűtlen kezelés különösen nagy vagyoni hátrányt okoz, vagy

b) a jelentős vagyoni hátrányt okozó hűtlen kezelést gyám vagy gondnok e minőségében e minőségében követi el.

(6) A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha

a) a hűtlen kezelés különösen jelentős vagyoni hátrányt okoz, vagy

b) a különösen nagy vagyoni hátrányt okozó hűtlen kezelést gyám vagy gondnok e minőségében követi el.

¹⁹ Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez. A Ptk. 2: 34. §-ához, a gondnok tevékenységéhez fűzött kommentár. (uj.jogtar.hu)

A polgári jogi (családjogi) rendelkezések alapján még egy esetre – a szülői kapcsolatra – térek ki, amely azonban nem jelenik meg a hűtlen kezelés különös részi törvényi tényállásának szabályozásában. Itt jegyzem meg, hogy Angyal szerint *„a szülő általában nem lehet elkövetője a Btk. 361. §-ban meghatározott vétségnek, nem mert nincs megbízva kiskorú gyermekei vagyonának kezelésével. Az 1877:XX. t.-c. 15. §-a értelmében ugyanis az atya – atyai hatalmánál fogva – jogosítva van kiskorú gyermekeinek vagyonát (rendszerint a számadás terhe nélkül) kezelni...; kezelési joga tehát nem megbízásból ered; s bár e jogból egyszersmind kötelességek is hárulnak az atyára, ezeknek megszegése – mert nem megbízásból származnak – nem esik a Btk. 361. §-a alá (ami mindenesetre hiánya a törvénynek s rávilágít arra, hogy a bizalomtörés elméletén alapuló konstrukció helyesebb). Más az eset midőn az atyát (tékozlás miatti gondnoksága alól történt felmentése vagy a vagyonkezelés tekintetében alkalmatlanságára következtetést engedő büntett miatt kiszabott büntetésének kiállása után) az 1877:X. t.c. 25. §-a alapján a gyámhatóság a vagyonkezeléssel megbízza.”*²⁰ Véleményem szerint éppen abból következően, hogy a szülő vagyonkezelési kötelessége a Polgári Törvénykönyv rendelkezésein alapul – kivételesen – nem lehet egyetérteni Angyal Pállal a fenti gondolatok tekintetében, mivel a megbízást törvényi rendelkezés is létrehozhatja, ettől megbízási jellege változik, de a megbízás ténye nem, csak máshonnan származtatható. Így tehát amennyiben a szülő a kiskorú gyermekének vagyona kezelése során kötelességszegő magatartás megvalósításával vagyoni hátrányt okoz a kiskorú kezelt vagyonában, akkor terhére a hűtlen kezelés bűncselekménye megállapítható.

A tanulmány 1. sz. mellékletében összefoglalt rendelkezések a polgári jog (családjog) azon normái, amelyek mögöttes tartalommal töltik ki a hűtlen kezelés tényállását, azokban az esetekben, amikor a gyám, a gondnok vagy a szülő vagyonkezelői pozícióban követi el a gyámolt, a gondnokolt, vagy a gyermek vagyonának tekintetében a hűtlen kezelés bűncselekményét.

A büntetőjog és a családjog is védelmet kíván biztosítani azon személyek számára, akik nincsenek abban a helyzetben, hogy saját vagyonukat kezelhessék. A büntetőjog és a családjog ezt a védelmet más-más eszközökkel teremti meg. A hűtlen kezelés különös részi tényállása a családjog körében az egyén vagyonának védelmét szolgálja. Speciális és fokozott védelem jelenik meg a Btk.-ban, amikor a törvény a gyámi, valamint a gondnoki pozíciót minősítő körülményként szabályozza, mivel a

²⁰ Angyal 1938. 5.

bűncselekmény elkövetésének fenyegetettsége nagyobb. Következik ez abból, hogy ebben a minőségben elkövetett hűtlen kezelés esetében a szabálysértési értékhatárra elkövetett hűtlen kezelés bűncselekménnyé minősül fel, továbbá abból is, hogy a törvény minden további esetben minősített esetként szabályozza az ilyen minőségben történő elkövetést. Korábban – az 1961. évi és az 1978. évi Büntető Törvénykönyvek – nem tartalmaztak külön rendelkezéseket ezen személyek speciális büntetőjogi felelősségére vonatkozóan.²¹ Kizárólag a Csemegi-kódex tartalmazott eltérő szabályozást az elkövetői kör tekintetében, mivel a gyám és a gondnok által elkövetett hűtlen kezelés külön tényállás és hivatalból üldözendő bűncselekmény volt, míg az alapeseti tényállás csak magánindítványra.²²

A lábjegyzetben foglalt miniszteri indokolásból következik, hogy a hűtlen kezelés természetét vizsgálat tárgyává kell tenni, mivel az indokolásban megjelenő bizalmi viszony felhívása a hűtlen kezelés bűncselekmény természetét körül korábban zajló jogirodalmi vitát elevenítheti fel. Ezen vita lényege, hogy a hűtlen kezelés természetét a bűncselekmény mely tulajdonoságából lehet levezetni, konkrétabban mi a bűncselekmény leglényegesebb jellemzője. A disputában megjelenő különböző álláspontokat az alábbiakban részletezem.

Angyal Pál a hűtlen kezelés elemzését a sikkasztásról is szóló kézikönyvében végezte el, továbbá Szladits Károly emlékkönyvében is részletezte a hűtlen kezelés természetét, valamint magánjogi kapcsolódási pontjait.²³ A sikkasztás és a hűtlen kezelés bűncselekményei közötti elhatárolás, magán az elkövetési magatartáson túl, jelentős mértékben a rábízás és a megbízás közötti különbségtételen is alapul, bár szükséges megjegyezni, hogy mindkét deliktum esetében jogszerűen kerül az elkövető rendelkezési hatalmába az idegen dolog/vagyon²⁴, azonban más felelősséggel és kötelezettségekkel, viszont ezen elhatárolási kérdésekkel jelen tanulmány keretei között nem kívánok foglalkozni. Angyal felhívja a figyelmet arra, hogy a tényállás részletes vizsgálata előtt tisztázni kell a hűtlen kezelés jogi természetét. A bűncselekmény jogi természetének

²¹ A Btk. miniszteri indokolásából kitűnik, hogy mindez a jogalkotó részéről a bizalmi elven nyugvó megfontolás: „A Javaslat a fokozott bizalmi viszonyra figyelemmel a hűtlen kezelés minősített eseteként határozza meg, ha a bűncselekményt gyám vagy gondnok e minőségében követi el.

A gyám vagy gondnok által e minőségükben történő elkövetés az értékhatárok szerint többszörösen is minősülhet. A Javaslat a kisebb vagyoni hátrányt okozó, illetve az említett személyek által elkövetett hűtlen kezelés büntetési tételének felső határát két évre emeli, ezáltal a büntetési tételkeretet összhangba hozza az értékhatár szerint minősülő más vagyon elleni bűncselekményekével. (Miniszteri indokolás a 2012. évi C. törvényhez)

²² Sántha 2019. 353.

²³ Angyal 1936. 91-115., továbbá Angyal 1938.

²⁴ A Csemegi-kódex (1878. évi IV. törvény) indokolása

vizsgálatát éppen a tényálláshoz fűzött miniszteri indokolás teszi megalapozottá.

A jogtörténetben három felfogás alakult ki a deliktum jogi természetét illetően: a visszaélés elmélete (*Missbrauchstheorie*)²⁵; a bizalomtörés elmélete (*Treubruchstheorie*)²⁶; a jogi kötelezettség megsértésének elmélete²⁷.

Az elméletek részletes elemzését elkerülve, a tisztázás érdekében mindegyik elméletről a lényegyet emelem ki egy-egy mondatban:

1. A visszaélés elméletének képviselői az elkövető törvényi hatalommal való visszaélése által történő vagyoni hátrány (korábban vagyoni kár²⁸) okozásában látták a deliktum lényegét.

2. A bizalomtörés elméletének lényege szerint a bűncselekmény a különös hűségre kötelezett személyek bizalommal való visszaélése által valósul meg.²⁹

3. A jogi kötelezettség megsértésének elmélete szerint a hűtlen kezelés lényege az idegen vagyon kezelésével járó jogi kötelezettség megszegésén alapul. Ennek lényege leegyszerűsítve az, amiről már a fentiekben idézett bírósági határozatok kapcsán is szó esett, hogy a vagyonkezelő nem azon normáknak megfelelően jár el, mint amelyek számára a vagyonkezelői jogviszony keretében elő lettek írva.

Ha magából az elkövetési magatartásból indulunk ki, akkor helyes Angyal azon meglátása, hogy a jogi kötelezettség megszegése határozza meg a hűtlen kezelés természetét³⁰, mivel kötelezettségszegő magatartás hiányában még vagyoni hátrány bekövetkezése esetén sem lehet a hűtlen kezelés bűncselekményét a vagyonkezelő terhére róni. Ebben az esetben egyrészt hiányzik a bűncselekmény tárgyi oldaláról az elkövetési magatartás (a nem kötelelességszegő magatartás nem értékelhető elkövetési magatartásként), másrészt hiányzik az ok-okozati kapcsolat, de ez következik abból is, hogy elkövetési magatartás hiányában

²⁵ A visszaélés elméletét Karl Binding alkotta meg. Lásd Binding 1902. 395-398.

²⁶ A bizalomtörés elméletét képviselte többek között Hellmuth Mayer. Lásd Mayer 1926.

²⁷ Az elmélet alapítója Freudenthal volt, lsd. Angyal 1936. 99.

²⁸ Megjegyzem, hogy a vagyoni kár fogalma kizárólag nevében tért el a vagyoni hátrány jelenlegi fogalmától, mivel a vagyoni kár már akkor is magában foglalta az elmaradt hasznot.

²⁹ A vagyonkezelői jogviszony bizalmi jellegét emeli ki Tóth Mihály is (Tóth 2018. http://www.kriminologia.hu/sites/kriminologia.hu/files/kiadvany/2018/1_tothm.pdf), továbbá Angyal Pál kézikönyvében szintén a jogalkotó figyelmébe ajánlja azt a megfontolást, hogy a hűtlen kezelés törvényes fogalma a bizalomtörés elméletén alapuljon.

³⁰ A hűtlen kezelés tényállása lényegében a hűtlen kezelés szándékos elkövetésére való utalás, a „*tudva és akarva*” szófordulat elhagyásával nyerte el ma is hatályos formáját. Az Angyal Pál korában hatályos, a Btk. 361. §-ának különös részi tényállása: „*hűtlen kezelést követ el az, aki idegen vagyon kezelésével, gondozásával vagy felügyeletével van megbízva és ezen minőségében annak, kinek érdekeit előmozdítani kötelessége, tudva és akarva vagyoni kárt okoz.*” (Csemegi-Kódex XXVIII. Fejezet 361. §).

értelemszerűen okról sem lehet beszélni, sőt, büntetőjogi értelemben vett eredményről sem. Megállapítható azonban, hogy mind a bizalmi kapcsolattal való visszaélés, mind a törvényi hatalommal való visszaélés elméletei éreztetik magukat a hatályos szabályozásban is, különösen igaz ez a tényállás minősített eseteinek a körében. Megjegyzem, hogy a bizalommal való és a törvényi hatalommal való visszaélés bizonyos esetekben fogalmilag is nehezen elhatárolható kategóriákat képeznek, mivel egy adott személy a törvény erejénél fogva kerülhet vagyongazdálkodói pozícióba olyan személlyel szemben, akivel a bizalom nemcsak jogi értelemben a vagyongazdálkodói megbízásból fakad, hanem érzelmi alapon, mivel közeli hozzátartozó válik a vagyongazdálkodójává (például valakinek a nagyszülei válnak a vagyona gazdálkodóivá). A fentiekben a Ptk.-ból kiemelt szabályok mindegyikének (gondnok, gyám, szülő) esetében a vagyongazdálkodói pozíció jogszabály/törvény alapján jön létre. Az előbbi példánál maradva, ha a nagyszülők válnak gyámi státusz alapján vagyongazdálkodókká, akkor jogszabályon alapuló vagyongazdálkodói megbízás jön létre, és a vagyongazdálkodók (nagyszülők) visszaélhetnek a törvényen alapuló hatalmukkal, de kétségtelen, hogy egy nagykorúság/teljes cselekvőképesség előtt álló kiskorú részéről alapvetően a bizalom is kialakul, még a vagyongazdálkodás tekintetében is. A hűtlen gazdálkodás bűncselekményének elkövetése esetén tehát érvényesül a kötelezettségszegés elmélete, mivel egy vagyongazdálkodói kötelezettség megszegése alapvető feltétele a tényállásszerűségnek, de érvényesül a törvényi hatalommal való visszaélés elmélete, mivel a Ptk. rendelkezései alapján jött létre a vagyongazdálkodói státusz és ebből származtathatóak a kötelezettségek, továbbá érvényesül a bizalommal való visszaélés elmélete is, mivel a nagyszülők iránt általában bizalmi kapcsolat is kialakul.

Álláspontom szerint a hűtlen gazdálkodás természetét illetően egyik álláspont sem fogadható el és zárható ki teljességgel, mivel mindegyik elmélet sajátosságát magában hordozza a hatályos szabályozás. A kötelezettségszegés elmélete abban nyilvánul meg és érvényesül a gyakorlatban is, hogy a bűncselekmény megállapításának feltétele a kötelezettségszegés mérlegelést nem tűrő volta, nem mellel, mint a bűncselekmény elkövetési magatartása (cselekménye, a bűncselekmény *genus proximuma*) alapfeltétele annak, hogy a további elemek vizsgálhatóak legyenek. A törvényi hatalommal való visszaélés elmélete egyértelműen azon alapul, hogy az idegen vagyongazdálkodásával való megbízást sok esetben törvény keletkezteti, vagy legalábbis a megbízás alapja törvényi rendelkezésre vezethető vissza közvetlenül, ami már a vagyongazdálkodói kötelezettségeket is meghatározhatja. A bizalommal való

visszaélés elméletének hatályos szabályozásban való érvényesülése következik alapvetően a vagyonkezelés természetéből fakadó bizalmi viszonyból (minden megbízási jogviszony magában hordozza a bizalmi elvet), de magából a miniszteri indokolásból is, ami 2019. január első napjától különös jelentőséggel bír az Alaptörvény 28. cikkének értelmében.³¹

A családjogi viszonyok rendszerében – ahogy az 1. sz. mellékletből kitűnik – a szülő törvény erejénél fogva szintén vagyonkezelői pozícióba kerülhet. Itt utalok vissza arra, hogy nem értek egyet Angyal Pál azon megállapításával, hogy a szülő mint korlátozott számadásra kötelezett vagyonkezelő vagyonkezelési kötelezettsége (nem büntetőjogi értelemben vett alapesetben) nem alapozza meg a büntetőjogi felelősségét, mivel a megbízást jogszabály is – jelen esetben a Ptk. 4:155. §-a – létrehozhatja, ettől legfeljebb a megbízás jellege változik, a megbízás ténye nem.

A jogalkotó azonban mégsem döntött úgy, hogy a szülő esetében – a gyámhoz és a gondnokhoz hasonlóan – minősített esetben szabályozott büntetőjogi felelősséget alakít a gyermeke vagyonára elkövetett hűtlen kezelés esetében. A miniszteri indokolásból kitűnő bizalmi elv alapján talán a szülő esetében lenne a legindokoltabb a minősített eseti szabályozás, hiszen a gyermek tekintetében a szülőnél jogi – de alapvetően érzelmi – alapon bizalmasabb személyt nem lehet megjelölni. A bizalmi elven túlmenően a Ptk. a szülő vagyonkezelésével kapcsolatban biztosítja a legkevesebb védelmet a gyermek vagyonával szemben, mivel a szülő biztosítékadás és számadás kötelezettsége nélkül kezeli a gyermek vagyonát.³² Ebből pedig következhetne, hogy a szülők esetében is érvényesüljön a súlyosabb fenyegetettség, a bizalmi elv logikáját követve még indokoltabb is lehetne, mint a gyám vagy a gondnok esetében. Ezzel szemben ellenérvként szolgálhat, hogy talán pont a gyermek érdekeinek védelmét szolgálja az, ha a szülő kevésbé súlyos büntetést kap egy ilyen bűncselekmény elkövetésének az esetében. A hatályos szabályozás tükrében a szülői minőségben a gyermek vagyonára elkövetett hűtlen kezelés esetében a szülői alanyiságot legfeljebb a büntetés kiszabása

³¹ 2019. január 1. napját megelőzően az Alaptörvény 28. cikke nem tartalmazta a jogszabályok indokolását, mint a jogszabályok céljának megállapítása körében figyelembe veendő szempont: „A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak.” 2019. január 1. napját követően azonban már igen: Alaptörvény 28. cikk: „A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. A jogszabályok céljának megállapítása során elsősorban a jogszabály preambulumból, illetve a jogszabály megalkotására irányuló javaslat indokolását kell figyelembe venni. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak.”

³² Ptk. 4:158. § (1) bekezdés

körében lehet súlyosító körülményként értékelni. Ha a szülői státusz minősített eseteket és a bűncselekményé minősülést a szabálysértési értékhatár esetében nem is alapozza meg, de a mögöttes tartalom tekintetében mindenképpen irányadóak a szülőre vonatkozó Családjogi Könyvben található vagyonkezelésre vonatkozó szabályok.

4. A hűtlen kezelés tényállásának elemzése a családjogi szabályok tükrében

A bűncselekmény *védett jogi tárgya* értelemszerűen nem változik a vizsgált esetekben, a védett jogtárgy alapvetően olyan absztraktnan megfogalmazott gyűjtőfogalom, amely elég tág ahhoz, hogy a bűncselekmény érvényesülési körének (a bűncselekmény által veszélyeztetett vagy sértett érdekek) egészét lefedje, jelen esetben tehát a gyámi, gondnoki, vagy szülői minőségben elkövetett hűtlen kezelés bűncselekményének egészét.³³

A tárgyalt esetekben a bűncselekmény *elkövetési tárgya* az idegen vagyon, azonban ahhoz, hogy ezen speciális esetek megvalósuljanak a hűtlen kezelés bűncselekményének a gyámolt, a gondnokolt, vagy a gyermek vagyonát kell veszélyeztetnie vagy sértenie (veszélyeztetésről értelemszerűen azokban az esetekben beszélhetünk, amikor az eredmény nem következik be).

A hűtlen kezelés *elkövetési magatartása* – a kötelességszegés – megvalósítható tevészel és mulasztással egyaránt. A vizsgált esetekben a vagyonkezelő személyek (gyám, gondnok, szülő) számára a vagyonkezeléssel kapcsolatos kötelezettségeket a Ptk. határozza meg. Az áttekinthető táblázat annyiban pontosítható, hogy a Ptk.-n kívül érvényesülnek a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet szabályai is, amelyek szintén kötelezéseket határoznak meg a vagyonkezelők számára. A vagyonkezelés tartalmát lényegében ezen normák töltik ki tartalommal. A Ptk. vagyonkezelésre vonatkozó, az összefoglaló táblázatban található bármely normának aktív vagy passzív magatartással történő megszegése (ok), amelynek következménye a vagyoni hátrány bekövetkezése (okozat) alkalmas arra, hogy a hűtlen kezelés bűncselekményét kimerítse.

³³ Lásd Wiener 1972. 33.

A bűncselekmény *stádiumait* tekintve az *eredmény* irányadó egy adott ügy megítélésének a szempontjából. Amennyiben a vagyoni hátrány (a vagyonban okozott értékcsökkenés vagy az elmaradt haszon) realizálódik, akkor befejezett hűtlen kezelés bűncselekményéről van szó. Azonban mindenkor szükséges vizsgálni az elkövető szándékát amiatt, hogy a szándék milyen mértékű vagyoni hátrány okozására terjedt ki, továbbá, hogy az elkövetési magatartás alkalmas lett volna-e ilyen vagyoni hátrány okozására, de egyéb okból az nem következett be, mivel a vagyoni hátránynak a bűncselekmény minősítése körében jelentősége van, hiszen a vagyoni hátrány mértékétől is függ a bűncselekmény megítélésének súlyossága. Abban az esetben, ha egyáltalán nem következik be vagyoni hátrány, akkor azt kell vizsgálni, hogy mekkora vagyoni hátrány okozására terjed ki az elkövető szándéka, és kísérlet miatt kell büntetőjogi felelősségre vonni az elkövetőt. A törvény a hűtlen kezelés esetében az előkészületet nem rendeli büntetni.

Az elkövetési magatartás által okozott *vagyoni hátránynak* a gyámolt, a gondnokolt, vagy a gyermek vagyonában kell bekövetkeznie, és ahogy azt már többször hangsúlyoztam, a vagyonkezeléssel összefüggésben fennálló kötelességnek a megszegésével okozott vagyoni hátrány az, amely a büntetőjogi felelősséget megalapozza. Amennyiben a gyámolt, a gondnokolt, vagy a gyermek vagyonában a vagyoni hátrány nem a vagyonkezelési kötelezettség megszegésének eredményeként következik be, hanem egyéb okból, akkor nem lehet a hűtlen kezelés bűncselekményét megállapítani. Álláspontom szerint akkor sem lehet hűtlen kezeléstről beszélni, amikor a gyám, a gondnok, vagy a szülő magatartása okozza a gyámolt, a gondnokolt, vagy a gyermek vagyonával kapcsolatban a vagyoni hátrányt, azonban azt nem a vagyonkezelési kötelezettség megszegésével okozta. Ebben az esetben legfeljebb a polgári jogi felelősség szabályai érvényesülhetnek.

A hűtlen kezelés bűncselekményének *alanyiséga* kapcsán általánosságban megjegyezhető, hogy abban a tekintetben speciális alanyiségot kíván meg a tényállás, hogy a bűncselekmény tettese (aki a bűncselekmény tényállási elemeit megvalósítja) kizárólag olyan személy lehet, aki vagyonkezelői pozícióban van. Hangsúlyozni kívánom, hogy álláspontom szerint tettes kizárólag a vagyonkezelő személy lehet (azokban az esetekben, amikor jogi személy a vagyon kezelője, akkor vizsgálni kell, hogy mely természetes személy vonható büntetőjogi felelősségre³⁴), azonban a részesi alakzat kimerítéséhez nem szükséges a

³⁴ Vö. Angyal Pál: „Nézetünk szerint elvileg nincs kizárva, hogy a jogi személy büntetendő cselekmény alanyaként szerepelhessen, de csak bizonyos megszorított körben és feltételek közt. A cselekmény ugyanis az akaratnak a kívülvilágban való megnyilatkozása, már pedig a jogi személy akaratát – megfelelő

vagyonkezelői státusz fennállása. Jelen tanulmány keretei között tárgyalt esetekben is a bűncselekmény tettese a gyám, a gondnok, valamint a szülő lehet, azonban részesi magatartással bárki hozzájárulhat a bűncselekmény elkövetéséhez.

A *bűnösség* kapcsán a hűtlen kezeléssel kapcsolatban kiemelendő, hogy kizárólag szándékosan lehet elkövetni, amelyre a Kúria több döntésében felhívta a figyelmet. Ezek közül az egyik szerint: „A hűtlen kezelés tényállása csak szándékosan valósítható meg. A szándékos elkövetésnek feltétele, hogy az elkövető tisztában legyen az őt terhelő kötelezettségekkel... Az elkövető szándékának a vagyonkezeléssel kapcsolatos szabályok megszegése mellett az ezzel okozati összefüggésben bekövetkező vagyoni hátrányra is ki kell terjednie; ez utóbbira legalább eshetőleges formában, azaz a vagyoni hátrány bekövetkeztét kívánnia kell, vagy abba legalábbis bele kell nyugodnia. Azaz az eshetőleges szándékhoz elég, hogy az elkövető látja az eredmény bekövetkezésének valószínűségét, esetleg reális lehetőségét is, és annak bekövetkezésébe belenyugszik. Az eredményre kiterjedő szándék azonban részben ténykérdés, részben jogkérdés; az arra levont jogkövetkeztetést az irányadó tények alapozzák meg.”³⁵ Előbbiekből következik, hogy amennyiben az idegen vagyon kezelésével megbízott személyek a Polgári Törvénykönyvben foglalt vagyonkezelési kötelezettségeik megszegésével vagy elhanyagolásával nem szándékosan, hanem gondatlanságból okoznak vagyoni hátrány, akkor a hűtlen kezelést nem, legfeljebb a hanyag kezelést lehet megállapítani. Álláspontom szerint mind a gyám, mind a gondnok, mind a szülő vagyonkezelése törvényen (a Ptk.-n) alapul, ezért terhükre a törvényi tényállási elemek fennállása esetén a hanyag kezelés bűncselekménye megállapítható.

A hűtlen kezelés bűncselekményének esetében a vagyon kezelésével történő *megbízás természete* kétféle lehet: közjogi és magánjogi. Álláspontom szerint a gyámi, a gondnoki, és a szülői vagyonkezeléssel kapcsolatos megbízás – annak ellenére, hogy jogszabályon alapul – magánjogi jellegű, mivel mindhárom esetben a vagyonkezeléssel kapcsolatos megbízás a Polgári Törvénykönyv rendelkezésein alapul és

módon és közegek segélyével – nyilvánítani képes lény; e szempontból a természeti s jogi személy között csak az a különbség, hogy míg az ember úgy akarátát, mint ez akarat megvalósításának lehetőségét önmagában bírja, addig a jogi személynél ez a két tényező szétválik. A jogi személy akarata az egyéni akaratból alakul, ennek megvalósítása pedig külön szervek útján történik, szóval a jogi személyben a belső elem (akarat) közvetlenül a jogi személyé, a külső elem (cselekvés) ellenben a szerveké.” In: Angyal 1909. 75.

³⁵ Kúria Bfv.I.346/2016. számú határozata, valamint lásd még BH 2015.B.13. Itt érdemes továbbá felhívni a figyelmet a hűtlen kezelés és a hanyag kezelés elhatárolásának két fő ismérvére: az egyik, hogy a vagyonkezelési kötelezettség a hűtlen kezelés esetében bármilyen normán alapulhat, a hanyag kezelés esetében kizárólag törvényi normán; a másik, hogy a hűtlen kezelés esetében a vagyoni hátrány okozása tekintetében kizárólag szándékosságról, a hanyag kezelés esetében kizárólag gondatlanságról beszélhetünk.

vezethető vissza azokra közvetlenül, mely rendelkezések a magánszemélyek vagyoni és személyi viszonyait rendezik. Magánjogi jellegű, azonban abból a szempontból, hogy jogszabály keletkezeti rendelkezik közjogi vonásokkal is.

Végül a bűncselekmény *alap- és minősített eseteinek* viszonyrendszerét tisztázom. A hűtlen kezelés bűncselekményének – véleményem szerint – két alapesete van: a Btk. 376. § (2) bekezdés a) és b) pontja, tehát a kisebb vagyoni hátrányt okozó hűtlen kezelés, valamint a szabálysértési értékhatárt meg nem haladó vagyoni hátrányt okozó hűtlen kezelés gyámi vagy gondnoki minőségben elkövetve. Ez a két alapeset vétség, melyek büntetési tétele azonos. A tényállás további bekezdései foglalják magukban a vagyoni hátrány mértékének és a gyámi vagy gondnoki minőségnek megfelelően a tényállás minősített eseteit, ezek azonban már büntettnak számítanak a magasabb büntetési tételből következően. A szülői minőségben elkövetett hűtlen kezelés pedig kizárólag akkor minősülhet minősített esetnek, ha a vagyoni hátrány felminősíti.

5. Összegzés

A jogrendszer különböző területei különböző eszközökkel védik az általuk szabályozott viszonyokat, vagy éppen a szabályozás látószögébe kerülő személyeket. A polgári jog – azon belül értelemszerűen a családjog különösképpen – különböző védelmi mechanizmusokat állít fel azokra az esetekre, amikor egy adott személy valamilyen okból kifolyólag nem kezelheti a saját vagyonát. A polgári jog által biztosított védelem – amely kiegészülhet mögöttes részletszabályokkal³⁶ – szerencsére megfelelően működik ahhoz, hogy a gyakorlatból ne nagyon lehessen olyan esetről számot adni, amelyben egy gyámolt, egy gondnokolt, vagy egy gyermek érdekei sérültek hűtlen kezelés bűncselekményének elkövetése által. A jogalkotó részéről azonban helyes jogpolitikai cél a büntetőjogi szankció kilátásba helyezése a vagyonkezelő személyekkel szemben, hiszen ezáltal generálisan védelmezi azok vagyonát, akik mások vagyonkezelésének vannak kiszolgáltatva. A jogalkotó és a jogalkalmazó sem tekinthet el azonban attól a követelménytől, hogy a jogalkotás és a jogalkalmazás során a jogágak tükröződésének esetében az egyes jogágak fogalmai nem törhetnek meg ellentétben a fizikai fénytörés esetével, amikor a fény új közegbe belépve általában törvényszerűen megtörik.

³⁶ Például: 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról

1. sz. melléklet (szerzői összeállítás a Polgári Törvénykönyvről szóló
2013. évi V. törvény alapján)

Gondnok	Gyám	Szülő
<p>2:34. § [A gondnok tevékenysége]</p> <p>(1) A gondnok a cselekvőképesség teljes korlátozása esetén vagy azon ügycsoportok tekintetében, amelyekben a bíróság a cselekvőképességet részlegesen korlátozta, a gondnokolt törvényes képviselője.</p> <p>(2) A gondnok a gondnokolt vagyonának kezelésére akkor jogosult, ha a bíróság az érintett személy cselekvőképességét teljesen vagy a jövedelméről vagy a vagyonáról való rendelkezésben korlátozta.</p> <p>(3) A gondnok indokolt esetben - vállalása szerint - a gondnokolt gondozását is ellátja.</p> <p>(4) Ha a gondnokolt előzetes jognyilatkozatában meghatározta, hogy a cselekvőképességének korlátozása esetén a gondnoka egyes személyes és vagyoni ügyekben miként járjon el, a gondnoknak a feladatait ennek figyelembevételével kell ellátnia.</p> <p>(5) Ha a gondnok a jogkörét túllépve jár el, jognyilatkozata harmadik személlyel szemben hatályos, de köteles a gondnokoltnak okozott kárt a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség</p>	<p>4:223. § [Gyámság alatt álló kiskorú]</p> <p>Az a kiskorú, aki nem áll szülői felügyelet alatt, gyámság alá tartozik.</p> <p>4:224. § [A gyám feladatköre]</p> <p>A gyám - ha e törvény eltérően nem rendelkezik - a gyámsága alatt álló gyermek gondozója, nevelője, vagyonának kezelője és a gyermek törvényes képviselője.</p> <p>4:236. § [A gyám vagyonkezeléssel kapcsolatos jogai és kötelezettségei]</p> <p>A gyám köteles a gyermek pénzét és értéktárgyait - ha azokat a rendes vagyonkezelés szabályai szerint készen tartani nem kell - a gyámhatóságnak átadni.</p> <p>4:238. § [A gyám költségeinek és kiadásainak megtérítése]</p> <p>(1) A gyermek megélhetését szolgáló juttatásokat - ha e törvény eltérően nem rendelkezik - a gyám részére kell folyósítani.</p> <p>(2) A gyám a gyermek jövedelmét a gyermek szükséges tartására igénybe veheti. Ha a gyermeknek tartásra kötelezhető szülője nincs, a gyámhatóság engedélyezheti, hogy a</p>	<p>4:146. § [A kiskorú jogállása; a szülői felügyeleti jogok és kötelezettségek]</p> <p>(1) A kiskorú gyermek szülői felügyelet vagy gyámság alatt áll.</p> <p>(2) A szülői felügyelet a kiskorú gyermek neve meghatározásának, gondozásának, nevelésének, tartózkodási helye meghatározásának, vagyona kezelésének, törvényes képviselőjének jogát és köteleességét, a gyámnevezésnek és a gyámságból való kizárásnak a jogát foglalja magában.</p> <p>4:155. § [A gyermek vagyonának kezelői]</p> <p>(1) A szülői felügyeletet gyakorló szülők joga és kötelezettsége, hogy gyermekük minden olyan vagyonát kezeljék, amely e törvény szerint nincs kivéve a kezelésük alól.</p> <p>(2) Ha a gyermek azzal a kikötéssel kapott vagyont, hogy azt szülei nem kezelhetik, a gyámhatóság - a vagyont juttató személy javaslatának figyelembevételével - a vagyon kezelésére gyámot rendel ki (a továbbiakban: vagyonkezelő gyám). Ha a vagyont juttató harmadik személy a vagyon kezeléséből az egyik szülőt kizárta, a vagyont a</p>

<p>szabályai szerint megtéríteni.</p> <p>2:35. § [A gondnok vagyonkezelése]</p> <p>(1) A gondnok vagyonkezelésének a gondnokolt érdekeit kell szolgálnia.</p> <p>(2) A cselekvőképesség teljes vagy a vagyoni ügyekre vonatkozó részleges korlátozása esetén a gondnok a gyámhatóság felhívására köteles a gondnokolt vagyontárgyait a gyámhatóságnak átadni, ha azokat a folyó kiadásokra nem kell készen tartania. A gyámhatóságnak átadott vagyonnal való rendelkezéshez a gyámhatóság jóváhagyása szükséges.</p> <p>2:36. § [A gondnok tevékenységének felügyelete]</p> <p>(1) A gondnok tevékenységét a gyámhatóság felügyeli.</p> <p>(2) A gondnok a működéséről és a gondnokolt állapotáról a gyámhatóság felhívására bármikor, egyébként az éves számadással együtt köteles beszámolni a gyámhatóságnak.</p> <p>(3) A gondnokolt jogosult a gondnok működéséről és a gondnokolt vagyonáról vezetett nyilvántartásokba betekinteni, és azokról másolatot készíteni.</p> <p>2:37. § [Számadás a gondnok vagyonkezeléséről]</p>	<p>gyám a tartás költségeinek fedezésére a gyermek vagyonának állagát - meghatározott részletekben - igénybe veheti.</p> <p>(3) A gyám a gyámság ellátásával kapcsolatos indokolt kiadásainak, költségeinek megtérítését a gyermek jövedelméből igényelheti. Megfelelő jövedelem hiányában a kiadások, költségek megtérítéséről a gyámhatóság gondoskodik.</p> <p>(4) A (2)-(3) bekezdésben foglaltak a gyermekvédelmi gyámra nem vonatkoznak.</p> <p>4:239. § [A gyám számadási kötelezettsége]</p> <p>(1) A gyám a vagyonkezelésről - ha e törvény eltérően nem rendelkezik - évenként köteles a gyámhatóságnak számot adni.</p> <p>(2) Ha a gyámság alatt álló jövedelme nem haladja meg a jogszabályban meghatározott mértéket, a gyám számára - a gyermekvédelmi gyám kivételével - a gyámhatóság egyszerűsített számadást engedélyezhet. Ha a gyámságot közeli hozzátartozó látja el, a gyám az egyszerűsített számadási kötelezettség alól is mentesíthető.</p> <p>(3) A gyámhatóság a gyámot az (1)-(2) bekezdésben meghatározott eseteken kívül indokolt esetben - hivatalból, a korlátozottan</p>	<p>vagyonkezelésre egyébként jogosult másik szülő kezeli.</p> <p>4:156. § [A szülő egyedüli vagyonkezelői joga]</p> <p>(1) A szülői felügyeletet közösen gyakorló szülők kölcsönösen vagy külön-külön meghatalmazást adhatnak egymásnak arra vonatkozóan, hogy a gyermek vagyonát az egyik szülő a másik helyett kezelje. A meghatalmazás akkor érvényes, ha közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba foglalták.</p> <p>(2) A gyermek nevében eljáró szülőt a kisebb jelentőségű vagyoni jogi szerződések megkötésénél jóhiszemű harmadik személyek olyannak tekinthetik, mint aki a másik szülő meghatalmazottjaként is eljár.</p> <p>(3) Ha azt a gyermek érdekei indokolják, a gyámhatóság a szülői felügyeletet közösen gyakorló szülők közül kijelölheti azt a szülőt, aki a gyermek vagyonának kezelője.</p> <p>4:157. § [A gyermek vagyonának és jövedelmének felhasználása]</p> <p>(1) A szülők a gyermek vagyonából eredő jövedelemnek azt a részét, amely a vagyon terheinek kifizetése után fennmarad, a gyermek indokolt szükségleteire kötelesek fordítani.</p>
--	---	---

<p>(1) A gondnok a vagyon kezeléséről évente köteles számadást készíteni a gyámhatóságnak. Ha a gondnok a gondnokolt közeli hozzátartozója, a gyámhatóság a rendes számadási kötelezettség alól felmentést adhat, és egyszerűsített számadást engedélyezhet.</p> <p>(2) A hivatásos gondnok kivételével nem köteles a gondnok rendes vagy egyszerűsített éves számadásra, ha a gondnokoltnak nincs vagyona, és jövedelme nem haladja meg a jogszabályban meghatározott mértéket.</p> <p>(3) A gyámhatóság a gondnokot indokolt esetben eseti számadásra kötelezheti. Eseti számadás előírásának a gondnokolt kérésére is helye lehet.</p> <p>(4) A gondnok a tisztségének megszűnését követő tizenöt napon belül köteles a gyámhatóságnak az általa kezelt vagyonról végszámadást előterjeszteni. Ha a gondnoki tisztség azért szűnik meg, mert a bíróság a gondnokság alá helyezést vagy a vagyoni ügyek tekintetében a cselekvőképesség korlátozását megszüntette, a gondnok annak tartozik végszámadással, aki a továbbiakban a vagyon felett rendelkezni jogosult.</p> <p>(5) A gondnokkal szemben számadási kötelezettsége alapján támasztható követelések a gondnokot a vagyonkezelés</p>	<p>cselekvőképes gyámság alatt álló vagy hozzátartozója kérelmére - eseti számadásra kötelezheti.</p> <p>4:243. § [A gyám kötelezettségei a gyámi tisztség megszűnésekor]</p> <p>(1) A gyám tisztségének megszűnése után köteles a gyámhatóságnak működéséről jelentést, az általa kezelt vagyonról végszámadást előterjeszteni.</p> <p>(2) A gyám ellen számadási kötelezettsége alapján támasztható követelések a gyámot a vagyonkezelés alól felmentő határozat közlésétől számított egy év alatt évülnek el. Ha a követelés alapjául szolgáló ok később jutott az érdekelt tudomására, a határidőt a tudomásszerzéstől kell számítani, feltéve, hogy a követelés a rendes elévülés szabályai szerint még nem évült el.</p> <p>4:244. § [A gyám kártérítési felelőssége]</p> <p>A gyám a gyámsága alatt álló gyermeknek a vagyonkezelés során okozott kárért a szerződésen kívül okozott kárért való felelősség általános szabályai szerint felel.</p>	<p>(2) A szülők a gyermek eltartásának fedezése céljából a gyermek vagyonának állagát e törvénynek a gyermek tartására vonatkozó rendelkezései szerint vehetik igénybe.</p> <p>(3) Ha a gyermek szülője háztartásában nevelkedik és keresménnyel rendelkezik, a szülő igényelheti, hogy a háztartás költségeihez megfelelő mértékben járuljon hozzá.</p> <p>4:158. § [A szülő felelőssége a vagyonkezelésért]</p> <p>(1) A szülők gyermekük vagyonát biztosítékadás és számadás kötelezettsége nélkül kezelik.</p> <p>(2) A szülők gyermekük vagyonának kezelése során a rendes vagyonkezelés szabályai szerint, ugyanazzal a gondossággal kötelesek eljárni, mint saját ügyeikben. Ha e kötelezettségüket szándékosan vagy súlyos gondatlanságból megszegik, az ezzel okozott kárt a szerződésen kívül okozott károk megtérítéséért való felelősség szabályai szerint kötelesek megtéríteni.</p> <p>4:159. § [A szülők vagyonkezelői jogának korlátozása]</p> <p>Ha a szülői felügyeletet gyakorló szülők gyermekük vagyonának kezelése tekintetében kötelességüket a gyermek érdekeit súlyosan sértő</p>
---	---	--

<p>alól felmentő határozat közlésétől számított egy év alatt évülnek el. Ha a követelés alapjául szolgáló ok később jutott az érdekelt tudomására, a határidőt a tudómszerzéstől kell számítani, ha a követelés még nem évült el.</p>		<p>módon nem teljesítik, a gyámhatóság indokolt esetben</p> <ul style="list-style-type: none"> a) elrendelheti a gyermek pénzének és értéktárgyainak a gyámhatóság részére történő átadását, ha azokat a rendes vagyonkezelés szabályai szerint készen tartani nem kell; b) a szülőket biztosítékkadásra kötelezheti; c) a vagyonkezelést rendszeres felügyelete alá vonhatja; d) kötelezheti a szülőket, hogy a vagyonkezelésről úgy adjanak számot, mint a gyám; illetve e) a szülőktől a vagyonkezelés és a vagyoni ügyekben való képviselőlet jogát egyes vagyoni ügyekre vagy az ügyek meghatározott csoportjára nézve korlátozhatja vagy megvonhatja. <p>4:160. § [A gyermek vagyonának kiadása] Ha a szülők vagyonkezelői joga megszűnik, kötelesek gyermekük vagyonát kiadni a nagykorú gyermeknek vagy annak, akinek kezelése alá a vagyon kerül.</p>
---	--	---

2. sz. melléklet (szerzői összeállítás)

bűncselekmény tárgyi és alanyi oldala	gyám	gondnok	szülő
védett jogtárgy	tulajdoni/vagyoni viszonyok védelme	ua.	ua.
elkövetési tárgy	idegen vagyon (gyám gyámoltjának vagyona)	idegen vagyon (gondnok gondnokoltjának vagyona)	idegen vagyon (szülő gyermekének vagyona)
elkövetési magatartás	kötelességszegés, amely a Ptk. alapján készült fenti táblázatban foglalt gyámokra vonatkozó kötelességek valamelyikének megszegését jelenti	kötelességszegés, amely a Ptk. alapján készült fenti táblázatban foglalt gondnokokra vonatkozó kötelességek valamelyikének megszegését jelenti	kötelességszegés, amely a Ptk. alapján készült fenti táblázatban foglalt szülőkre vonatkozó kötelességek valamelyikének megszegését jelenti
eredmény, amit az elkövetési magatartásnak kell okoznia	a gyámolt vagyonában bekövetkezett vagyoni hátrány	a gondnokolt vagyonában bekövetkezett vagyoni hátrány	a gyermek vagyonában bekövetkezett vagyoni hátrány
a bűncselekmény alanya (tettesként)	speciális: gyám	speciális: gondnok	speciális: szülő
bűnösség	szándékosság (egyenes és eshetőleges)	ua.	ua.
+ idegen vagyon kezelésével való megbízás természete	magánjogi	ua.	ua.
alap vagy minősített eset	alap és minősített eset is (a minősített esethez a speciális alanyiség és a vagyoni hátrány legalább kisebb mértéke szükséges)	alap és minősített eset is (a minősített esethez a speciális alanyiség és a vagyoni hátrány legalább kisebb mértéke szükséges)	alap és minősített eset is (a minősített esethez a vagyoni hátrány legalább nagyobb mértéke szükséges, speciális alanyiség soha)

Felhasznált irodalom

AMBRUS István: A családjog és a büntetőjog egyes összefüggései, kitekintéssel a büntetőjogban megjelenő polgári elemekre. In: *Szeibert Orsolya (szerk.): Család és családtagok. Jogági tükröződések.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018.

ANGYAL Pál: A hűtlen kezelés bűncselekményével kapcsolatos magánjogi kérdések. In: *Szladits emlékkönyv.* Budapest, Grill Könyvkiadó, 1938.

ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve. 13. rész. Sikkasztás, jogtalan elsajátítás, orgazdaság és bűnpártolás.* Budapest, Attila-Nyomda Részvénytársaság, 1936.

ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve.* Pécs, 1909

BINDING, Karl: *Lehrbuch des Gemeinen Deutschen Strafrechts, Besonderen Teil, Ersten Band, 2. Ausflage,* 1902.

ERDŐSY Emil: A hűtlen és hanyag kezelés viszonya a gazdasági bűncselekményekhez. In: *Jogtudományi Közlöny* 1977. évi 2.

Gellér Balázs –AMBRUS István: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2017.

GELLÉR Balázs – AMBRUS István: A jogos védelmi helyzetben kifejtett elhárító cselekmény szükségessége, valamint a szituációs jogos védelem a legújabb bírói gyakorlat tükrében. *Magyar Jog*, 2018. 65.

MAYER, Hellmuth: *Die Untreue im Zusammenhang der Vermögensverbrechen,* Schweitzer, 1926.

NIZSALOVSKY Endre: *A család jogi rendjének alapjai.* Budapest, 1963.

SÁNTHA Ferenc: A gazdálkodás során végzett vagyonkezeléssel kapcsolatos bűncselekmények I. Jogtörténeti előzmények és a gazdasági csalás problematikus kérdései. *Miskolci Jogi Szemle*, 14:2 különszám, 2. kötet

TÓTH Mihály: Morális deficit és paternalizmus. Régi-új irányok a hazai gazdasági bűnözés határain. In: *Kriminológiai Közlemények* 77. (<http://www.kriminologia.hu/sites/kriminologia.hu/files/kiadvany/2018/1/tothm.pdf>, utolsó letöltés: 2019. 11.11.),

VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez.* (uj.jogtar.hu)

WEISS Emília: Az új Polgári Törvénykönyv és a családjogi viszonyok szabályozása. *Polgári Jogi Kodifikáció 2000. 2.*

WIENER A. Imre: *A hivatali bűntettek.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972.

WIENER A. Imre: *Gazdasági bűncselekmények.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1986.

Misappropriation of Funds in the aspect of Family Law

Summary

The paper examines the connection between criminal law and family law with respect to the criminal offense of misappropriation of funds. The paper outlines the foundations and relations of criminal law and family law, starting from the unity of the legal system, placing it all in a constitutional context. The paper presents the theories in connection with the legal nature of misappropriation of funds and projects it on the regulations in force. The study summarizes the regulations of family law that fill the crime of misappropriation of funds with underlying content, and it also performs an analysis of misappropriation of funds in the aspect of family law. The paper summarizes the connections of the criminal offense of misappropriation of funds and family law.

Deák Péter Mihály
ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
Állam- és Jogtudományi Doktori Program
Témavezető: Siklósi Iván PhD adjunktus
ELTE ÁJK Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

A római házassági vagyoni jog egyes kérdéseinek vizsgálata az *actio rerum amotarum* tükrében, különös tekintettel a házastársi vagyoni közösség problematikájára

Kulcsszavak: római házassági vagyoni jog, („természetes”) házassági vagyoni közösség, hozomány (*dos*), *actio rerum amotarum*, házastársak közötti lopás, *reverentia personarum*

Absztrakt

Jelen tanulmányomban a házastársak közötti lopás esetére szolgáló praetori in factum concepta (azonban alkalmazását tekintve – idővel legalábbis – a condictióhoz [pontosabban a condictio furtivához] közel álló) kereset, az actio rerum amotarum főbb jellegzetességeinek vázlatos bemutatását követően az annak alapjául szolgáló tényállást vizsgálom meg házassági vagyoni jogi aspektusból. A manus nélküli házasságok körében a források és a szakirodalom többsége alapvetően szigorú vagyoni elkülönítési rendszerről tudósít bennünket, a fent említett kereset alapján azonban másfajta kép rajzolódik ki előttünk: egy – legalábbis – „természetes”, a gyakorlatban (illetve ténylegesen) létező, a társadalmi közfelfogás szintjén elismert vagyoni közösség képe. Mint az egyes forrásokból kiderül, a római jogtudósok e problémával tisztában voltak, a kérdés viták tárgyát képezte köztük, mivel azonban ez a „társadalmi gyakorlat”, illetve „tény” (factum) nem nyert a pozitív jog (ius) által is elismerést, így a későbbi fejlődés során elvetették a vagyoni közösség gondolatát, melyre így csak a jogtudósi vita nyomai alapján következtethetünk. Tanulmányomban e nyomokat és a vagyoni közösség gondolatának konzekvenciáit megvizsgálva kívánok választ adni a kérdésre: végső soron beszélhetünk-e a római jogot illetően házassági vagyoni közösségről, s ha igen, milyen értelemben?

1. Bevezetés, a probléma koncipiálása és a témakört érintő főbb kutatási előzmények

Miként az közismert, a római jog a civiljog szerinti házasság – *matrimonium iuris civilis* (másként *matrimonium iustum*) – két típusát különböztette meg annak alapján, hogy a házasságkötéssel a férjnek felesége felett keletkezett-e magánjogi hatalma (*manus*), vagy sem. Ennek megfelelően ismerték a rómaiak a *manusos* (vagyis *manust* keletkeztető – *matrimonium cum manu*) és a *manus* nélküli (*manust* nem keletkeztető – *matrimonium sine manu*) házasságot. Személyállapotilag *manus* nélküli házassággal a feleség helyzete nem sokban változott: a sajátosan római, agnát családjogi kötelékek tekintetében megmaradt korábbi *agnatió*jában, s férjének sem keletkezett hatalma felette. Ezzel szemben a *manusos* házasságkötés során a feleség *capitis deminutio minimát* szenvedett el: egyrészt kivált korábbi *agnatió*jából, másrészt felette férjét megillető *manus* keletkezett, így ha korábban önjogú volt, a *manusos* házasságkötéssel hatalomalattivá vált, ha korábban hatalomalatti volt, továbbra is hatalomalatti maradt (igaz, más jellegű – férji – hatalom alá került).¹ Vagyonjogilag e házassági típusoknak a személyállapoti hatásokhoz hasonló joghatásaik voltak: *manus* nélküli házasság esetén a házastársak e tekintetben is a korábbi személyi állapotuk szerinti helyzetben maradtak. Így – alapesetként véve, hogy mindketten önjogúak voltak – önálló vagyonszerzők maradtak, s tulajdonképpen (erős leegyszerűsítéssel, illetve bizonyos értelemben, hatályos polgári jogi kifejezést használva) egy „vagyonelkülönítési rendszer” jött létre közöttük. *Manusos* házasság esetén pedig – a *manus* hatalmi konstrukciójánál fogva – a feleség vagyoni önállósága (ha korábban rendelkezett vele) megszűnt, e tekintetben is férje (illetve férje hatalomgyakorlójának) hatalma alá került.

¹ Mindebben megegyeznek az *uxor in manu* helyzetéről alkotott különböző nézetek; az *uxor in manu* férje agnát rokonságával kapcsolatos viszonya pedig nem tárgya jelen vizsgálódásnak. A kérdés ugyanis – ti. hogy az *uxor in manu* férje *agnatió*jának tagja (vagyis férje agnát rokona) lesz-e – a magyar római jogi szakirodalomban vitatott. Ld. e tekintetben Brósz Róbert: Ist die uxor in manu ein Agnat? In *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Iuridica*. 1976. 18. szám. 3-14., Gedeon Magdolna: Agnat rokon-e az uxor in manu? In *Doktoranduszok fóruma*. Miskolc, 1998. november 6. A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának szekciókiadványa. Miskolc, 1999. 8-11., Uő: Még egyszer arról, vajon agnát rokon-e az uxor in manu? In *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Iuridica et Politica*. 2009. 27/1. szám. 33-40., Nótári Tamás: De matrimonio cum manu. In *Jogtörténeti szemle*. 2005. 2. szám. 56., Földi András: A római jogi kutatások néhány aktuális kérdéséről. In *Szalay Gyula ünnepi kötet*. Győr 2010. 167-181. E problémával jelen tanulmány keretei között a továbbiakban nem foglalkozom.

A római házassági jog fentiekben bemutatott alapvonalaiból is látható, a házassági vagyonközösség rendszere a római jogtól alapvetően idegen volt: míg a *manusos* házasság esetén a *pater familiast* megillető *manus* (és a feleség annak való alávetettsége) még gondolati szinten is kizárta a házassági vagyonközösség lehetőségét, addig az erre elméletileg (a felek önjogúsága esetén) lehetőséget biztosító *manus* nélküli házasság tekintetében a jogrend megmaradt a vagyonekülönítés rendszerénél. A *manus* nélküli házasságot kötött házastársak² közötti lopás esetére szóló kereset, az *actio rerum amotarum* alapjául szolgáló cselekmény jogi megítélésével foglalkozó egyik forráshely (Paul. D. 25, 2, 1) ugyanakkor arról tanúskodik, hogy a vagyonközösség gondolata mégsem volt teljesen ismeretlen a római jogtudósok számára, legalábbis a klasszikus korban. E forráshelyet vizsgálódása központi magjává téve, a házassági vagyonközösség római jogi problematikáját roppant széleskörű forrásbázis alapján, egyúttal a vagyonközösség körében releváns szakirodalmi teóriák teljességre törekvő ismertetése révén vizsgálta meg Giovanni LOBRANO,³ különösen jogi, történeti és szociológiai szempontból – eredményeire a későbbiek során jelentősen támaszkodni fogok. Mielőtt azonban e forráshelyre kitérnék, szükségesnek tűnik röviden az *actio rerum amotarum* nevű keresetet legalábbis dióhéjban bemutatni, csak ezt követően térnék rá az annak intézményesítéséhez vezető (feltételezhető) indokokra is, mely kellőképpen determinálja jelen vizsgálódás kereteit. LOBRANO átfogó kutatását és annak megállapításait ugyanis valóban nehezen lehetne felülmúlni, így amit e keretek között tehetek: az *actio rerum amotarum* alaposabb vizsgálata révén igyekszem új szempontokat bevonni a házassági vagyonközösség elméletének római jogi megalapozottságát érintő kutatásokba. Fontos leszögezni, e vizsgálódásnak nem célja (s nem is lehet célja) sem a modern házassági vagyonközösségi rendszerek római jogi alapokra történő „visszavezetése” (mely történetietlen volna),⁴ sem pedig e rendszereknek a római jogra történő „rávetítése” (mely szintén egy anakronisztikus kísérlet volna). Céloom így csupán az, hogy az *actio rerum amotarum*, az annak alapjául

² Mint arra Levy 1915. 121. rámutatott, a francia és olasz római jogi szakirodalomban erősen képviselte magát az a nézet is, mely az *actio rerum amotarum* gyökereit a *manusos* házasság körében vélte felfedezni. A korábbiakban és az e helyeken kifejtett érvekre is tekintettel – e körben külön megemlítendő: a *manusos* házasságok fokozatos, a klasszikus korra datálható eltűnése és az alapul fekvő források éppen klasszikus kori eredete, valamint magának a lopásnak a *manusos* házasság keretei közötti (legalábbis jogi) lehetetlensége – a továbbiakban a házastársak közötti lopás és az *actio rerum amotarum* kérdéskörét a *manus* nélküli házasság vonatkozásában vizsgálom.

³ Lobrano 1989. 6.

⁴ Mint arra Lobrano 1989. 1s. több ponton is utal, az e tekintetben uralkodó nézet szerint a modern vagyonközösségi rendszerek (legalábbis a kontinentális, valamint azok által befolyásolt jogrendszerekben) germán eredetűek; mindez persze nem zárja ki, hogy a római jogban is létezhetett valamilyen formában vagyonközösség, s a kettő akár hatással is lehetett egymásra (elsősorban természetesen a római jog hatását feltételezhetjük a germán jogintézményekre; a különböző nézetek rövid ismertetését ld. Lobrano 1989. 1-27.).

szolgáló cselekmény, valamint a kereset megalkotásához vezető körülmények vizsgálatán keresztül lehetőleg újabb érdemi észrevételekkel csatlakozzam azokhoz a kutatásokhoz, melyek alapkérdése az, hogy beszélhetünk-e egyáltalán „házassági vagyonközösségről” a római jogban, tehát, hogy e technikus jogi fogalomnak milyen értelemben, milyen szinten van, illetve lehet létjogosultsága a római jogot illetően.

Előjáróban szükséges még leszögezni, az *actio rerum amotarum* és a mögötte álló elvi, házassági vagyonjogi megfontolások vizsgálata során alapvető jelentőséggel bír az a körülmény, hogy az alapul fekvő cselekmény és a kereset is természetesen közeli rokonságban áll a *furtummal* és a lopás esetén igénybe vehető (egyres) keresetekkel: a pönális *actio furtival*, illetve a reiperszekutórius *condicito (ex causa) furtivával*. Még ha az említett keresetek között (akár létrejöttükkel, funkciójukkal kapcsolatban) tetten érhető különbség legalább annyira jelentős és jellegzetes, mint amennyire magától értetődő az alapul fekvő magatartások hasonlósága is. Ezzel függ össze, s mivel az *actio rerum amotarum* megítélése körében alapvető fontossággal bír, e helyütt, tehát még a bevezetésben kell utalnom a kereset jogi természetével kapcsolatos problémára is, nevezetesen arra, hogy az *actio rerum amotarum* reiperszekutórius vagy pönális jellegű-e. Andreas WACKE meggyőző érvelése szerint⁵ – elfogadva Ernst LEVY korábban megfogalmazott teóriáját⁶ – a kereset, bár benne a reiperszekutórius és pönális jellemzők keverednek, reiperszekutórius jellegű, vagyis nem (pénz)büntetés megfizetése, hanem vagyoni megtérítés iránt volt igénybe vehető. Ez azonban korántsem nevezhető egységes álláspontnak, ismeretesek ugyanis a szakirodalomban ettől eltérő nézetek is.⁷ A magam részéről a keresetet az alapul fekvő, a kereset megalkotásához vezető „eredeti” cselekményt, s élethelyzetet tekintve (mint az az alábbiak alapján látható lesz) egy deliktualis alapokon nyugvó, de klasszikus (kori) formájában, s funkcióját tekintve reiperszekutórius keresetnek tekintem, s ezt az álláspontot támasztja alá véleményem szerint a következő forráshely is, melyben a kései klasszikus jogtudós, Paulus arról tudósít bennünket, jóllehet az *actio rerum amotarum* egy *delictumból*, egy (a szónak nem [feltétlenül] mai értelemben vett jelentésében) „bűncselekményből” fakad, az ugyanakkor reiperszekutórius is, tehát vagyoni megtérítésre irányuló funkcióval is bír:

D. 25, 2, 21, 5 (*Paulus libro 37 ad edictum*) Haec actio licet ex delicto nascatur, tamen rei persecutionem continet (...)

⁵ Wacke 1963. *passim*, s különösen 115skk.

⁶ Levy 1915. 115.

⁷ Ld. pl. Valiño 1968. 431-437.

Az *actio rerum amotarum sedes materiae*-je a *Digesta* 25, 2 és a *Codex Iustinianus* 5, 21 titulusa, de elszórtan más forráshelyekben is található releváns rendelkezések. A szekunder irodalomra tekintve: e keresettel legutóbb és máig messze legrészletesebben a tekintélyes német romanista, Andreas WACKE foglalkozott beható jelleggel 1963-as doktori disszertációjában. Az újabb szakirodalomban elsősorban WACKE eredményeire hivatkoztak, azokat ismertették, vagy csupán egy-egy releváns részletkérdésben szóltak hozzá megállapításaihoz.⁸ Az *actio rerum amotarum*mal kapcsolatos kutatásaim alapjául így elsősorban e három forrásbázis szolgált, míg a *furtum*mal való összehasonlítás során – a *furtum* és az *actio furti* vonatkozásában – jóval szélesebb körben álltak rendelkezésemre primer és szekunder források, amelyekre a megfelelő helyeken, a kapcsolódó kérdések tekintetében hivatkozni fogok; fontos azonban hangsúlyozni, hogy WACKE munkája e tekintetben is kutatásaim origójául szolgált.

Jelen tanulmány során tehát célom a római házassági vagyonjog – s különösen a feltételezett házassági vagyonközösség – egyes aspektusainak bemutatása, mely célt elsősorban az *actio rerum amotarum* anyagi jogi jellemzőinek, s a hozzá kapcsolódó eljárásnak, tehát a kereset jogi természetének az eredeti források alapján történő rövid, de lehetőleg minél teljesebb bemutatásán és a kereset megalkotásához vezető, e forrásokból felismerhető körülmények feltárásán és részletesebb elemzésén keresztül kívánok elérni.

2. Az *actio rerum amotarum*ról – röviden

2.1. Tényállási elemek – anyagi jogi feltételek

Az *actio rerum amotarum* alkalmazásának „anyagi jogi” feltételeiről röviden a következők mondhatók el: a kereset alapjául szolgáló cselekmény tényállásában a konkrét elkövetési magatartást a forrásokban a lopás tényállási eleméül szolgáló *contrectatio* („elvétele”) kvalifikált formája: az *amotio* („elvitel”)⁹ fejezi ki,¹⁰ a *contrectatio* ugyanis e körben

⁸ Többek között pl. Valiño 1968; Seidl 1975. 234-238. Kiemelendő még pl.: Antonio Guarino: *Res amotae. Atti dell'Accademia di Scienze morali e politiche di Napoli*. 1964. 75. szám. 253-358. (= *Pagine di Diritto Romano* VII [Nápoly, 1995], 105-163.), illetve Lobrano 1989. *passim*, különösen 138skk. A *furtum* témaköréből lehet hivatkozni pl. Paolo Ferretti: *Complicità e furto nel diritto romano*. Milano, 2005 vagy MacCormack 1983. 271-293. munkáira.

⁹ A források csupán az igei alakot ismerik, az „*amotio*” modern kifejezés. (Wacke 1963. 30. és 30¹)

(házastársak közötti lopás esetén) irreleváns (C. 5, 21, 2; D. 25, 2, 11 pr.).¹¹ Az, hogy pusztán a magatartás alapján a cselekmény *furtum*nak minősült-e, a források alapján vitatott volt (D. 25, 2, 1). Több érv szól azonban amellett, hogy a cselekmény valóban lopásnak minősült, pontosabban fogalmazva: nehezen lenne igazolható az az álláspont, amely szerint nem minősült lopásnak.¹² Ezen *amotio* speciális formái voltak az elköltés, eladás, elajándékozás, felhasználás, elfogyasztás (D. 25, 2, 3), valamint a válás idején történő eltitkolás, elrejtés, amelyek szintén megalapozták a keresetet (D. 25, 2, 17, 1).

Az említett magatartások elkövetőjének alapvetően valamely házastársnak kellett lennie (erre nézve ld. pl.: D. 25, 2, 17 pr.; D. 25, 2, 1; a *contrario* érvennyel: D. 25, 2, 6, 2), a forrásokban leggyakrabban a feleség szerepel az elkövetői oldalon. A cselekmény passzív alanya és egyben sértettje leggyakrabban a férj; ha a kettő elválik, tehát a sértett valamely más személy (pl. ha a férj egy [hatalomalatti] *filius familias* [s így a voltaképpeni sértett a (hatalomgyakorló) *pater familias*]), a feleség ellen a sértettet megillető *actio rerum amotarum*nak nem volt helye (D. 25, 2, 3, 4). Speciális esetekben a tettes lehetett a feleség rabszolgája is

¹⁰ Röviden kívánunk utalni rá, érdekes párhuzam fedezhető fel ennek kapcsán, s a kincstalálással összefüggésben, a kincs birtokának megszerzésére vonatkozó klasszikus kori nézetekkel, figyelembe véve a Paul. D. 41, 2, 3, 3 forráshelyet (ismerteti és részletesen elemzi: Siklósi 2016. 63-94., s különösen 89sk.). Siklósi rámutat, a kincs birtokának megszerzéséhez szükséges *corpus* kétféle lehet, „nem valódi” (prokuliánus álláspont) és „valódi” (szabiniánus álláspont). Előbbi esetében a birtok megszerzéséhez elegendő a birtokolt telekben lévő kincsről tudomást szerezni, utóbbi megvalósulásához viszont szükséges annak kiásása is (ahogy – a fentiek fényében – az *amotio* megvalósulásához is a *contractatio*nál többre van szükség, bár lényegét tekintve azonos hatással járnak). A hasonlóság nyilvánvalóan nem jelent analógiát is, jól rámutat azonban arra, hogy a *contractatio*–*amotio* viszonya, problematikája nem egyedülálló, mivel, ahogy az *amotio*hoz is szükség van *contractatio*ra (fordítva nem igaz!), úgy a „valódi” *corpusszal* történő birtokszerzéshez is szükséges egy előzetes „nem valódi” *corpus*-aktus megvalósulása (a képletet azonban itt sem lehet megfordítani). A birtokkal kapcsolatban felmerülő egyéb kérdésekre e helyütt nincs mód részletesebben kitérni.

¹¹ A források szóhasználata e tekintetben teljesen konzekvensnek mondható, ebből pedig arra lehet következtetni, hogy míg a lopáshoz, a *furtum*hoz elegendő a dolog jogellenes, lopás szándékával történő, sőt, a Gai. 3, 195 forráshely alapján pusztán a tulajdonos akarata ellenére való érintése is (megállapíthatóságához tehát nincs szükség tényleges elvitelre), addig az *actio rerum amotarum* alapjául szolgáló tényállás csak akkor valósul meg, ha a dolgot az elkövető nem egyszerűen *elveszi*, hanem *elviszi*, elmozdítja, s birtokbavételére így kerül sor. Fontos ugyanakkor, hogy a „*contractare*” által jelölt általános magatartásba belefér az „*amovere*” is: a két magatartás viszonyát tehát a nagyobb és az azon belüli kisebb halmaz viszonyaként lehet leírni (vagy – halmazelméleti kifejezéssel – valódi részhalmazként). Ezért azt lehet mondani, a házastárs lopása nem egyszerűen lopás szándékával történő érintés, vagy *elvitel*, „*contractatio*”, hanem annak egy speciális (tulajdonképpen a megvalósítás folyamatában egy többletet magában foglaló) esete: eltulajdonítás, „*amotio*”, *elvitel*. Másként megfogalmazva, az „*amotio*” elkövetője a lopás alapjául szolgáló cselekmény tekintetében továbblép, tehát a birtok megszerzését követően egy annak megőrzését is elősegítő magatartást tanúsít – vagyis ezzel a cselekmény szempontjából a tágabb halmazból átlép a szűkebb halmazba. (E két szó alapvető jelentésbeli különbsége a mértékadó szótárak [Heumann – Seckel 1907. 31.; Berger 1953. 361. és 415.] meghatározásaiból is egyértelműen kiderül, vagyis, hogy nem lehet egyszerűen az „eltulajdonítás” kifejezéssel visszaadni őket. Jobb híján, s a cselekményről általánosságban szólva, mégis kénytelen vagyok ezt a kifejezést is használni; viszont mindazon esetben, amikor az eltérő „árnyalatok” jelentőséggel bírnak, ezt külön jelzem.)

¹² Jóval több forráshely (pl.: Paul. D. 25, 2, 21, 5; eod. 6; Tryph. D. 25, 2, 29) található arra, hogy a cselekmény valójában lopás volt, míg arra, hogy nem, csupán egy (Paul. D. 25, 2, 21, 1, s itt egy különleges esetről van szó). A vitát Iustinianus sem döntötte el; a házastársi vagyontársaság kérdéskörében centrális jelentőséggel bíró D. 25, 2, 1 forráshelyre a későbbiekben még visszatérek.

(a feleség ekkor közvetett tettes; valamint külön megemlékeznek a források arról az esetről, ha a feleség által hozományként adott rabszolga természeténél fogva hajlik a lopásra, s erről a feleség tudott már korábban is). A feleség azonban tolvajok segítségével hívásával is elkövethette az *amotiót* (ekkor a feleség részesnek minősíthető; mindehhez ld.: D. 25, 2, 21, 1; eod. 2; D. 25, 2, 19).¹³

A magatartás tanúsítása idején érvényes (mint fentebb láttuk, *manus* nélküli) házasságnak kellett fennállnia a felek között, nem volt szükséges azonban, hogy együtt is éljenek. Ha viszont bármely okból nem állt fenn köztük érvényes házasság, a keresetnek nem volt helye, és *actio furtival* lehetett perelni, akkor is, ha egyébként köztük életközösség állt fenn (utóbbi legtipikusabb esete a *concupinatus*; D. 25, 2, 2; D. 25, 2, 15 pr.; D. 25, 2, 3 pr.). A perre pedig csak a házasság megszűnését követően kerülhetett sor, s ennek az állapotnak a per folyamán végig fenn kellett állnia (a D. 25, 2, 25 alapján *secutum divortium* a cselekmény után [így a felek újbóli házasságkötése esetén a pert meg kellett szüntetni]; ennek kivételes esetét ismerteti a C. 6, 2, 22, 4 forráshely).

Végül hangsúlyosan megjelenik a forrásokban, hogy a magatartás célzatos volt, azt *divortii causa*¹⁴ kellett elkövetni (sőt, csak így volt elkövethető!) ahhoz, hogy *actio rerum amotarum*mal lehessen az eltulajdonított dolgokat visszakövetelni (C. 5, 21, 2), amely *divortii causa* nem volt azonos – WACKE szavaival – a *divortii faciendi causával*.¹⁵ Külön kiemelik a források, hogy a *mortis causa* eltulajdonítás esetén az örökösök nem élhettek e keresettel, s a kettő közötti különleges esetként határozza meg a *Digesta*, amikor a feleség úgy tulajdonít el, hogy „*cum de viri vita*

¹³ Az elkövetők speciális körének, valamint az egyes elkövetői alakzatoknak a részletesebb vizsgálatát e helyütt terjedelmi okokból mellőznöm kell, mindazonáltal e kérdéskör vizsgálata különösen az *actio rerum amotarum* pönális vagy reiperszekutórius jellege szempontjából, illetve a keresetnek, valamint az annak alapjául szolgáló cselekménynek a *furtummal* és az *actio furtival* való összevetése tekintetében alapvetőnek tekinthető; erre nézve e sorok szerzőjétől ld. Deák Péter: Néhány észrevétel a házastársak közötti lopás római jogi megítéléséhez — elkövetői alakzatok a D. 25, 2 (De actione rerum amotarum) titulusában. In Boóc Ádám – Sándor István (szerk.): *Studia in honorem Gábor Hamza. Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2019. 63-68., az ott hivatkozott további – az elkövetői alakzatokra vonatkozó – szakirodalommal együtt.

¹⁴ Ezzel azonos értelemben fordulnak elő a forrásokban a következő kifejezések is: „*divortii gratia*”, „*divortii consilio*”, „*divortii tempore*”.

¹⁵ Ahogyan Wacke találóan megfogalmazza: nem tehető egyenlőségjel a „*divortii causa*” és a „*divortii faciendi causa*” közé (Wacke 1963. 45.), a válás tehát legfeljebb alapja, de semmiképpen sem célja az eltulajdonításnak, mindenesetre pusztán a *divortii causa* megjelölésből ez nem fakad, az csupán más körülményekből következtethető ki (pl. a D. 25, 2, 25 forráshelyen olvasható esetből). Meg kell különböztetni továbbá e célzatot a lopás esetén tényállási elemként jelentkező „*animus lucri faciendi*”-től, vagyis a (jogtalan) haszonszerzési célzattól (erre nézve ld. Paulus meghatározását: D. 47, 2, 1, 3). Ebből következően *actio rerum amotarum* alapját képező cselekményt csak az követ el és csak az perelhető ezzel a keresettel, aki *nem* haszonszerzési célzattal, hanem a válás okán, arra tekintettel követte el az *amotiót*.

desperasset”, ekkor ugyanis *actio rerum amotarum utilis*re kerülhetett sor (D. 25, 2, 21 pr.; D. 25, 2, 22, 1).¹⁶

Az *actio rerum amotarum* anyagi jogi jellemzőinek rövidebb áttekintését követően a kereset eljárásjogi jellemzőit vizsgálom meg – mivel e jellemzők a későbbiek szempontjából kisebb jelentőséggel bírnak – nagy vonalakban.

2.2. A kereset jellemzői és egyes perbeli sajátosságok – eljárásjogi kérdések

A kereset eljárásjogi jellemzőiről nagyon röviden a következőket mondhatjuk el: olyan praetori *in factum concepta actió*ról van szó, amelyben az alperesi és felperesi pozíció is öröklődhetett (D. 25, 2, 6, 3; eod. 4). Felperesi pozícióban a károsult házastárs állhatott, míg alperes a tolvaj házastárs lehetett. Az elkövetői kört érintően fentebb már utaltam rá, a forrásokban a vonatkozó cselekmény elkövetőjeként tipikusan a feleség jelenik meg; e körülmény a későbbiekben – a kereset intézményesítésének lehetséges indokai körében – fontos következtetések alapjául fog szolgálni. A kérdés perjogi vetületeként pedig megállapítható, a kereset eredetileg csak a feleség, idővel azonban a férj ellen is (D. 25, 2, 7; D. 25, 2, 11 pr.; D. 42, 1, 52; Ulp. 7, 2) megindítható volt.¹⁷ A perben a bizonyítást a felperesnek megkönnyítette, de egyben az igényérvényesítést kockázatosabbá is tette a *iusiurandum in litem* (perbeli eskü), amellyel szemben az alperest a *iusiurandum de calumnia* (a felperes részéről történő rosszhiszemű perlekedés elleni eskü) védte, aki viszont az eskütételt nem utasíthatta vissza (D. 25, 2, 11). A perbeli

¹⁶ Mellékesen, mégis hangsúlyosan kívánok e körben rámutatni arra, hogy a fentiek alapján helyesebb lenne azt mondani, a *divortii causa* nem a magatartás célzata, hanem motívuma, a válás ugyanis nem a magatartás célja, hanem alapja (ezért lehet elfogadni az előbbieken megtett distinkciót, a *divortii causa* és a *divortii faciendi causa* között). Mindazonáltal az is igaz, hogy a motívum és a célzat – mint modern büntetőjog-tudományi fogalmak – ugyanannak a pszichikai jelenségnek a két oldala (erre nézve ld. a hazai tankönyvirodalomból pl. Belovics Ervin – Nagy Ferenc – Tóth Mihály – Busch Béla: *Büntetőjog I.* Budapest, 2015³. 177sk.), így nem tekinthető hibásnak a *divortii causa* körében a „célzat” kifejezés használata. Hogy ez az elhatárolás nem tekinthető anakronisztikusnak a római jog forrásai körében sem, arra végül álljon itt egy, a lopásra vonatkozó forrásokból vett példa: D. 47, 2, 50, 1 (*Ulpianus libro 37 ad edictum*) „Ope consilio furtum factum Celsus ait non solum, si idcirco fuerit factum, ut socii furarentur, sed et si non, ut socii furarentur, inimicitiarum tamen causa fecerit.” Mint arra e forráshely elemzése során MacCormack 1983. 283sk. is rámutat, Ulpianus és Celsus érveléséből jól kiolvasható a motívum és célzat elhatárolása, amennyiben a bűnrészt akkor is felelősségre lehet vonni lopásért, ha a lopás tetteivel csupán a célzatban osztozik, azonban más motívum vezette erre a magatartásra.

¹⁷ Láthatjuk, e kérdéskör a téma egyik legvitatottabb pontja, a források ugyanis jellemzően a feleséget jelölik meg a kereset alpereseként, a férj passzív legitimációjára vonatkozóan csak elvétve akadnak – szintén vitatható – források. Ugyanakkor a kereset megalkotására és fejlődésére nézve éppen ezekből következtethetünk, a kérdéses forráshelyekre ezért a későbbiekben még visszatérek.

esküre vonatkozó részletes szabályok eltérő pertaktikákat is lehetővé tettek a felperes számára.

A perben elsősorban természetbeni teljesítésnek kellett történnie, ha ez nem volt megvalósítható, a dolog eltulajdonításkor meglévő értékét, ha az azóta magasabb lett, ezt a magasabb értékét kellett megtéríteni; erre nézve *litis aestimatio*nak (perbeli becslésnek, illetve az alperes által ezen becstérték megfizetésének) volt helye (D. 25, 2, 8, 1). A felek újbóli házasságkötése („*redintegratio matrimonii*”) megszüntette az eljárást (D. 25, 2, 30), amely viszont nem konkurált az *adulterium* miatti kriminális eljárással (D. 25, 2, 27). A pernek nem képezte akadályát, ha a dolgok már nem voltak meg, illetve, ha nem volt *dos* (D. 25, 2, 17, 2; D. 25, 2, 8 pr.).¹⁸ A perben – ha nem a dolog visszaadására került sor – legfeljebb a dolog értékét (*simplum*) lehetett követelni (ezt erősíti meg – egy kivétel szabályozásán keresztül – a D. 25, 2, 16 forráshely is).¹⁹ Végül számos körülményt figyelembe véve, a keresetet a maga egészében vizsgálva megállapítható – ismételten utalva a bevezetésben írtakra –, hogy az *actio rerum amotarum* inkább *actio rei persecutoria*nak tekinthető, jóllehet e nézettel szemben ellenérvek is felhozhatók.²⁰

¹⁸ Különösen utóbbi kérdés, ti. hogy a hozomány hiánya nem gátolta e kereset alkalmazását – mint később látni fogjuk –, rendkívül fontos a kereset eredete, illetve későbbi fejlődése szempontjából.

¹⁹ Az *actio rerum amotarum* alapján történő marasztalás körében nem egészen egyértelmű a *beneficium competentiae* alkalmazásának lehetősége. A magyar tankönyvirodalomban Benedek – Pókecz Kovács 2019. 147sk. is utal rá, hogy a házastársakat egymással szembeni marasztalás esetén megillette e kedvezmény, melynek értelmében a marasztalt alperes életfenntartáshoz szükséges vagyona mentes a marasztalás alól, s ezt az álláspontot képviseli Lobrano 1989. 54sk. is (a későbbiek során – Lobrano 1989. 182skk. – visszatér a kérdés vizsgálatához, ekkor azonban már némileg más kontextusban, s Guarino – részben interpolációkritikai megfontolásokra alapított – álláspontját is ismertetve). E marasztalási kedvezmény pl. az *actio rei uxoriae* körében kétségtelenül fennállt, ld. pl. a D. 24, 3, 12skk. forráshelyeket, valamint a *contrario* ezt az álláspontot erősíti meg a (Lobrano által is idézett) D. 42, 1, 52 (*Tryphoninus libro 12 disputationum*) forráshely is, mely szerint: „Si rerum amotarum cum viro agatur, quamquam videatur ea quoque actio praecedentis societatis vitae causam habuisse, in solidum condemnari debet, quoniam ex male contractu et delicto oritur.” Kérdés ugyanakkor, hogy a fenti kedvezmény alkalmazható volt-e az *actio rerum amotarum* alapján történő marasztalás esetén is? Az idézett, Tryphoninustól származó *Digesta*-hely – összehasonlítva a Paulustól származó D. 25, 2, 21, 6 forráshelyen olvashatókkal is – álláspontom szerint éppen azt tanúsítja, *actio rerum amotarum* esetén az eljárás alapjául szolgáló cselekmény (mint látni fogjuk, a korai klasszikus jogtudósok által még vitatott) deliktuális jellegéből, eredetéből fakadóan – jóllehet úgy tekintik, e kereset alapja a házastársak között korábban fennállt „életközösség” (*societas vitae*) – a marasztalás *in solidum*, a *beneficium competentiae* (marasztalási privilégium) lehetősége nélkül történik. (Ezt támasztja alá a marasztalási rezsim C. 5, 21, 3 forráshelyből kiolvasható „átalakítási kísérlete” is, ennek értelmezéséhez ld. Wacke 1963. 140-143., 150.)

²⁰ Wacke 1963. 115skk. a reiperszekutórius jelleget fogadja el; vele szemben említhető pl. Niederländer 1952. 211skk., Valiño 1968. 431. (aki kifejezetten deliktuális jellegű [„*de carácter delictual*”] keresetnek minősíti az *actio rerum amotarum*ot), Kaser 1979. 197. (aki utal arra, hogy az *actio rerum amotarum* „deliktuális eredete még a klasszikus jogban sem tűnt el teljesen”). Itt szükséges megemlíteni, hogy nem ért egyet Wesener 1964. 464. Wacke azon megállapításával, hogy a rómaiak számára a kereset jellege másodrangú jelentőségű lett volna. Különösen annak fényében gondolom, hogy ebben Wesenernek van igaza, hogy ezek a kategóriák nem az utókor által kreáltak, nem csak az utókor kívánja valamilyen módon a dogmatikai feszesség Prokrusztész-ágyába „kényszeríteni” az egyes kereseteket. – A keresetnek a iustinianusi kodifikációval „visszakapott” tisztán reiperszekutórius jellegével – és a Iustinianus által általános jellegűvé tett (ám jóval korábbi eredetű) *condictio furtivával* – függhet össze Gaius lakonikus tömörségű megállapítása, mely szerint az *actio rerum amotarum* (egy) *condictio*: D. 25, 2, 26 (*Gaius libro quarto ad edictum provinciale*) „Rerum amotarum actio condictio est.”

3. A kereset megalkotásának lehetséges indokai

3.1. A kérdés vizsgálatát megalapozó körülmények

Az *actio rerum amotarum* tisztán dogmatikai szempontú vizsgálata során a WACKE disszertációjában foglaltakhoz képest – éppen e munka valóban beható jellege miatt – lényegében igen kevés új eredményt lehetne felmutatni, már ami kifejezetten a keresetet magát, annak jellemzőit illeti. Ez a körülmény indokolja a vonatkozó kutatások új irányokra történő kiterjesztését, s szintén erre figyelemmel a következőkben egy új, WACKE által kevésbé vizsgált aspektust, illetve módszert: a történeti szempontú vizsgálatot, és a kereset megalkotásához vezető jogpolitikai indokok feltárását kísérel meg a keresettel kapcsolatos kutatásokba bevonni. Hivatkoznék e feladat létjogosultsága kapcsán Maxime LEMOSSE megállapításaira, aki kritikaként éppen azt említi WACKE művével kapcsolatban,²¹ hogy vizsgálata során nem jelennek meg kellő hangsúllyal a történeti szempontok, holott – LEMOSSE szerint – a történeti módszer segítségével a mű következtetéseit is árnyalni, finomítani lehetett volna. Ahogy már e „kritikából” is kiderül, természetesen WACKE is foglalkozott a kereset történeti szempontú megközelítésével – s így munkája e tekintetben is hivatkozási alapként szolgálhat –, mivel azonban az ő kutatásának homlokterében nem kifejezetten a történeti vizsgálódás során felmerült kérdések, hanem továbbra is alapvetően a kereset pönális vagy reiperszekutórius jellegének vizsgálata állt, e megközelítést csak az ehhez szükséges mértékben tárta fel. A továbbiakban ezért céлом a kérdésnek egy olyan kontextusban történő vizsgálata, mely reményeim szerint nem kizárólag új megállapításokhoz vezethet el, de végső soron a házassági vagyoni jog szélesebb témakörében is új kutatási irányokat alapozhat meg.

Bár az *actio rerum amotarum* kialakításának pontos idejét nem igazán lehet meghatározni,²² létrejöttének okaira nézve számos elmélet létezik. Ezek közül néhányat éppen a primer forrásanyag ad meg, míg másokra a

A *condictio ex causa furtiva* szerepének szekunder irodalombeli eltérő értelmezésére nézve ld. Zimmermann 1996. 943¹⁶³.

²¹ Lemosse 1964. 469-471.

²² Wacke 1963. 4. szerint annál közelebbi meghatározás, mint hogy a Kr. e. III-II. század fordulóját követően kerülhetett bevezetésre, nem adható. Mindezt arra alapozza, hogy a keresetnek feltehetően későbbinek kell lennie, mint az *actio rei uxoriae*nek, amely pedig (Aulus Gellius leírása alapján) körülbelül ebben az időben jelenhetett meg. Emellett Vécsey 1875. 256. szerint a keresetet először a Kr. u. I. században élt korai klasszikus jogtudós, Cassius említi (hivatkozva Czychlarz 1870. művére).

szekunder irodalom következtet. Az alábbiakban ezeket szeretném áttekinteni s rendezni, mivel az *actio rerum amotarum* problematikája körében talán éppen az a legfontosabb kérdés, miért alakítottak ki egy új keresetet, miközben egyébként a felek számára – azonos vagy legalábbis markánsan hasonló tényállások tekintetében – más jogérvényesítési eszközök már rendelkezésre álltak?²³

3.2. A váláskor felmerülő vagyoni jogi igények rendezésének jogeszközei

Bár az *actio rerum amotarum* problematikájával összefügg, azon részben – a tényállások jelentős különbségeire tekintettel – túl is mutat, ezért csupán rövidebben, alapvető összefüggésrendszerében szeretnék egy rövid rendszertani áttekintést adni a válást követő vagyoni jogi igények érvényesítése körében felmerülő jogérvényesítési eszközökről. E jogeszközök: az *actio rei uxoriae*, a *retentio propter res amotas* és az *actio rerum amotarum*; továbbá szükséges még kitérni az e jogeszközöket összekötő kapcsolatra: a hozományra is.

3.2.1. Az *actio rei uxoriae*, a *retentio propter res amotas* és az *actio rerum amotarum* összevetése, e jogeszközök összefüggései

Az *actio rei uxoriae* a feleség (vagy a felette hatalmat gyakorló) számára igénybe vehető (praetori, a posztklasszikus-iustinianusi jogban már – ilyen név alatt – nem használatos [idővel ugyanis az – e vonatkozásban *bonae fidei* természetű – *actio ex stipulatu* lépett az *actio rei uxoriae* helyébe) jogeszköz, amelynek segítségével a házasság megszűnésekor főszabály szerint neki visszajáró hozományt követelhetette. Amennyiben férjétől eltulajdonított bizonyos dolgokat (s e körben magatartása megfelel az *actio rerum amotarum* alapjául szolgáló magatartásnak), ezek erejéig férjét (illetve örököseit) visszatartási (illetve voltaképpen levonási) jog, a *retentio propter res amotas* illette meg (mely szintén a klasszikus korban volt használatos). WACKE szerint erre a rendszerre épült rá az *actio rerum amotarum*, vagyis időben először az *actio rei uxoriae* jött létre, ezt követte a *retentio propter res amotas* (amely nem is lenne értelmezhető

²³ A kérdéssel, mint említettem, röviden Wacke is foglalkozik, ld. Wacke 1963. 4sk. A főbb elméleteket e tekintetben is említi, mivel azonban vizsgálódásának tárgya nem ez, csak érintőlegesen tárgyalja őket; a továbbiakban ezért igyekszem mindennek egy részletesebb áttekintését nyújtani.

egy ilyen jellegű kereset nélkül), s végül az *actio rerum amotarum* jött létre.²⁴ E sorrendiségből további következtetések is levonhatók a jogeszközök természetét illetően: az első *actio* nyilván a feleség érdekeinek védelmét szolgálja a (tipikus körülmények között valóban birtokban lévő) férjjel szemben. Ha azonban valamely hozományi vagy más dolgokat illetően a feleség van – ráadásul *amotio* útján megszerzett – birtokban, a férjet (mint az ellene indított *actio rei uxoriae* alperesét) segíti a *retentio* a feleséggel szemben. Végül pedig, ha a feleségnek (még) nincs a hozományi dolgok visszaadása iránti követelése, a küszöbön álló válásra tekintettel azonban – ezúttal is *amotio* útján – megszerzi bizonyos, férjét megillető dolgok birtokát, akkor a férjet – bár csak a válást követően, de – megilleti az *actio rerum amotarum* a feleséggel szemben.²⁵ Összességében tehát azt láthatjuk – feltéve, ha elfogadjuk a jogeszközök intézményesítésének ezt a (plauzibilisnek tűnő) kronológiáját –, hogy a védelem a hozományi követelés jogosultját illeti meg a birtokossal szemben, ha pedig a birtok jogellenes, a másik felet, ennek kompenzálására. VÉCSEY szerint²⁶ egyébként alapvetően a férjet védte a kezénél lévő *dos*, mivel azonban ezt nem tartották elegendő biztosítéknak, kifejlődött később az *actio rerum amotarum*, amely pedig elszakítja ezt a rendszert a hozománytól, bár, mint arra fentebb már utaltam, s amint azt a következőkben áttekintem, keletkezésekor nagyon is fontos szerepet tölthetett be a hozomány, mégpedig úgy, hogy a feleség eltulajdonítása feltehetően éppen hozományi követeléseinek biztosítása érdekében történt. Ugyanakkor VÉCSEY is utal arra, hogy ezt a keresetet („szükség esetén”) a feleség is igénybe vehette.

Itt szeretném megjegyezni, hogy másfajta fejlődési ív olvasható ki CSILLAG Pál munkáiból,²⁷ aki szerint a források inkább arra engednek következtetni, hogy a *retentio propter res amotas* intézményét megelőzte az *actio rerum amotarum* bevezetése, szerinte ugyanis a fejlődés akként képzelhető el, hogy eleinte „csak” peres úton követelhetette a férj a feleség által eltulajdonított dolgokat, majd később, „a viszonyosság következtében” már vissza is tarthatta ezeket. Hogy itt a viszonyosság pontosan mire vonatkozik, az nem derül ki. Feltételezhetően arra, hogy mivel a feleség is önhatalmúlag (pontosabban: önségéllyel) szerez érvényt követelésének, így ez a helyzet nem vonható meg a férjtől sem (a viszonyosság alapján),

²⁴ Wacke 1963. 4. Ugyanezt az álláspontot képviseli Lobrano 1989. 120. (e helyütt August von Bechmann-ra hivatkozva).

²⁵ Sőt, később már a feleséget is a férjjel szemben, tompítva ezzel az egyébként szóba jöhető *actio furti* szigorú szabályait; erre, s a hozományi követelés hiányára utalhat a D. 25, 2, 8 pr. (alapvetően egyébként ellentmondásos) szabálya, amelyre a későbbiekben még visszatérek.

²⁶ Vécsey 1875. 256.

²⁷ Csillag 1968. 81. és Csillag 1976. 141sk.

aki pedig egyszerűen visszatarthatja a feleség által követelt hozományi dolgokat. Hozzáteszem végül, az ellenérdekű felek ellentétes érdekeinek egyensúlyát egyébként is patikamérlegesen mérő és védő rómaiak nyilván csak óvatosan léptek egyik védelmi eszközzől a másikra, értve ez alatt, hogy csak hosszas fejlődés eredményeként válhatott lehetővé a felek számára valamennyi jogeszköz (így a kérdés inkább az említett eszközök kidolgozásának történetileg meghatározható sorrendje körül forog, mely tekintetben a WACKE által is meghatározottak tűnnek helytállóknak).

3.2.2. Összefüggések a hozománnyal – a Pomp. D. 25, 2, 8 pr. (látszólagos) ellentmondásossága

Az *actio rei uxoriae* és a *retentio propter res amotas* összefüggése a *dosszal* nyilvánvaló, az *actio rerum amotarum* esetében azonban ez a forrásszövegekben nincs *expressis verbis* kimondva. Mint az fentebb már szóba került, a kereset alapjául szolgáló magatartás legnagyobb valószínűséggel az az eset lehetett, amikor a feleség, a hozomány visszakövetelése iránti igénye biztosítása céljából tulajdonította el előre férje dolgait. Ennek az elméletnek ellentmondani látszik a Pomponiustól származó, a D. 25, 2, 8 pr. alatt felvett szöveg, amely egyértelműen kimondja: ha a hozomány feleség részére (értelemszerűen a házasság felbontását követően) történő kiadásakor vagy e célból részére történő biztosíték adásakor nem is indítottak *actio rerum amotarumot* a feleség ellen, ez nem zárja ki a későbbi perindítás lehetőségét: mivel (mondhatnánk: eleve) *dos* hiánya esetén sincs akadálya a kereset megadásának.

D. 25, 2, 8 pr. (*Pomponius libro 16 ad Sabinum*) Si, cum dos solveretur mulieri aut satis doti fieret, dictum non esset actum iri rerum amotarum, nihilo minus agi potest: nam et cum dos nulla sit, eadem actio datur.

WACKE ezzel kapcsolatban a forrásszövegek ellentmondásosságára, illetve a *retentio*val összefüggő mivoltára hívja fel a figyelmet.²⁸ A magam részéről úgy vélem, az ellentmondásosság feloldható azzal, hogy a kereset intézményesítéskor igenis volt jelentősége annak, adtak-e hozományt vagy sem.²⁹ Tekintettel azonban arra, hogy később a kereset a férj ellen is

²⁸ Wacke 1963. 29sk. és 51.

²⁹ Az *actio rerum amotarum* hozománnyal való kapcsolatát egyébként jól mutatja az egyes forrásokban történő elhelyezkedése is. A *Digesta* 23. és 24. könyvében is döntően egyes hozományi kérdésekről van szó, továbbá a házasság megszűnéskor perelhető hozományi igényekről, de a 25. könyv 1. (az *actio rerum amotarumra* vonatkozó törzsanyagot megelőző) titulusa is a hozománnyal kapcsolatos. Hasonló a helyzet a *Codex*ben is, ahol szintén a hozományra és a házasság felbontására vonatkozó szabályok között helyezkedik el a

megindíthatóvá vált, ha ő feleségét meglopta, e körülmény (ti. a hozományi juttatás) idővel elveszíthette jelentőségét, hiszen a férjnek a válással összefüggésben ilyen követelése nem lehetett (*retentio* viszont – az *actio rei uxoriae* vonatkozásában – több tekintetben is megillette eredetileg). Az *actio rerum amotarum* tehát idővel egy általános, házastársak közötti lopás esetére szóló keresetté vált, amelyben viszont tompítva jelentek meg az *actio furti* szigorú szabályai és jogkövetkezményei, s éppen a keresetnek ez a fajta (a klasszikus korban lejátszódott) „újraértékelése” alapozhatta meg az alapul fekvő cselekménnyel kapcsolatos, a későbbiek során a D. 25, 2, 1 forráshely alapján bemutatásra kerülő jogtudósi vitát.

3.2.3. A feleség helyzete közti különbségek az *actio rei uxoriae* és az *actio rerum amotarum* tekintetében

A fentiekből következik még egy kérdés, ti. ha valóban a hozományi követelések biztosítására szolgált az elvétel, akkor miért érte meg a feleségnek ezt a jóval kockázatosabb utat választani, miért nem élt inkább az *actio rei uxoriae* legális lehetőségével igénye érvényesítésére? Úgy vélem, e kérdésre akkor kaphatunk választ, ha megvizsgáljuk a két helyzet közötti alapvető különbséget: az *actio rei uxoriae* nek ugyan felperese a feleség, de nincs birtokban (s ha birtokban van, ellene adott esetben a *retentio* felhívható, ha a birtokot *amotio* útján szerezte meg), míg az *actio rerum amotarum* nak a feleség bár alperese, de egyúttal ő az, aki birtokban van. Az eltulajdonítás oka ezen logika mentén tehát az kellett, hogy legyen, hogy a feleség így kívánt kedvezőbb helyzetbe, „alkupozícióba” kerülni a válás (illetve az abból fakadó vagyoni igények rendezése) során; sokkal erősebb helyzetben volt ugyanis, ha birtokában volt a dolog, mintha csak követelte volna azt. S ezt a törekvését, ahogyan arra a következőkben utalni fogok, véleményem szerint a rómaiak elismerték, mégpedig úgy, hogy önhatalmú elvételét önsegélynek³⁰

keresetre vonatkozó titulus.

³⁰ Erre mutat rá Csillag 1968. 81. és Csillag 1976. 141sk. is. Megjegyzem, ha elfogadjuk, hogy a feleség ilyen magatartása önsegélynek minősül, ebben az esetben a *concubina*, stb. akár teljesen azonos cselekménye: *önbíráskodás* lenne, amely pedig nem tolerálható, így lehet helye vele szemben *actio furti* nak. Az egyetlen fogalmi feltétel, ami gyengíti ezt a hipotézist az az, hogy az önsegély a már bekövetkezett jogsértés elleni jogosulti fellépésként értelmezhető – itt pedig a tolvaj házastárs egyértelműen előre kívánja biztosítani helyzetét. Ennyiben pedig sokkal közelebb áll az önhatalmúlag zálogot vevő hitelezőhöz, amelyet – mint ismert – nem tolerált a császári jogalkotás. Persze, ha megfordítjuk a fenti logikát, „ellenkező irányból” arra az eredményre is juthatunk, hogy az *actio rerum amotarum* is, e tendenciába illeszkedően, az önhatalmú jogérvényesítés visszaszorításának egyik eszköze volt – ha úgy tekintünk a cselekményre, hogy azáltal a feleség – a válás során felmerülő igényeinek legális úton történő biztosítását szolgáló (ugyanakkor részére kedvezőtlenebb pozíciót

ismerték el – legalábbis bizonyos mértékig, hiszen a cselekményt „legalizálni” nyilván nem lehetett, de nem is lett volna méltányos vele szemben az *actio furti* szabályait alkalmazni.

3.3. A *reverentia personarum*, illetve *honor matrimonii* elmélete és annak következményei

Mivel a házasság méltóságának védelme az egyik legáltalánosabb nézet a speciális kereset megalkotásának jogpolitikai indokára nézve – hiszen egy-egy helyen³¹ maga a *Digesta* és a *Codex* is ezt jelöli meg annak alapjaként –, így röviden szükséges ennek fényében is megvizsgálni a kereset intézményesítésének lehetséges indokait.

3.3.1. Indokok az infamáló keresetek házastársak közötti alkalmazásának tilalmán túl – az alapul fekvő élethelyzet toleranciája?

A *reverentia personarum*³² vagy *honor matrimonii*re történő hivatkozás elsősorban az infamáló keresetek házastársak közötti alkalmazását zárja ki, viszont további praktikus következtetésekre is vezethet: azt, hogy a rómaiak egy önálló *actio*t hozzanak létre, az is indokolhatta, hogy ez által – bizonyos mértékig – tolerálni kívánták azt az élethelyzetet, amikor a feleségnek nem maradt más választása, mint az *amotio*.³³ Ez különösképpen a *furtum*mal való összevetésből tűnik ki, ahol az *animus lucri faciendi*, a haszonszerzési célzat kellett, hogy az elkövető tettét mozgassa. Míg ennél a cselekménynél ez éppen, hogy nem jelenhetett meg: a szándékot itt, mint fentebb láthattuk, a *divortii causa* jelöli, vagyis annak a váláson kellett alapulnia, az elkövetésnek a küszöbön álló válásra tekintettel kellett megvalósulnia (elsősorban a válást követő vagyoni jogi

biztosító) *actio rei uxoriae* alkalmazása helyett – „önhatalmúlag” hozza magát olyan helyzetbe, mint amilyen helyzetbe (törvényesen) kerülnie kellene. S az enyhébb elbírálást illetően: ami a *beneficium competentiae* az *actio rei uxoriae* esetében, az az *actio rerum amotarum* esetében az infamáló hatás hiánya. A marasztalás tehát egy esetleges *beneficium competentiae*hez képest szigorúbb, az *actio furti* rezsímjéhez képest viszont enyhébb.

³¹ Gai. D. 25, 2, 2 és C. 6, 2, 22, 4. Az előbbi forráshely exegézisét végzi el Cascione 2014. 134-138., amelyben a szerző árnyalni kívánja a képet, s azt állítja, a Gaiustól származó kijelentés nem értelmezhető általános szabályként az infamáló keresetek feleséggel szembeni alkalmazásának tilalmára nézve (bár eleve más fogalmi körben mozog: az infamáló keresetek *matres familiarum*, illetve általában a nők ellen történő alkalmazását vizsgálja).

³² A kérdéssel részletesen foglalkozik Astolfi 2006. 179skk.

³³ Vagyis amikor a feleség a házasság felbontását követő vagyoni jogi igényét kívánta előre biztosítani, de legalábbis megerősíteni.

igények biztosítása révén). Továbbá: nyilván figyelembe vették e kereset intézményesítése során azt is, hogy egészen más viszony áll fenn tolvaj és sértett vonatkozásában, ha azok között házassági kötelék is fennállt, mint ha ilyen személyes kapcsolat, életközösség köztük nem létezett volna. A szándékok, s az életviszonyok eltérő mivolta pedig, továbbá – úgy vélem – általános igazságérzetünk is azt diktálja, hogy a két helyzetet eltérően kell kezelni, s erre minden körülményt figyelembe véve az önálló kereset megalkotása bizonyulhatott a legalkalmasabb eszköznek. Ebben ugyanis speciális szabályokkal³⁴ a keresetet a házassági viszonyokhoz és az elkövető sajátos motivációjához lehetett alakítani, amely speciális előírásokat ebből következően a házassági *reverentia* érve is megerősít (s meg is követel), éppen mert egy társadalmilag kevésbé elítélendő (és – modern büntetőjogi terminológiával élve – a közönséges lopáshoz képest a társadalomra kevésbé veszélyes) jelenségről van szó. Azt is mondhatnánk tehát, hogy a *reverentia* s az abból következő tolerancia az *actio furti* (és a *furtum*) szempontjából a házastársak közötti lopás privilegizált esetként történő kezelését követeli meg, míg az *actio rerum amotarum* szempontjából a cselekménynek a *furtum*hoz képest minőségileg eltérő kezelését (megint csak modern fogalommal: eltérő minősítését) indokolja. A házasság méltóságára történő hivatkozás pedig mindezt magában foglalja, így véleményem szerint ezen, a kereset létrehozására vonatkozó forrásbeli indok jóval többet jelent, mint az infamáló keresetek házastársak közötti pusztá tilalmát. Fontos viszont az is, hogy mindebből nem következik az infamáló jelleg – jogi értelemben vett – teljes jelentéktelensége, sőt: ahogy arra MARTON rámutat,³⁵ az *actio furti noxalisra*, lévén nem infamáló kereset, a tilalom nem vonatkozik, így ezen kereset alperese minden további nélkül lehet bármelyik házastárs.

3.3.2. Egy újabb ellentmondás? A *constante matrimonio – secutum divortium* követelményeinek összeegyeztethetősége

A *reverentia personarum* kérdéskörében szeretném felhívni a figyelmet egy alapvető ellentmondásra is: a *reverentia* alapján az *infamiával* járó keresetek *házastársak közötti* tilalma fogalmazható meg (a házasság

³⁴ Ilyen speciális szabályok vonatkoznak pl. a bizonyítási kötelezettségre (amely tekintetben az *actio rerum amotarum* során jóval kedvezőbb volt az elkövető helyzete), s ezáltal a felek közötti erőviszonyokra, de ugyanígy a jogkövetkezményekre is (alapvetően természetbeni marasztalás, de ha ez nem lehetséges, csupán *simplum* követelhető; *infamiával* nem járó ítélet stb.). A *beneficium competentiae* alkalmazásának problémájára nézve ld. a fentiekben kifejtetteket.

³⁵ Marton 1911. 255.

erkölcsi tartalmára hivatkozva), ugyanakkor az *actio rerum amotarum* megindításának követelménye, hogy arra *secutum divortium*, a válást követően kerülhetett sor (egy – speciális esetnek tekinthető, s itt most nem tárgyalt, továbbá e tekintetben jelentőséggel nem bíró – kivételtől eltekintve). Ezzel kapcsolatos a következő két *Codex*-beli forrás is, amelyek az *actio rerum amotarum* alapjául szolgáló tényállást, illetve a kereset „rövid meghatározását”, megalkotásának egyes indokait, körülményeit ismertetik, s melyekből számunkra e ponton elsősorban a cselekmény elkövetésének és a kereset megindíthatóságának időpontjára vonatkozó megállapítások bírnak jelentőséggel. Ezek szerint:

C. 5, 21, 2 (*Imp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Sereno*) Divortii gratia rebus uxoris amotis a marito vel ab uxore mariti rerum amotarum edicto perpetuo permittitur actio. *Constante* etenim *matrimonio* neutri eorum *neque poenalis neque famosa actio competit*, sed de damno in factum datur actio. [a. 290 vel 293]

C. 6, 2, 22, 4 (*Imp. Iust. A. Iuliano PP.*) Cum enim apertissimi iuris est non posse maritum constante matrimonio furti actionem contra suam uxorem habere, quia lex ita atrocem actionem dare in personas ita sibi coniunctas erubuit (...) [a. 530]

A fenti előírások szerint éppen, hogy a házasság fennállása alatt („*constante matrimonio*”) lenne megengedhetetlen pönális vagy infamáló kereset alkalmazása a házastársak között. Márpedig ha ezt a keresetet a válást követően lehetett csak megindítani (ld. D. 25, 2, 25), olyankor már nem lehet szó házastársakról (egyben fennálló házasságról sem), amikor tehát elméletileg már nem lenne akadálya infamáló kereset megindításának.³⁶ Mindez szintén azt jelezheti számunkra, hogy a *honor matrimonii* követelménye végső soron sokkal inkább az alapul fekvő élethelyzet toleranciáját, s a cselekmény privilegizált megítélését írja elő, vagyis azt, hogy a nő önsegélye adott körülmények között, bizonyos mértékig elfogadható, mivel *amotióra* nem haszonszerzési célzat („*animus lucri faciendi*”), hanem jogos igényének biztosítása vezette (arra *divortii causa* került sor, még ha magatartása jogellenesnek minősült is). Összességében tehát a *reverentia* alapja és célja is lehetett a speciális kereset megalkotásának: alapja, mert ez követeli meg, hogy a körébe tartozó élethelyzet (az *actio furti* megindításának alapjául szolgáló *furtum*hoz képest) eltérő megítélés alá essen; és célja, mert ezen önsegély respektált mivolta egyben a házassági kötelék társadalomban betöltött kiemelkedő jelentőségét hangsúlyozta.

³⁶ Seidl 1975. 234. szerint a iustinianusi jogban a *reverentia personarum* a férjet (volt) feleségével szemben még a válást követően is terheli.

3.3.3. A *reverentia* és az elkövető szándéka mint az enyhébb elbírálás alapja

Ugyanerre az eredményre vezetne egyébként, ha a kereset alapjául szolgáló tényállást és az annak részét képező *divortii causát* annak tükrében vizsgálánánk meg, egyáltalán milyen eltulajdonító magatartás lehet az, amely összefügg a válással (hiszen célzata a *divortii causa*), de amely egyben egy tolerált helyzetet jelent majd (hiszen megkülönböztetik a lopástól, és enyhébb megítélés alá esik, amely a házasság *reverentiáján* alapul)? A cselekmény enyhébb megítélését egyébként maguk a rómaiak is ekként fogalmazták meg (igaz, a forrásban „enyhébb büntetésre” történő hivatkozás szerepel³⁷ [ezt megelőzően pedig az alapul fekvő cselekményt Tryphoninus a *furtummal* felelteti meg]):

D. 25, 2, 29 (*Tryphoninus libro 11 disputationum*) *Rerum amotarum aestimatio ad tempus quo amotae sunt referri debet: nam veritate furtum fit, et si lenius coercetur mulier. (...).*

A fenti „paraméterek” alapján nyilván csak olyan magatartás jöhet szóba, amely jogos érdekek biztosítására irányul (a nyereszkedési célzat értelemszerűen nem támogatható), még akkor is, ha az egy alapvetően törvényellenes cselekmény (jogellenes eltulajdonítás). Szintén ezt bizonyítja, hogy a házastársak közötti lopás tényállásában maga a gazdagodás még csak nem is számított lényeges körülménynek. Ahogy a D. 25, 2, 19. forráshelynél fentebb láthattuk, a feleség attól függetlenül felelt *actio rerum amotarum* alpereseként, hogy a tolvajok által elloptott dolgokhoz hozzájutott vagy sem³⁸ – mert nem az *animus lucri faciendi*, hanem a *divortii causa* volt a lényeges kérdés e kereset alkalmazhatósága során, s ez alapvetően megkülönbözteti az *actio rerum amotarummal* támadható „tolvaj” házastársat és a jogilag is lopást elkövető tolvajt. Mert míg előbbi feltehetően bizonytalanná vált (illetve előreláthatólag azzá váló) egzisztenciájából kifolyólag követte el az *amotiót*, addig utóbbi

³⁷ A rómaiak páratlan mérlegelési képességére és a „*suum cuique tribuere*” parancsának (ld. Inst. 1,3) egy újabb csodálatos gyakorlati megvalósulására utal, hogy miközben enyhébben kívánták megítélni az alapul fekvő élethelyzetet, egy pillanatra sem feledkeztek meg róla, hogy a kereset „*ex delicto nascatur*” (ld. D. 25, 2, 21, 5), így csak a legszükségesebb engedményeket tették meg a marasztalás körében, a cselekmény ettől még „büntetendő” volt.

³⁸ S még a császári jogalkotás során történő (rövid életű) pönális „átértelmezési kísérlet” (Wacke 1963. 140-143.) során is csak a feleség örököseivel szemben merült fel e kritérium a marasztalás (illetve a felelősség mértéke) körében, ld. e körben az alperesi örökösök felelősségének mértékét tárgyaló (azt velük szemben csak a gazdagodás mértékéig [tehát nem *in solidum*] meghatározó) C. 5, 21, 3 forráshelyet: (*Imp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. Quartoni*) „De rebus, quas divortii causa quondam uxorem tuam abstulisse proponis, rerum amotarum actione contra successores eius non in solidum, sed quantum ad eos pervenit, quod si res extent, domini vindicatione uti non prohiberis.” [a. 290 vel 293]

nyereségvágyból – a szándékok közötti különbség (a tényállások alapján) egyértelmű, s mindenképpen megkülönböztetett (az előbbire nézve értelemszerűen: enyhébb) jogi megítélést igényel (erre nézve ld. a D. 47, 2, 54 pr. helyen olvasható jogtudósi érvelést: „*nam maleficia voluntas et propositum delinquentis distinguit*”³⁹).

S végül itt említendő meg az az esetcsoport,⁴⁰ amikor a házasság fennállása alatt kerülhet sor az *actio furti* megindítására valamely házastárs (a forrásbeli esetekben: a feleség) ellen, mégpedig az adott házastárs tulajdonába tartozó rabszolga (saját elhatározásából elkövetett) lopása folytán. Ilyenkor nem érvényesülne a *reverentia personarum* követelménye? Nyilván nem erről van szó, hanem arról, hogy ebben az esetben egyrészt nincs olyan méltányolható élethelyzet, enyhébben megítélendő cselekmény, amely a speciális kereset alkalmazását indokolná, másrészt az *actio furti noxalisszal* kapcsolatban – hogy ti. annak nincs infamáló hatása – fentebb hivatkoztunk már MARTON Géza megállapítására.

3.4. Összefüggések az *actio rerum amotarum* és a házastársak jogi helyzete között – a felek közötti viszony és a társadalmi körülmények fontossága

Az alapul fekvő élethelyzetek jelentőségének hangsúlyozása eredményeként persze felmerülhet a kérdés, hogy miért nem alkottak a rómaiak speciális keresetet valamennyi elképzelhető életszituációra? Amellett, hogy ez nyilván lehetetlen lett volna, szeretném felhívni a figyelmet arra is, hogy itt – mint a családjogilag releváns élethelyzetek körében tipikusan – a felek közötti különleges *személyes* (házassági) kapcsolaton s annak tiszteletben tartásán van a hangsúly.⁴¹ Ha a felek

³⁹ Vagyis, mert a vétkes akarat és az elkövető szándéka különbözik, megkülönböztet. A vonatkozó jogesetben valaki egy ajtó betörése révén *iniuriát* követ el, azonban még ha ennek következtében mások el is tulajdonítanak a házból dolgokat, *actio furti* – figyelembe véve az elkövető szándékát, amely egyértelműen csak az *iniuriára* irányult – nem indítható az ajtót betörő személy ellen, ő csak *iniuriáért* felel. E tekintetben újból hivatkozhatunk a „*suum cuique tribuere*” parancsára, s annak a római jogban számos helyen tetten érhető, zseniális gyakorlati megjelenéseire.

⁴⁰ D. 25, 2, 3, 1 (*Paulus libro septimo ad Sabinum*) „Item si servus eius furtum fecerit, furti cum ea agere possumus.” Vagyis a feleség még a férj által is *actio furti*val perelhető – *noxaliter* –, amennyiben ellene a feleség tulajdonába tartozó rabszolga – úrnője bármiféle felbujtása, parancsa nélkül, saját akaratából – lopást követett el. A római társadalmi viszonyok sajátosságaira – különösen a rabszolgatartásra – tekintettel a megoldás számtalan más forráshelyen is előfordul, ld. pl. ezek közül (e szabály általános megfogalmazására is): Ulp. D. 47, 7, 7, 5.

⁴¹ S ez a körülmény többször megjelenik az általánoshoz képest speciális jogeszközök, vagy eltérő – hol enyhébb, hol szigorúbb – szabályok alapjaként. Hivatkozhatunk itt akár az *actio rei uxoriae* marasztalási rezsímben fennálló, a férjet megillető, s korábban már említett *beneficium competentiae* (mint személyes [jellegű] *beneficium*) lehetőségére is, „*Quia tale beneficium personale est et cum persona exstinguitur*.” (Paul. D.

között egyéb magánjogi (pl. szerződéses) vagy közjogi természetű viszony állt fenn, azokra egyrészt nyilván tökéletesen alkalmazhatók voltak az általános szabályok, s másrészt, amennyiben szükséges volt, ezekre az általános tényállásokra is speciális előírásokat alkothattak (vö. pl. a *fiscus* ellen elkövetett lopás esete). Érdekes problémát vet fel, hogy miként értékelték a rómaiak e vonatkozásban a házasságkötés nélküli együttélést (ágyasság, *concupinatus*⁴²). Ilyenkor kétségkívül komoly, adott esetben tartós és bensőséges személyes viszony állt fenn a felek között, ugyanakkor, mint azt a források kifejezetten megfogalmazzák,⁴³ ilyen esetben mindenféle megszorítás nélkül alkalmazható volt a másik féllel szemben az *infamiával* járó *actio furti*.⁴⁴ Hozzáteszem, ha hiányzik a házassági kötelék, akkor nyilván nem is lehet szó *divortii gratia* célzatról.⁴⁵

Így inkább az a kérdés a kereset megalkotásának, illetve intézményesítésének jog-, illetve társadalompolitikai indokai körében – figyelemmel a felek közötti személyes viszony kiemelkedő jelentőségére e tekintetben –, vajon oly tömegesen fordultak elő házastársak közötti lopások, amely már indokoltá tette egy önálló kereset létrehozását? Erre a kérdésre véleményem szerint a „házassági szokások” átalakulásában kell keresni a választ, vagyis a *manus* nélküli házasságok elterjedésében és a *manusos* házasságok egyre ritkább előfordulásában. Nem a házastársak közötti lopás jelensége válhatott tehát önmagában tömegessé, hanem az a társadalmi jelenség, melynek keretein belül az *actio rerum amotarum* egyáltalán értelmezhető volt, vagyis a(z) egyébként már régóta ismert) *manus* nélküli házasságok⁴⁶ létesítése, amelyek

24, 3, 13), ld. még Lobrano 1989. 184. (Guarinót idézve).

⁴² Bár első látásra könnyen megfeleltethetőnek tűnne a római jogi *concupinatus* a ma ismert (és szintén a normatív szabályozás körébe vont) élettársi kapcsolattal (s akár annak egyfajta előképeként is szolgálhatna), e két együttélési forma azonban (úgy normatív, mint szociológiai szempontból) jelentős mértékben eltérő tartalommal bír, még az egyes jogkövetkezmények adott esetben konstatálható hasonlósága fényében is.

⁴³ D. 25, 2, 17 pr. (*Ulpianus libro 30 ad edictum*) „Si concubina res amoverit, hoc iure utimur, ut furti teneatur: consequenter dicemus, ubicumque cessat matrimonium (...), cessare rerum amotarum actionem, quia competit furti.” Vagyis, ha az *actio rerum amotarum* alapját képező cselekményt valamilyen házasságon kívüli (bár nyilván ahhoz hasonló) szituációban követik el, ebben az esetben nem indítható *actio rerum amotarum*, mivel az elkövető *actio furti*val lesz perelhető.

⁴⁴ A problémával részletesebben nem kívánok foglalkozni, de mindenképpen fontosnak tartom jelezni a kérdés lényeges mivoltát. A *concupinatus*hoz először csak a posztklasszikus jog fűzött bizonyos joghatásokat, ld. FÖLDI – HAMZA 2019. 253. A *concupinatus* kérdésköréhez ld. még: Gaudemet 1989-1992, továbbá Karabelias 1990. 439-453.

⁴⁵ Az már más kérdés, hogy ilyenkor minden esetben *animus lucri faciendi* lesz-e az elkövetési szándék? A forrásokból ez következne, és logikusan is: ha helytálló a fenti, jogpolitikai indokokra vonatkozó teória, akkor attól függetlenül, hogy a *concupina*, stb. olyan szubjektív célzattal követné el a cselekményt, hogy pl. „ezt azért lopom el, hogy biztosított legyen a későbbi követeléselem a volt házastársammal szemben”, mivel ennek semmilyen alapja nem lenne, ezért még az ilyen szubjektív tudattal történt lopás is – objektíve – *animus lucri faciendivel* elkövetettnek minősülne, hiszen ebből eredő gazdagodásával szemben nem állhatott olyan igénye, melynek biztosítékául történt a lopás, s amely így megalapozhatná egy enyhébben megítélendő esetét a cselekménynek.

⁴⁶ Megjegyzem, mindebből arra lehet következtetni, tekintve, hogy a cselekmény a *manus* nélküli házasságok körében volt értelmezhető, hogy az ilyen típusú házasságokat (s magát a házasság intézményét) is jelentős

gyakorisága, „tömegessé válása” nyilván megszorította az ezzel a keresettel rendezendő jogi helyzeteket is.⁴⁷ Erre utalhat az is, hogy a *Digestában* klasszikus kori jogtudósok vitája olvasható azzal kapcsolatban, tulajdonképpen lopásnak minősül-e vagy sem az *actio rerum amotarum* megindításának alapjául szolgáló elkövetési magatartás; e kérdés nyilván a kereset mind gyakoribb alkalmazásával vált fontossá, amely a fentiek alapján a *manus* nélküli házasságok tömegessé válásával⁴⁸ azonos időben játszódhatott le, s amely szintén a préklasszikus kor végére, illetve a klasszikus korra tehető.⁴⁹

3.5. Házassági vagyoni jogi következtetések – a vagyoni közösség gondolata

3.5.1. A házassági vagyoni közösség gondolata mint az *actio rerum amotarum* egyes jellemzőiből és megalkotásának körülményeiből fakadó elméleti következtetés

Az előző gondolatmenetet továbbfűzve egyéb fontos következtetésekre is juthatunk, amennyiben a fentiek mintegy összegzésként „időrendben” megvizsgáljuk, hogy az *actio rerum amotarum* feltétel- és szabályrendszerében miért bír különös jelentőséggel az, hogy

- 1) maga az eltulajdonítás a házasság fennállása alatt történik,
- 2) ugyanakkor az elkövető szándéka – *divortii causa* – (már) a válásra irányul,

tisztelet övezte az ókori Rómában (a *manus* házasság fokozatos eltűnésével ez persze egyre kevésbé értelmezhető „összehasonlításként”, de a házasság intézményének tiszteletét így is jól mutatja). Erről, s az *actio rerum amotarum* körében a *manus* szerepéről (illetve: annak hiányáról) ld. Bonfante 1963. 281skk., valamint Czychlarz 1870. 348².

⁴⁷ Itt szükséges arra is röviden utalni, hogy *manus* nélküli házasságok természetesen már jóval korábban is köttetek; így inkább arról van szó, hogy a kései préklasszikus, illetve a klasszikus kortól kezdődően a *manus* házasságok egyre inkább kikoptak, amely a *manus* nélküli házasságok számának növekedését is értelemszerűen maga után vonta. Már a köztársaság végén megszűnt a férji hatalom *usus* révén történő megszerzésének a lehetősége, a *manus* elkövetését, azt megalapító ünnepélyes és formális, rituális aktusok pedig a klasszikus kor folyamán tűntek el teljesen a gyakorlatból (előbb a *confarreatio*, majd a *coemptio*; utóbbit a klasszikus korban már csak ún. *fiduciae causa* használták különféle speciális célokra [az agnát rokonok törvényes gyámságának kijátszása, valamint a nő végrendekezésének lehetővé tétele céljából]).

⁴⁸ Vö. Gaudemet 1953. 330.

⁴⁹ Erre utal Wacke 1963. 5⁸. is, továbbá a kereset intézményesítésének lehetséges idejére nézve ld. a fentiekben írtakat. Mindezek alapján, s elfogadva azt a teóriát, amely a fejlődés ívét az *actio rei uxoriae* – *retentio propter res amotas* – *actio rerum amotarum* sorrendben adja meg, a kereset intézményesítése időben még közelebb lehetett a fent említett társadalmi változások bekövetkezéséhez.

3) miközben a kereset csak a házasság megszűnését követően indítható.

E körülmények alaposabb és a maguk logikus rendjében történő vizsgálatából ugyanis álláspontom szerint a házastársak közötti – (legalábbis gondolati szinten) a forrásokban is előforduló⁵⁰ és a szakirodalomban is komoly előzményekkel bíró⁵¹ – vagyonközösségre következtethetünk. A házasság fennállása alatt ugyanis, ha a felek között vagyonközösség van, egyrészt nem lehet az ahhoz tartozó dolgokat „eltulajdonítani”, hiszen maga az elkövető is tulajdonos. Ennek megfelelően egy vagyonközösségen belül (tulajdon)jogilag nem is lekövethető egy ilyen módon bekövetkezett vagyon-átrendeződés, amelynek viszont komoly relevanciája lesz a vagyonközösség megszűnésekor, a vagyoni igényekkel történő elszámoláskor – s ennek jelei értelemszerűen akkor jelennek meg először, amikor a válás esélye is felmerül, majd egyre biztosabbá válik annak lehetősége.

Van tehát egy átmeneti időszak, amikor a vagyonközösség még fennáll, de a felek már olyan irányban, arra készülve cselekszenek, hogy az meg fog szűnni (mondhatni, a vagyonközösség a házassági kötelekkel együtt még fennáll, de a felek közötti „bizalom” már nem). Ezen időszak során a feleknek a köztük fennálló vagyoni jogi helyzet megváltoztatására irányuló cselekményeit jogilag – bizonyos értelemben, illetve még – nem lehet kezelni (abban az esetben bizonyosan nem, ha a vagyonközösség fennállását elfogadjuk, hiszen ebben az esetben nem értelmezhetők e közösségen belüli vagyonmozgások). Viszont az ezen időszak során

⁵⁰ Ld. a későbbiekben vizsgált D. 25, 2, 1 forráshelyet, ahol Nerva és Cassius véleménye szerint a feleség által férje sérelmére elkövetett „lopás” azért nem minősíthető jogilag is lopásnak, „*quia societas vitae quodammodo dominam eam faceret*”, vagyis, mert a (házastársi) életközösség valamilyen módon őt is tulajdonosává (értsd: a házastársi „[közös] vagyon” tulajdonosává) teszi. Szintén alapvető jelentőségű e körben a későbbiekben idézett Columella-hely (*De re rustica* 12 praef. 8).

⁵¹ Ld. pl. az újabb magyar tankönyvirodalomból Bessenýő 2010. 246., aki a házastársak közötti „természetes tulajdonközösség” római társadalmi közfelfogásban elterjedt nézetére mutat rá nagy hangsúllyal. Bessenýő András e helyütt hivatkozik a D. 25, 2, 1sk. forráshelyre is, ismertetve a különböző – általunk lentebb bemutatott – jogtudósi álláspontokat. Kifejti abbéli álláspontját is, mely szerint valószínűleg éppen a házastársak közötti vagyonközösség gondolata vezetett a házastársak közötti ajándékozás tilalmához (pontosabban: annak érvénytelenségéhez) is. Hivatkozhatunk e körben még Orliac – de Malafosse 1968. munkájára is (*Tome III, Le droit familial*, 234skk.), akik szintén a házassági vagyonközösség gyakorlatára utalnak (külön kiemelve, s e körben [Gaudemet alapján] Columellára hivatkozva, hogy e gyakorlat adott esetben még a jogrend által elfogadott, szabályozott rendszernél is erősebb volt). A szerzők a házastársak közötti ajándékozási tilalmat szintén erre vezetik vissza. Lobrano fentebb már idézett tanulmányában – saját megállapításain túlmenően – szinte kimerítő perspektíváját nyújtja a témakör (nyugati) szakirodalmának, mely a XIX. századi pandektistáktól egészen a XX. század második felében alkotott elméletekig valamennyi releváns munkát felölel; ezek közül külön kiemelendő Wacke 1963. 94skk. elmélete (idézi Lobrano 1989. 138skk.), aki szerint a klasszikus korban a házastársak közötti „*faktische Vermögensgemeinschaft*” alapozta meg a kereset alkalmazását (igaz, néhány oldallal korábban viszont ezt a „vayonközösséget” eredendően a *manusos* házasságok körében értelmezi), valamint kiemelendő még Levy 1915. 121skk. elmélete (idézi LOBRANO 1989. 131skk.), amely a *manus* nélküli házasság körében értelmezhető „*Dosgemeinschaft*”, tehát a hozományi javak tekintetében fennálló valamiféle („*quodammodo*”) közösségre utal.

tanúsított magatartásnak komoly hatása lesz az azt követően (a házasság megszűnése, s az azzal összefüggő vagyoni viszonyok megváltozása folytán) realizálódó tulajdoni helyzetre és érdekekre, szükséges tehát ezért valamilyen módon szabályozni a helyzet utólagos – a házasság megszűnését követően értelmezhető – rendezését. Az eddig elmondottak alapján nem tűnik megalapozatlannak a kijelentés, hogy az *actio rerum amotarum* éppen erre szolgált – annál is inkább, hiszen, mint utaltunk rá, a kapcsolat rendeződésével (mondhatni, a „bizalom helyreállításával”, tehát, ha a válásra az *amotiót* követően nem kerülne sor, vagy, ha a válást követően [s a per folyamán] a felek újból összeházasodnának) az *actio rerum amotarum* megindításának sem volt helye, illetve a folyamatban lévő pert meg kellett szüntetni. Ugyanakkor egy esetlegesen bekövetkező újabb válást követően a korábbival kapcsolatos igények is érvényesíthetők lesznek (mindehhez ld. D. 25, 2, 23 és eod. 30). Ennek logikusan csak az lehet az oka, hogy az *actio rerum amotarum* a házasság fennállása alatt nem értelmezhető, illetve jogilag nem kezelhető vagyonomozgásokat hivatott rendezni a házasság megszűnését követően. A házasság fennállása alatt pedig csak akkor nem kezelhetők jogilag a házastársak közötti vagyonomozgások, ha közöttük valamiféle vagyoni közösség áll fenn (hiszen vagyonekülönítés esetén nem okozna gondot közöttük a vagyonomozgások követése és rendezése).⁵²

Végül, a vagyoni közösség és a vagyonekülönítés közötti dilemma perjogi szempontból is megfogalmazható. Hiszen akármelyik vagyoni rendszer lenne is irányadó, azzal mindenképpen számolni kell, hogy kívülről nézve a házközösségen belüli vagyonomozgások nehezen kimutathatók, s ez egy esetleges vagyoni perben mint alapvető bizonyítási nehézség jelentkezne.⁵³ Így az alapul fekvő helyzet *actio rerum amotarum* által biztosított enyhébb elbírálását a nagyobb bizonytalansági tényező is indokolhatta. S innen véleményem szerint már valóban csak egy lépés lenne a *manus* nélküli házasságot kötött felek között valamilyen (akár ki nem mondott, implicit) módon elismerni egyfajta vagyoni közösséget, melynek révén könnyen kivédhetőek lennének az említett bizonytalanságból fakadó méltánytalan helyzetek.

⁵² Ezzel kapcsolatban két észrevétel fogalmazható meg: a házastársak közötti vagyonomozgások nyilván egy *manusos* házasság esetén sem lennének kezelhetők, azonban e tekintetben utalnánk a korábban elmondottakra: *manusos* házasság esetében ugyanis nem a felek közötti házassági viszonyból, hanem kifejezetten a feleség hatalomalatti pozíciójából fakadnak a vagyoni jogi konzekvenciák. Másrészt kérdésként merülhet fel e hipotetikus vagyoni közösség terjedelme is, nevezetesen, hogy az csak a hozományi vagyontárgyakra terjedt ki, vagy azon túlmenően is értelmezhető volt-e? Az *actio rerum amotarum*mal összefüggésben alapvetően a hozomány merülhet fel – ld. e vonatkozásban Levy említett „*Dosgemeinschaft*” elméletét –, azonban mint látni fogjuk, nem vethető el egy általánosabb vagyoni közösség elmélete sem.

⁵³ Ezzel kapcsolatban hivatkozhatunk akár a *praesumptio Muciana* (bizonyítást megkönnyítő) konstrukciójára is.

3.5.2. A vagyonközösség elméletének konkrét forrásbeli megjelenései: a Paul. D. 25, 2, 1 és a Tryph. D. 23, 3, 75 forráshelyek rövid áttekintése

Mint fentebb már jeleztem, az *actio rerum amotarum* alkalmazhatóságához a kereset alapjául szolgáló cselekmény tényállásában a lopás tényállási eleméül szolgáló *contrectatio* kvalifikált formájának, az *amotiónak* a megvalósulására volt szükség. S bár e magatartást a tényállások összevetése körében lehetséges volna mint speciális esetet az általánoshoz képest értelmezni, továbbra is kérdéses, a házastársak közötti „*rerum amotio*” minősülhet-e *jogilag* a *furtum* egy speciális esetének, kérdés tehát – e ponton már figyelemmel a vagyonközösség fentiekben tételezett gondolatára is –, hogy végső soron megvalósul-e jogilag is lopás a házastársak között? Hogy a római jogtudósok e jogi problémával teljesen tisztában voltak, sőt, próbáltak megoldást is találni rá, azt az alábbi, az *actio rerum amotarum* intézményesítésével és az alapul fekvő cselekmény minősítésével kapcsolatos különböző jogtudósi álláspontokat ismertető forráshely a következőképpen fogalmazza meg:

D. 25, 2, 1 (*Paulus libro septimo ad Sabinum*) *Rerum amotarum iudicium singulare introductum est adversus eam quae uxor fuit, quia non placuit cum ea furti agere posse: quibusdam existimantibus ne quidem furtum eam facere, ut Nerva Cassio, quia societas vitae quodammodo dominam eam faceret: aliis, ut Sabino et Proculo, furto quidem eam facere, sicut filia patri faciat, sed furti non esse actionem constituto iure, in qua sententia et Iulianus rectissime est.*

A fenti, az *actio rerum amotarummal* foglalkozó Digesta-titulus legelején olvasható forrás bevezető gondolatai szerint e keresetet a volt feleség ellen vezették be, mivel az a vélekedés alakult ki, hogy őt nem lehet *actio furtival* perelni – s e forráshely szerint ennyiben ki is merül a később e körben idézett jogtudósoknak a kereset intézményesítésével kapcsolatos közös álláspontja. Míg ugyanis Nerva és Cassius tagadták, hogy a házastársak között egyáltalán lopás megvalósulhatna – s ebből következően nem volt helye köztük *actio furtinak* –, addig Sabinus és Proculus, valamint Iulianus,⁵⁴ bár elismerték, hogy a cselekmény maga

⁵⁴ És feltehetően maga Paulus is, hiszen úgy fogalmaz, Iulianus is „*rectissime*” van e véleményen. E helyütt megjegyzendő – miként arra MARTON 1911. 253⁷. rámutat –, hogy Pedius viszont a Nerva–Cassius-féle álláspontot látszik követni a D. 25, 2, 21, 1 helyen olvasható (egyébként szintén Paulus által idézett) álláspontja szerint (érdekes, hogy Paulus e körben nem adott hangot ellenvéleményének, bár az is igaz, hogy Pedius ezt az álláspontját egy speciális [különösen az elkövetői alakzatok körében jelentőséggel bíró] tényállásra nézve fejtette ki).

lopásnak minősül (tehát elképzelhetőnek tartották házastársak között is a lopást), a lopási keresetet viszont nem vélték megadhatónak.⁵⁵ Roppant fontos az egyes nézeteket megalapozó indokolás: Nerva és Cassius azzal indokolják álláspontjukat, hogy a házasság mint a házastársak közötti „*societas vitae*”⁵⁶ valamilyen (közelebről meg nem határozott) módon („*quodammodo*”) tulajdonos(társ)sá teszi a feleséget, aki így a közös vagyon tekintetében nem is tud lopást elkövetni, ezért nem adható meg ellene a lopási kereset sem. Sabinus és Proculus – s hozzájuk csatlakozva Iulianus és Paulus – ezzel szemben azon az állásponton vannak, hogy a megvalósult tényállás: *furtum*, mint ahogy a leánygyermek is meglophatja apját, azonban *actio furti* (elsősorban a speciális tényállási elemekre tekintettel) ebben az esetben sem indítható.⁵⁷

E vitával kapcsolatban MARTON Géza azt írja,⁵⁸ a klasszikus jog „ezt a nézetet [ti. a Nerva–Cassius-féle álláspontot – *jelen tanulmány szerzője*] méltán vetette el”, mivel a házastársak vagyona nem közös vagyon, de még ha az is lenne, a tulajdonostársak is követhetnek el egymás ellen lopást (természetesen a közös tulajdonban álló dolgon kívüli vagyontárgyakra nézve).⁵⁹ A magam részéről úgy vélem, a jogtudósok

⁵⁵ Ahogy arra Wacke 1963. 90sk. rámutat, felfedezhető egy – ezúttal nem iskolák közötti, hanem – mesterek és tanítványok közötti ellentét a cselekmény megítélésében: míg az egyik véleményen a szabiniánus Cassius és a prokuliánus Nerva állnak (valószínűleg Nerva pater [Wacke 1963. 90⁶²]), addig máshogy vélekedik Sabinus, a szabiniánus Iulianus, valamint Proculus. Az iskolák közötti ilyenfajta „keresztelkedés” miatt Wacke megkérdőjelezhetőnek tartja, Paulus vajon helyesen közvetíti-e az egyes iskolák és azok tagjainak nézetét, mindazonáltal elképzelhetőnek tartja azt is, hogy a jogtudósoknak „magánvéleményük” lett volna, amelyek adott esetben szembemennek a képviselt iskola nézetével (ahogy erre van is példa néhány esetben). Szintén a jogtudósok közötti vitával foglalkozik részletesen Astolfi 2006. 179.

⁵⁶ E „*societas vitae*” erősen emlékeztet a házasság híres, Modestinus-féle meghatározására: D. 23, 2, 1 (*Modestinus libro primo regularum*) „*Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio.*” Lobrano részletesen bemutatja azokat az elméleteket, amelyek az e helyeken említett „*societas*”, illetve „*consortium*” kifejezéseknek normatív jogi tartalmat tulajdonítottak. Bár e fogalmak más helyeken valóban jelölnek (éppen a vagyonközösséggel összefüggésbe hozható) jogintézményeket (pl. *societas omnium bonorum*, *consortium ercto non cito*) – ezekkel kapcsolatban ld. Lobrano 1989. 180., illetve *passim* –, álláspontunk szerint Paulus és Modestinus a fenti helyeken (különösen azok kontextusára figyelemmel) nem normatív értelemben használja e kifejezéseket; a kérdés vizsgálata mindazonáltal teljességgel indokolt.

⁵⁷ A Wacke által felállított („*faktische Vermögensgemeinschaft*”)-elmélet Guarino és Burdese által megfogalmazott kritikájának ismertetése körében Lobrano 1989. 146sk. rámutat, két álláspont lehetséges a fentiek alapján a *furtum* és az *actio furti* viszonyrendszerében: az egyik, hogy a *furtum* (anyagi jogi) hiánya miatt kizárt az *actio furti* alkalmazása, a másik, mely szerint az *actio furti* (tulajdonképpen eljárásjogi) kizártsága miatt nem valósul meg (anyagi jogi értelemben sem) *furtum*. Lobrano szerint Wacke az első modellt követi, míg Guarino és Burdese kritikája – e tekintetben is a *manusos* házasság modelljéből kiindulva – a második álláspontot osztja, amennyiben *manusos* házasságok esetében „*natura rei*”, míg *manus* nélküli házasságok esetében „*constituto iure*” látják kizártnak az *actio furti* alkalmazását.

⁵⁸ Marton 1911. 253.

⁵⁹ Bár a Sabinus–Proculus-féle álláspont nem szól a vagyonközösség lehetőségéről, az érvelés logikájából az következne, hogy ők ezt a nézetet elutasítják. Bessenýó 2010. 246. akként értelmezi a Sabinus–Proculus–Iulianus-álláspontot, hogy a „feleség elkövethet ugyan lopást férjével szemben, de nem pontosan jogi értelemben, hanem csak olyan »házon belüli lopást«, mint a leány apjával szemben, így nem indítható ellene büntetőkereset”. A házon belüli lopások – *furta domestica* – gondolata a forrásokban más helyeken is előfordul, s e kérdést vizsgálja Lobrano 1989. 140. is, vö. a forrásokból: Paul. D. 47, 2, 90 (89) és Marc. D. 48, 19, 11, 1;

nézete elsősorban a házközösség belső viszonyrendszerére vonatkozott, amelyben (mint egy *quasi* „inerciarendszerben”), ha kívülről tekintünk rá, valóban nem történne vagyonmozgás egy ilyen eltulajdonítás esetén, még ha lopásra (pontosabban: *amotióra*) valóban sor kerülhetett közöttük, melynek lopásként történő jogi megítélése láthatóan vitatott volt a jogtudósok között. Végső soron azonban e vitától függetlenül is megállapítható, hogy *actio furtiva* ilyen tényállásbeli elemek megvalósulása esetén semmiképpen nem kerülhetett sor. Meg kell jegyezni, hogy ezt a vitát még Iustinianus sem döntötte el, a D. 25, 2 tituluson belül az egyik és a másik álláspont alátámasztására is található forrás, igaz, arra nézve, hogy a cselekmény (egyéb sajátos vonásai alapján) nem volt valójában lopás, csupán egy Paulustól származó (s egyben egy különleges esetre nézve Pediusra hivatkozó) forráshely utal (Paul. D. 25, 2, 21, 1), arra nézve ugyanakkor, hogy a cselekmény valójában *furtum*, jóval több forrást találhatunk, így pl. a Paul. D. 25, 2, 21, 5sk. és a Tryph. D. 25, 2, 29 forráshelyek is erről tudósítanak. Ugyanakkor észre kell vennünk, hogy bármelyik álláspontot is fogadta volna el a jogalkotó, a vagyonközösség gondolata semmiképpen sem lett volna elkerülhető. Míg a Nerva–Cassius-álláspont kifejezetten a speciális tényállás alapjaként, indokaként tekint az akár normatív, akár – mint valószínűbb – „természetes” házastársi vagyonközösségre (amely kizárja a felek közötti *furtumot*), addig a Sabinus–Proculus-véleményből és az *actio rerum amotarum* speciális rezsimjéből az következik, hogy még ha a vagyonközösség valamilyen formáját, illetve ennek lehetőségét el is vetjük a kereset alapjaként, annak következményeként (mintegy „joghatásaként”) mégis számolnunk kellene vele. Ennek kapcsán szintén alapvető jelentőségű Columella: *De re rustica* c. művéből a következő (irodalmi⁶⁰) forrásszöveg (12 praef. 8), ami nem hagy kétséget egy legalábbis „természetes”, a „gyakorlatban”, illetve a társadalmi közfelfogás szintjén létező házassági vagyonközösséget illetően. Eszerint a házban semmi nem volt csak az egyik házastársé (vagyis semmit sem tekintettek a házban [a házastársak között] elkülönítettnek), semmi, amit csak a férj vagy csak a feleség joggal magáénak, sajátjának mondott volna, hanem mindketten a közösre törekedtek:⁶¹

ezek szerint *furta domestica* esetén *actio furti* nem keletkezik.

⁶⁰ További irodalmi példákra ld. Wacke 1963. 96⁹³., Lobrano 1989. *passim*, de különösen 90skk. Wacke szerint ugyan a vagyonközösség e forrásokban „*als sittliches Idealbild*” jelenik meg, különösebb jogi jelentés nélkül – ez azonban nem zárja ki a gyakorlatban érvényesülő „természetes” vagyonközösség feltételezését.

⁶¹ Fábán József fordítása alapján. Az idézett forráshely záró – s a fentiekben nem kiemelt – része szerint: hogy a (korábbiakban a férfiak feladataként meghatározott) „törvénykezési foglalatosságokhoz” (voltaképpen: a [köz]ügyek, [jog]ügyletek intézéséhez) az asszonyi szorgalom hasonlót tegyen (vagyis: hogy ez utóbbi az előzőnek megfelelően, azzal azonos részt képviseljen [a házi, házastársi teendőkből]).

„*Nihil conspiciebatur in domo dividuum, nihil, quod aut maritus aut femina proprium esse iuris sui diceret, sed in commune conspirabatur ab utroque, ut cum forensibus negotiis matronalis industria rationem parem faceret*”.

Végezetül, rávetítve a korábbi megállapításokat azokra a már áttekintett körülményekre, amelyek az *actio rerum amotarum* és a hozomány közötti szoros összefüggést támasztják alá, e feltételezett vagyonközösség logikusan elsősorban a hozományra lenne vonatkoztatható. Ennek fényében különleges jelentőséggel bír a következő, a kései klasszikus kori jogtudóstól, Tryphoninustól származó *Digesta*-hely:

D. 23, 3, 75 (*Tryphoninus libro sexto disputationum*) Quamvis in bonis mariti dos sit, mulieris tamen est (...)

Vagyis, noha a hozomány (a házasság fennállása alatt) a férj vagyonába tartozik, az mindazonáltal a feleségé is – ennyiben tehát a hozomány speciális jogi helyzete vitán felül áll. Az pedig, hogy a hozománynak e speciális helyzetéből az *actio rerum amotarum* és az általa rendezni kívánt viszonyok sajátosságain keresztül következtethetünk-e a *manus* nélküli házastársak közötti vagyonközösségre, jelenleg még csak hipotézisként fogalmazható meg,⁶² azonban számos körülmény megalapozni látszik e teóriát. Az mindenesetre kétségtelen, hogy ha beszélhetünk is valamiféle összefüggésről, csak a kereset fejlettebb formája és szabályrendszere mellett képzelhető el e feltételezett vagyonközösség – nem kizárva ugyanakkor azt sem, hogy utóbbi csírái valamilyen módon már a kereset intézményesítésekor is fontos szerepet játszhattak.

Ezzel kapcsolatban újból feltehetjük azt a kérdést, ha valójában mindezen praktikus szempontok állhatnak a kereset megalkotásának hátterében, akkor miért kellett mégis a házasság méltóságára és az infamáló keresetek tilalmára hivatkozni? Itt vissza kell utalni arra a körülményre, hogy a kereset eredetileg feltehetően kizárólag a feleség ellen volt indítható, idővel azonban a férj ellen is indíthatóvá vált, azaz idővel elszakadt az eredeti rendeltetésétől, így pl. ennek következtében a

⁶² Láthattunk ellenpéldát is: hiszen az egyik házastárs tulajdonába tartozó rabszolga (már önmagában ez elkülönített vagyonokra utal!) által elkövetett lopás esetén az adott házastárs felelősségre vonható, méghozzá *actio furti* útján, való igaz, csak *infamiával* nem járó módon, *noxaliter*. Megjegyzem, végső soron nem feltétlenül következik ebből a fenti hipotézis cáfolata, hiszen az *actio furti* megindítását indokolhatja éppen az a körülmény is, hogy ilyenkor – a rabszolga lopása folytán – éppen, hogy nem lenne érintett a házastársak közötti vagyonközösség, mely nyilván csak egy egymás viszonylatában tanúsított magatartás során lenne így. (Az megint más kérdés, hogy a rabszolgaság ókori intézménye miatt előfordulhattak olyan helyzetek, amikor egy jogképességgel nem rendelkező, valakinek a tulajdonát képező rabszolga követett el lopást – ez a helyzet különleges rendezésének feladatát rója az adott jogrendszerre.) Végül arra is utalni kívánok, elsősorban és legbiztosabban kifejezetten a hozományi dolgokra vonatkoztatható a vagyonközösségi elmélet (amit e körben alátámaszt az a körülmény is, hogy a hozományba adott rabszolga által elkövetett cselekményre kifejezetten speciális szabályozást ad a vonatkozó *Digesta*-titulus, ld. D. 25, 2, 21, 2).

dostól is (D. 25, 2, 8 pr.). S mivel a *honor matrimonii* mint hivatkozási alap csak akkor állja meg a helyét, ha mind a két házastárs szerepelhet alperesi oldalon, ennek megvalósulásától kezdve a keresetnek valóban lehetett egy, a házasság méltóságát védő, támogató szerepe, ezért a jogtudósok is ezt jelölhették meg a speciális kereset létének alapjaként.⁶³

4. Főbb konklúziók

Összegezve a fentieket, megállapíthatjuk, hogy az *actio rerum amotarum* egy komplex és sajátosan római jogintézmény volt, úgy az alapul fekvő és általa rendezni kívánt tényállás tekintetében, mint magának a keresetnek a jellegében, szabályaiban, melynek köszönhetően a kereset alaposabb kutatásával közelebb kerülhetünk a rómaiak sajátos jogi gondolkodásának megértéséhez. Fontosnak tartom újfent kiemelni, hogy az *actio rerum amotarum* létrehozását a házastársak közötti infamáló keresetek alkalmazásának – a források által a kereset megalkotása körében elsődleges okként hivatkozott – tilalmán kívül számos más, adott esetben jóval fontosabb körülmény indokolhatta, s hogy e tilalom elsősorban csak a későbbi változások eredményeként kifejlődött kereset megalapozásául jelenhetett meg a jogtudósok érvelésében. A kereset megalkotásának hátterében valójában egy olyan élethelyzet állhatott, amelyet a rómaiak

⁶³ Lemosse 1964. 470. felhívja a figyelmet a *reverentia personarum* (s az eddig még nem említett *pudor matrimonii*) kapcsán, hogy azok interpolált jellegét sokkal könnyebben el szokták fogadni, mint a *honor matrimonii* esetében. Esetünkben ez azért fontos, mert e kifejezések interpolációja szintén azt jelezheti, hogy csak később váltak használatossá a kereset létrehozásának megalapozása körében (adott esetben kifejezetten csak a iustinianusi jogban). Bonfante 1963. 283. és 285. szintén a *reverentia personarum* doktrínájának iustinianusi eredetére utal, míg a *honor matrimonii* körében annak klasszikus eredetét nem vitatja, mint írja: „l'honor matrimonii è senza dubbio un concetto classico non meno che l'*affectio maritalis*”. E probléma tekintetében ld. még Czyhlarz 1870. 348²., aki szerint csak a *manusos* házasságok dominanciájának idején szolgálhatott a kereset megalapozásaként a *furtum* jogi lehetetlenségére való hivatkozás, s hogy éppen a *manus* nélküli házasságok elterjedése miatt kellett a *honor matrimonii* elméletét felállítani a kereset megalapozásaként (hozzáteszem, a szerző e megállapítással implicite a kereset megalkotását időben korábbra [még a *manusos* házasságok dominanciájának idejére] helyezi). Fenntartva az *actio rerum amotarum* alkalmazhatósági terepnumára vonatkozóan korábban kifejtett álláspontunkat, tény, hogy fölöttébb érdekes kérdést vet fel, hogyan értelmezhető akár a férj, akár a feleség házastársa sérelmére elkövetett lopása *manusos* házasság keretei között. Hiszen ha a feleség vagyoni önállósága megszűnt (ha egyáltalán volt neki), jogilag lehetetlen, hogy akár őt a férje, akár ő a férjét meglopja. Az az eset állhat véleményem szerint e mögött, amikor a feleség a küszöbön álló válásra tekintettel elveszi férje dolgait, a házasság megszűnése után ugyanis vagyoni önállósága helyreáll (feltéve, hogy nem kerül újból családja *pater familias*ának hatalma alá; egyébként ez formálisan azonos a *manus* nélküli házasság esetén irányadó tényállással). Ebben az esetben, ha a feltételek fennállnak, mind a *retentio*, mind az *actio* elképzelhető volna, magának a magatartásnak a megítélése azonban problémát jelenthet, hiszen a fentiek alapján nehezen lehetne akár *furtumnak*, akár *amoti*ónak minősíteni azt. A magam részéről – csatlakozva ezzel Bonfante álláspontjához – annyiban mindenképpen helytállóan találok Czyhlarz megállapítását, hogy a *honor matrimonii* elméletének felállítása a *manus* nélküli házasságok elterjedésének korára (tehát a klasszikus korra) tehető; ahhoz csak annyit tennék hozzá, hogy feltehetően éppen ez biztosította a táptalajt az eredetileg csak a feleség ellen indítható keresetnek később a férjre mint alperesre történő kiterjesztéséhez.

bizonyos mértékig tolerálni kívántak, s ez alapozhatta meg egy teljesen önálló jogeszköz kidolgozását, amely az *actio furtit*ól – mint egyébként „legközelebbi rokontól” – jelentősen eltér, egyben viszont híven tükrözi a rómaiak páratlan jogfejlesztő készségét, s amely jogeszköz történeti szemléletű vizsgálata alapján a házastársak vagyoni viszonyával kapcsolatban is új megállapításokra juthatunk. Különösen ez utóbbi konklúziók indokolják a mindeddig szűkebben az *actio rerum amotarum*ra irányuló kutatások kiterjesztését, illetve a témakör vizsgálata során a hangsúlyok áthelyezését egy szélesebb perspektívájú szintre, s a római házassági vagyoni jog általánosabb kérdéseire.

Jelen tanulmányomban az *actio rerum amotarum*nak éppen e házassági vagyoni jogi aspektusait vetettem górcső alá. Ennek eredményeként megállapíthatjuk, a keresettel összefüggésben akár annak indokaként (s nyilván ez a valószínűbb teória), akár annak következményeként, de semmiképpen sem kerülhetjük el egy legalábbis természetes, s még ha jogi szabályozást nem is nyert, de (mint BESSENYŐ fogalmaz: a római társadalmi) gyakorlatban kialakult és létező házassági vagyoni közösség gondolatát. Ennek fényében pedig a jogtudósok közötti, fentebb röviden ismertetett vita valójában arról szólt, e ténylegesen fennálló és a jogtudósok számára is ismert helyzetnek – ti. e „természetes vagyoni közösségnek” – tulajdonítanak-e valamilyen kifejezett jogi jelentőséget, illetve hatást, vagy „meghagyják” azt a ténylegesség szintjén, annak csupán legfontosabb konzekvenciáit levonva. Fenti elemzésünk nyomán úgy tűnik, a jogi szabályozás körében utóbbi megoldást választották, a tényleges házassági vagyoni viszonyok viszont ettől függetlenül alakultak a gyakorlatban – s ez utóbbi körülményre jórészt éppen ebből a vitából következethetünk.

Összességében tehát úgy tűnik, valóban csupán egy legfeljebb „természetes vagyoni közösségről” (tehát: *de facto* s nem *de iure* vagyoni közösségről) beszélhetünk a klasszikus római jogra (s az e korban túlnyomórészt *manus* nélküli házasságokra) nézve, erről azonban mindenképpen (erre nézve legfontosabb forrásunk – a vizsgált *Digesta*-fragmentumokon kívül – az idézett Columella-hely). Úgy is mondhatnánk, bár a vagyoni közösség jogi elismerésére irányuló korai klasszikus kori törekvés, kísérlet (mint arról pl. a Nerva-Cassius-vélemény tudósít minket) „elbukott”, „gyengének bizonyult”, paradox módon viszont éppen ebből tudjuk a vagyoni közösség „természetes”, (illetve WACKE kifejezésével élve) „tényleges” fennállásának elméletét – általános érvennyel, a hozomány részét képező vagyontárgyakon túlmenően is – alappal megfogalmazni.

Felhasznált irodalom⁶⁴

ASTOLFI, Riccardo: *Il matrimonio nel diritto romano classico*. Padova, 2006. (Astolfi 2006)

BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Budapest–Pécs, 2019. (Benedek – Pókecz Kovács 2019)

BERGER, Adolf: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia, 1953. (Berger 1953)

BESSENYŐ András: *Római magánjog*. Budapest–Pécs, 2010. (Bessenýő 2010)

BONFANTE, Pietro: *Corso di diritto romano*. Milano, 1963. (Bonfante 1963)

CASCIONE, Cosimo: *Breviter su D. 25.2.2 (Gai. <10> ad ed. praet. tit. de re iud.)*. *Fundamina* 20/1 (2014) (Cascione 2014)

CSILLAG Pál: *A házassági vagyonyjog Augustus korában*. *Antik Tanulmányok* 15/1 (1968) (Csillag 1968)

CSILLAG Pál: *The Augustan Laws on Family Relations*. Budapest, 1976 (Csillag 1976)

CZYHLARZ, Karl: *Das römische Dotalrecht*. Gießen, 1870. (Czyhlarz 1870)

FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, 2019. (Földi – Hamza 2019)

GAUDEMET, Jean: *Observations sur la manus*. *RIDA* 1 (1953) (Gaudemet 1953)

GAUDEMET, Jean: *Union libre et mariage dans la Rome imperiale. Le droit de la famille en Europe, son evolution de l'antiquite a nos jours*, *IURA* 40 (1989-1992) (Gaudemet 1989-1992)

GOTTLIEB HEUMANN, Hermann – SECKEL, Emil: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena, 1907. (Heumann – Seckel 1907)

KARABELIAS, Evangelos: *Rapports juridiques entre concubins dans le droit romain tardif (Donations, actio furti, successions)*. *Atti*

⁶⁴ Az irodalomjegyzékben nem tüntettem fel több, a tanulmány szempontjából marginális jelentőségű, azonban a jegyzetekben fentebb idézett művet.

dell'Accademia Romanistica Costantiniana. Atti del VIII Convegno Internazionale. Perugia, 1990. (Karabelias 1990)

KASER, Max: *Actio pignoratitia und actio fiduciae*. TR 47 (1979) (Kaser 1979)

LEMOSSE, Maxime: *Andreas WACKE. – Actio rerum amotarum*. RHD 42 (1964) [recenzió] (Lemosse 1964)

LEVY, Ernst: *Privatstrafe und Schadenersatz im klassischen römischen Recht*. Berlin, 1915. (Levy 1915)

LOBRANO, Giovanni: "Uxor quodammodo domina" *Riflessioni su Paul. D. 25.2.1.* [Università di Sassari, Facoltà di giurisprudenza, Seminario di diritto romano](#), 1989. (Lobrano 1989)

MACCORMACK, Geoffrey: *Ope Consilio Furtum Factum*, TR 51/3 (1983) MacCormack 1983

MARTON Géza: *A furtum, mint delictum privatum*. Debrecen, 1911. (Marton 1911)

NIEDERLÄNDER, Hubert: *Die aussernoxale Haftung des Gewalthabers für Delikte der Gewaltunterworfenen im klassischen römischen Recht*. SZ 69 (1952) (Niederländer 1952)

ORLIAC, Paul – DE MALAFOSSE, Jehan: *Histoire du Droit Privé*. Paris, 1968. (Orliac – de Malafosse 1968)

SEIDL, Erwin: *Zur Vorgeschichte der actio rerum amotarum*. SZ 92 (1975) (Seidl 1975)

SIKLÓSI Iván: *A kincstalálás római jogi, jogtörténeti és modern jogi kérdésköre*. Budapest, 2016. (Siklósi 2016)

VALIÑO, Emilio: *Las Relaciones Básicas de las Acciones Adyecticias*. Anuario de historia del derecho español 38 (1968) (Valiño 1968)

VÉCSEY Tamás: *Római családi jog*. Budapest, 1875. (Vécsey 1875)

WACKE, Andreas: *Actio rerum amotarum*. Forschungen zum römischen Recht, 17. Abhandlung. Köln-Graz, 1963. (Wacke 1963)

WESENER, Gunter: *Andreas Wacke: Actio rerum amotarum*. SZ 81 (1964) [recenzió] (Wesener 1964)

ZIMMERMANN, Reinhard: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford, 1996. (Zimmermann 1996)

Some questions of the matrimonial regime of Roman law in the light of the *actio rerum amotarum*, with special regard to the problem of matrimonial community of property

Summary

In this paper, I intended to present briefly the main characteristics of the praetorian *in factum concepta* (and – in time – to *condictiones* [notably to the *condictio furtiva*] analogous) *actio*, which could be brought against the thief in case of theft between spouses, the *actio rerum amotarum*, and to analyse the factual situation underlying for this *actio* from a point of view of matrimonial regimes. According to primary and secondary sources in *sine manu* marriages generally there was a regime of (strict) separation of property, but the above mentioned *actio* depicts this situation quite otherwise: it seems, that there could be – at least – a ‘natural’, in practice (or in reality) existing, i.e. in the society commonly accepted regime of matrimonial community of property between spouses in such marriages. Although this problem was well-known and disputed among Roman legal scholars, as some primary sources report us, since this ‘social practice’ or ‘fact’ (*factum*) was not acknowledged by the positive law (*ius*), the idea of matrimonial community of property was rejected during later developments and we only can deduce to it by evidences of the dispute about it. While analysing these evidences and consequences of the idea of community property, in this paper I try to answer the following question: conclusively can we speak about matrimonial community of property in Roman law, and if so, in what sense?

Dési Ádám
ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
Kriminológia Doktori Program
Témavezető: Lévay Miklós egyetemi tanár
ELTE ÁJK Kriminológiai Tanszék

Párkapcsolati szerepek és funkciók a kábítószer- használat tükrében

Kulcsszavak: *kábítószer-használat, párkapcsolati szerepek, narratív kriminológia, kontroll, ágencia*

Absztrakt

Milyen szerepek jelennek meg általában párkapcsolatokban a kábítószerhasználat tekintetében? Hogyan határozzák meg önmagukat, partnerüket vagy magát a kapcsolatot a fogyasztás dimenziója és az iránta tanúsított attitűd mentén? A tanulmány célja választ adni ezekre a kérdésekre, bemutatva négy jellemző szerepet a narratív kriminológia eszköztárát felhasználva. Jelentős hangsúlyt fektetve a struktúra és ágencia, kontroll és korlátozás kérdéskörére. A kutatás empirikus alapját a budapesti egyetemista populációt célzó kvalitatív felmérés biztosította, melynek keretében fogyasztókkal, kiegészítővel és terjesztőkkel készítettem mélyinterjúkat.

1. Bevezetés

„...ja, aztán jött a mostani barátom, várjál, hogy... az tök durva, hogy az egész életemet úgy mesélem el kábé, hogy a fiúkkal. De hogy ja, hát hogy ja [nevet]” (Flóra¹)

A fenti idézet a doktori kutatásom legelső interjújából származik, és alapvetően meghatározta az összes későbbi lekérdezésének a menetét. Eredetileg a témám a szűken vett egyetemi kábítószer-fogyasztás és terjesztés kérdése körül forgott, mikor az első alanyomat, Flórát megkértem, hogy meséljen a fogyasztási karrierjéről, aközben tudatosult mindkettőnkben, hogy ennek szakaszolása szorosan összefonódott a párkapcsolataival. Így alakult ki a *grounded theory* hagyományaihoz

¹ Minden interjúalany saját védelme érdekében a nemének megfelelő véletlenszerűen generált álnevet kapott.

hasonlóan, hogy magukból az empirikus adatokból emelkedett ki az, hogy tudatosan figyelmet fordítsak a különböző romantikus kapcsolatok és kábítószeres viszonyára, vagyis megfeleljen annak a követelménynek, hogy *„...az így létrejövő elmélet ténylegesen az adatokból emelkedjen ki, és ne a terepet sosem látott, karosszékben ülő tudósok absztrakt agyszüleménye legyen.”*²

Az interjúk alapján kirajzolódó négy legjellemzőbb párkapcsolati szerepet és azokkal járó narratívát mutatom be a kábítószer-használat tekintetében. Hogyan és miként alakulnak ki az eltérő fogyasztási mintázatok, milyen módon stabilizálhatják, csökkenthetik vagy éppen növelhetik meg a fogyasztást, valamint milyen belső képet alkotnak a párkapcsolat egyes felei önmagukról és a partnerükről a kábítószeres dimenziója mentén.

2. Módszertan

Az elemzés empirikus gerincét összesen 41 félig-strukturált, az esetek többségében egy alkalmas interjú biztosítja, ezek átlagosan körülbelül 80 perc hosszúságúak voltak, a legrövidebb 42 perces, a leghosszabb pedig 2 és fél órás lekérdezés volt. A résztvevők az egyetemi kábítószerpiac teljes spektrumát lefedték, megoszlásuk az egyszerű fogyasztóktól a közvetítőkön és kiegészítőkön át egészen a professzionális terjesztőkig terjedt. (Igaz, a terjesztők kettő kivételével mind felhagytak már ezzel az életvitelükkel az interjú idején.)

A párkapcsolat tematizálása nem került elő az összes interjúnál, volt, aki szívesen és részletekbe menően beszélt különböző terjesztési taktikáiról és üzleti modelljéről, azonban a „magánéletét” ilyen formában érintő kérdésektől a leghatározottabban elzárkózott. Olyan alany is akadt, aki még saját definíciója szerint nem volt eddigi élete során kapcsolatban, így irrelevánsnak tartotta a kérdést. *„Hát, ő, nem igazán volt még párkapcsolatom, úgyhogy nem merült fel ez soha.”* (Áron)

Az interjúalanyok toborzása elsődlegesen a hálóba és networking megközelítésmódokon alapultak. *„A droghasználók nem bíznak a kérdezőkben, vagy ha ők meg is bíznak bennük, a barátaik – azaz a hálóba tagjai – már nem. A networking technikák, amikor egy-egy interjúalany baráti-ismeretségi körén belül vagy azon keresztül érjük el az interjúalanyokat, már hatékonyabb módszerek. A hálóba és a networking*

² Mitev 2012. 18.

*között a fő különbség, hogy az adott >>kiindulási<< személytől nem neveket/elérhetőségeket kérünk, hanem vele együtt, rajta keresztül vesszük fel a kapcsolatot az ismerőseivel.*³ A kapcsolatfelvétel és toborzás kiindulási alapja a saját szociális hálóm, régi iskolatársak, baráti diákszervezetek, szakmai kapcsolatok voltak, vagy éppen az általam tartott előadások és kurzusok hallgatóinak figyelmét is felhívtam arra, hogy interjúalanyokat keresek (utóbbi inkább volt sikertelennek nevezhető, mivel a diákjaim minden valószínűség szerint viccnek tartották a toborzási felhívásomat).

Pontosan a téma büntetőjogi érzékenysége miatt észrevehető volt, hogy egyes alanyok kifejezetten megkönnyebbültek, hogy végre az esetleges stigmáktól megszabadulva beszélhetnek a kábítószer kérdéséről, még hozzá szakértői véleményüknek adva hangot. Annak az élménye, hogy mint kompetens hozzáértők lettek megkérdezve, több esetben is segítette a további interjúalanyok toborzását. Így például volt aki több ismerősével és barátjával is összekötött, lényegében kapuőr szerepet osztva magára, és ő *„teszi lehetővé a kutatási terepre történő bejutást.”*⁴ Két terjesztőnél is előfordult, hogy ők maguk kerestek meg újra az első interjú után, hogy szívesen folytatnák és mesélnének még az élményeikről, kalandjaikról és a kábítószereszcénát érintő meglátásaikról.

A kvalitatív adatfelvételeket egyértelműen meghatározzák a lekérdezés körülményei, ebbe egyaránt beletartoznak az olyan triviális tényzők is, mint például a lekérdezés helyszíne vagy éppen az interjúer viselete.⁵ Az interjúk mind személyesen, szemtől szemben történtek, három kivételtől eltekintve egyik interjúalanyal sem ismertük egymást korábban. Helyszín tekintetében elsősorban olyan kávézókat és hasonló semleges helyszíneket választottunk, amelyek természetes környezetként megfeleltek két, egyetemista kinézetű személy, egy-két órás csendes beszélgetésének. Ezek a színhelyek megfelelő biztonságérzetet nyújtottak, hiszen a fiatal felnőtt, egyetemista réteg számára saját területként lettek azonosítva. Továbbá lehetőséget biztosítottak arra, hogy íratlan szabályként legalább egy kávéval vagy más itallal tudtam meghálálni az interjúalanyok részvételét, ugyanis más kvantifikálható előnyük nem származott a találkozásból. A hazai és nemzetközi szakirodalom és gyakorlat ugyan (el)ismeri a szerhasználók pénzbeli javadalmazását az interjúra fordított időért cserébe, de az egyetemi környezetben erre nem

3 Rácz 2006. 95.

4 Rácz 2001. 41.

5 Elwood, S. A. – Martin, D. G. 2000. 652.

volt igény, sőt azt feltételezem, még kifejezetten sértő is lett volna, illetve a kutatási keretbe sem fért volna bele.^{6,7}

Mindenképpen érdemes azt leszögezni, hogy az interjúhelyzetben – az esetek többségében – mindkét fél közel egyező társadalmi közegeből érkezett és hasonló háttérrel rendelkezett. A homogenitás egyaránt kiterjed a lakhatásra (kettő kivételétől az összes alany jelenleg budapesti lakos), az egyetemi végzettségre, a közel egyező életkori csoporthoz való tartozásra (fiatal felnőttek, posztadoleszcencia). A szakirodalomban eltérnek a vélemények azzal kapcsolatban, hogy pontosan mennyiben jelent előnyt, illetve hátrányt a kutatás alanyaival egyező, illetve különböző társadalmi háttér⁸. A közös egyetemi közeg és az ahhoz kapcsolódó kulturális kódok abban a tekintetben akadályozhatták az adatfelvételt, hogy egyértelműnek feltételeztük eltérő képzéseink ellenére az egyetemi élet alapvetéseit⁹. Nem került szóba, mi is pontosan az a szorgalmi időszak, milyen nehézségeket jelenthet az online tárgyfelvétel a Neptun Tanulmányi Rendszeren keresztül vagy éppen a vizsgára készülésként miként néz ki. Mindketten kérdés nélkül feltételeztük a másiktól, hogy ugyanazt értjük alatta, miközben valószínűsíthető, hogy ennek következtében a különböző képzési formák, valamint az egyéni tapasztalatok miatt ebben a tekintetben információvesztés történt közöttünk.

Ezzel szemben előnyként írható le az egyező háttér abban a tekintetben, hogy nagyobb biztonságban és nyíltsággal tudtak mesélni az interjúk alanyai. A közös háttér olyan alapot biztosított, ahol nem, vagy legalábbis kevésbé kellett tartaniuk a stigmatizálástól, minimális volt a hierarchikus távolság, illetve nem kellett folyamatos önkontrollt/cenzúrát tartaniuk a nyelvezet és stílus miatt, ami előfordult volna akkor, ha egy jóval idősebb és formális pozíciót betöltő személy készítette volna az interjút velük. *„A hasonló státusz (egyetemisták) meghatározza az interjúalany és az interjúkészítő közötti viszonyt; előtérbe kerülnek a droghasználat megmagyarázását – de nem <<kimagyarázását>> – jelentő kijelentések, és feltehetően kevesebb szó esik a negatív következményekről, vagy már a használat előtti pszichológiai, életvitelbeli problémákról.”¹⁰*

2.1. Narratív kriminológia – az elméleti keretrendszer

⁶ Arnold 2015. 79..

⁷ Moyle 2013. 131.

⁸ Adler – Adler 1987. 5.

⁹ Bucerius 2013. 716.

¹⁰ Rác 2006. 117.

A humán- és társadalomtudományok különböző területein az 1970-es években megindult az úgynevezett narratív fordulat és fokozatosan terjedt el az a kutatási alapvetés, hogy az emberi tapasztalatokat és értelmezésüket történeti alapon is érdemes vizsgálni.¹¹

A kriminológia annak ellenére, hogy talán az egyetlen társadalomtudomány, melynek saját irodalmi zsánere van a krimikben, meglepő módon az utolsók között, egészen a közelmúltban érte el a narratív fordulat, az első explicit megjelenés Presser által 2009-ben készített tanulmányban történt¹². Arra, hogy mi az oka a kriminológia „lemaradásának” a többi tudományterülethez képest, nehéz egyértelmű választ adni. Elképzelhető, hogy szerepet játszhat az a társadalmi előítélet, hogy a különböző bűncselekmények elkövetői nem éppen a legmegbízhatóbb személyek adatfelvétel szempontjából. Vagy éppen a narratív alapú megközelítés ellen hatott az attól való félelem, hogy a csupán kiragadott izgalmas történetek gyűjteménye kerül túlsúlyba, amivel a diszciplína tudományos tekintélye csorbulhat¹³.

A narratív kriminológia egész elméleti megközelítése azon alapul, hogy a történetek elmesélt és megélt volta a központi tényező. Nem kíváncsi a pozitivista jellegű objektív igazságra¹⁴, ezért az elsődleges cél nem is lehet ennek feltárása. Az irányzat szerint az emberek saját életüket, identitásukat úgy építik fel, mintha saját történetük főszereplői lennének, ez a történet azonban dinamikus jellegű, ami a megélt tapasztalatok hatására változik és korrigálja saját magát¹⁵. A megélt tapasztalatok történetekké válnak, az identitásba beépült történetek pedig meghatározzák a bekövetkező tapasztalatok keretét, vagyis ekként befolyásolják az emberek viselkedését¹⁶.

A narratív kriminológia annyiban van hatással a módszertani megismerésre is, hogy ugyanakkora hangsúlyt fektet a tartalom mellett a formára is a szövegben. Míg a szigorúan pozitivista megközelítésű kutatásokban önmagában irreleváns volt például az, hogy a legtöbb kvalitatív eredmény történet formájában érkezett és elsősorban az számított, hogy mi az a kézzelfogható információ és adat, amit szolgáltatott. *„Az információt mindazonáltal úgy tekintik, mint amit a szubjektum választartálya elvileg szennyezetlen formában tartalmaz [...] A*

¹¹ Goodson – Gill 2011. 22..

¹² Sandberg – Ugelvik 2016. 131.

¹³ Presser 2010. 440.

¹⁴ Sandberg 2010. 453.

¹⁵ Sandberg 2016. 160.

¹⁶ Sandberg 2010. 451.

*szennyeződés az interjú körülményeiből, résztvevőkből, és azok interakciójából származik, nem pedig a szubjektumból, aki ideális feltételek mellett hiteles beszámolókkal szolgál, ha erre kéri.”*¹⁷

A forma és tartalom közti kapcsolatot figyelembe vevő megközelítésmód érzékletesen jelenik meg az önreflexiókban is, mint ahogy Sandberg¹⁸ terepnaplójánál is előkerül, ahogy saját kutatását önmagának is szinte úgy „narrálja” (beszéli el) mint egy detektívregényt. Megfigyelése szerint különösen az etnográfiaiak, de más tudományos művek is kölcsönöznek narratív elemeket és fordulatokat különböző irodalmi zsánerekből, amik önmagukban sokszor nem is tudatos döntései a szerzőnek. Sandberg mindezt Bahtyin intertextualitás fogalmával határozta meg, elgondolását empirikusan alkalmazott nyelvészeti eszközökkel igazolta is, jelentős hangsúlyt fektetve arra, hogy magának az akadémiai nyelvezetnek és annak elsajátításának egy állandó eszköze a szövegközöttség¹⁹.

Összefoglalva, ha az irányzatot magát egyetlen kérdésben próbálnánk megfogalmazni, akkor az nem lenne más, mint az arra való tudományos kíváncsiság, hogy mire is képesek a történetek²⁰.

2.2. A struktúra és az ágencia kérdése

A narratívák értelmezéséhez és vizsgálatához egyszerre kell figyelmet fordítani a történeteket meghatározó társadalmi struktúrákra, illetve a mesélő ágenciájára, de mit is jelent ez a gyakorlatban?

Az, aki a történetet vagy történetét elmeséli különböző struktúrák által korlátozott. A teljesség igénye nélkül többek között ilyenek tekintjük a kort, a szexuális orientációt, a nemi identitást, az etnikumot, a nemzetiséget, a beszélt nyelvet, a társadalmi státuszt és osztályhelyzetet vagy éppen a felekezeti hovatartozást. Ezek és az ezekhez hasonló tényezők alapvetően határozzák meg, hogy milyen tapasztalatok érik az adott személyeket, ezeket hogyan értelmezik és keretezik a saját élettörténetükbe²¹.

Az egyéni élethelyzetén túl az is meghatározó, milyen általános történeti formák ismertek és bejáratottak. Akár a formális oktatáson, akár

¹⁷ Holstein – Gurbrium 2013. 122.

¹⁸ Sandberg 2010. 454.

¹⁹ Shi 2010. 1.

²⁰ Presser 2016. 138.

²¹ Healy 2014. 887.

a saját médiafogyasztásunk által, de az emberek szocializációjuk folyamán elsajátítják az alapvető történet elemeket és hogy melyik, milyen helyzetre illeszkedik. Ennek jó példája a különböző írástechnikai könyvek hosszú sora, melyek bemutatják és összegzik a legfontosabb különböző történettípusokat. Ilyen például az, amelyik szerint a klasszikus és a (számára) kortárs drámák vizsgálata alapján nem több, mint pontosan 36 drámai alaphelyzet létezik, és minden történet felismerhető és bekegyszerítendő valamelyikbe kivétel nélkül, olyanokra kell itt gondolni, mint üldözés, egy szeretett ellenség, helytelen ítélet vagy éppen a (már talán túlzottan is konkrét) gyilkosságba torkolló házasságtörés²².

A narratív kriminológia szerint azonban az emberek nincsenek ágenciájuktól teljesen megfosztva és kiszolgáltatva a struktúrák kötelekeinek. A struktúrák maguk ugyan korlátozzák az elérhető és felhasználható narratívákat, de az egyének képesek választani közülük, illetve minden előadott, elmesélt történetnek konkrét célja van, amit be akarnak vele teljesíteni²³. Nem kell grandiózus célokra gondolni, egy hétköznapi társalgási helyzetben is lehet találkozni ezzel, amikor például valaki csak az óráról való késését szeretné igazolni, vagy egy szakítást szeretne kevésbé fájdalmassá tenni, vagy éppen szánalmat és szimpátiát szeretne ébreszteni némi aprópénzért cserébe.

Erre egy érzékletes példa, ahogy Anna elmeséli egy fesztiválon történt élményeit: *„Voltam egy fesztiválon, ott igen, ott gombáztunk, a számán barátom is eljött meglátogatni, és hát az hihetetlenül pozitív élmény volt, igazából az is, hogy, hogy, nem tudom, táncoltunk, és éreztem, hogy az összes táncoló ember energiája egy ilyen nagy hullámként tör rám és egy ilyen felszabadult érzés volt.”* A történetnek az üzenete az, hogy a szerhasználat többéről szólt, mint egyszerű bulizás, valódi spirituális élményt jelentett számára, szemben a sztereotíp fesztiváli mértéktelen fogyasztással.

3. Párkapcsolati történetek

Az interjúkból négy egymástól élesen elkülönülő, jellemző történet rajzolódik ki a kábítószeres és a párkapcsolatok viszonyáról. Ezek egyaránt lehettek az interjúalany saját romantikus kapcsolatának értékelése és keretezése, vagy egy ismerősének, barátjának a tanulságos, vagy éppen elrettentő története. Természetesen, mint ahogy általában az

²² Polti 1924.7.

²³ Fleetwood 2016. 176.

emberi kapcsolatok és viszonyrendszerek, úgy ezek a kategóriák sem statikusak vagy éppen kizárólagosak.

A bemutatott történetek ugyan önmagukban egyediek, de erőteljesen építkeznek meglévő kulturális hagyományokra, metaforákra, trópusokra (szóképekre) és jellemző szerepekre²⁴. A párkapcsolatokat és romantikus viszonyokat általában meghatározó (pop?)kulturális termékek markánsan rajta hagyják nyomukat a személyes történeteken, sőt előfordul, hogy a narrátor kifejezetten arra épít, hogy a hallgatósága tisztában van a bevett fordulatokkal, klisékkel, így ismerős és könnyen befogadható lesznek az elmeséltek²⁵.

3.1. A csábító kaland

„...az első randinkon én hívtam be egy félre és az nagyon aranyos volt, őt meg én vontam ebbe be.” (Flóra)

A kábítószerek, mint általában a tiltott dolgok rendkívül csábítóak, kultúrtörténetileg rögtön a zsidó-keresztény hagyomány teremtéstörténetében egy párkapcsolati kísértés hatására elkövetett tiltott „szer” fogyasztásával veszi kezdetét az emberiség története. Valamilyen tiltott dolgot cselekedni, határokat átlépni és normákat megszegni kiemelten fontos vizsgálati része a kulturális kriminológiának²⁶. A racionális emberképpel szemben a deviancia érzelmi oldalát is egyre alaposabban érdemes vizsgálni, milyen hatásmechanizmusok működnek az elkövetés konkrét pillanatában és előterében érzelmi szempontból, szemben a hagyományosan vizsgált háttér tényezőkkel, úgy mint iskolázottság, státusz, életkor és hasonlók²⁷. Utóbbinak Katz nem tagadja jelentőségét, azonban számottevően kiegészíti jelenlegi tudásunkat és értelmezésünket azzal, hogy beemeli a deviancia jelentette vonzerő érzelmi vonulatát.

A csábítási történetekben a pár egyik fele jelenik meg úgy, mint aki bevonzza a másikat a kipróbálásba és a szerhasználatba. Azonban a narrátor kifejezetten hangsúlyozza, hogy a fogyasztásban való részvétel számára tudatos döntés volt, amiben természetesen lehettek erőteljesen befolyásoló tényezők (leginkább a partnere véleménye és viselkedése), azonban végig saját ágenciája birtokában volt és ennek fényében cselekedett.

²⁴ Sandberg 2016. 156.

²⁵ Presser – Sandberg 2015. 92.

²⁶ Morgan – Reiner – Young – mtsa. 2007. 16.

²⁷ Katz 1988. 22.

„Összejöttem egy sráccal, ő is szintén pszichológus hallgató, csak ő egyel fölöttem járt, és ő amúgyis ilyen, kicsit ilyen ezoterikus beállítottságú is volt, meg ő nagyon sokat foglalkozott magával, az önismeretével, és ő tolt ilyen drogokat igazából, neki ezek mindig ilyen tök jó élmények voltak, meg önismeretet adtak tudod, és akkor ő is engem belevitt ebbe a dologba. Nagyon szerette a goa zenét és akkor így. Vele volt az, hogy karácsonyra vett nekem két gramm gombát [nevet] ugye milyen romantikus?” (Noémi)

Ahogy az korábban, a narratív kriminológia leírásánál már előkerült, ez az elméleti keret kevésbé érdekelt abban, hogy az alany mennyiben mondja az „igazat”, sőt a pozitivista paradigma abszolút igazság fogalmát is lényegében elveti²⁸. Az, hogy a narrátor mennyiben döntött szabad akaratából, egyszerre irreleváns és megismerhetetlen, az viszont, hogy miként keretezi a történetben saját szerepét, már kulcsfontosságú, akár a csábító, akár a csábított szerepében jelenik meg, a történet központi narratívája nem más, mint a saját ágenciája²⁹.

„Jó, a barátomnál el tudom képzelni, hogy ott volt első randin álmai nője... nem, dehogy érted. Nem tudom, annak szerintem volt egy kis, akkor még otthon lakott, volt egy kis lázadó feelingje. Hogy az előző barátnője meg egy kis vietnámi csaj volt, akit, tudod, így nagyon fogtak a szülei. Szóval, hogy a barátom is inkább ilyen kis jókisfiú... nem, nem tudom, hogy ezt, hogy fogalmazzam meg. Aki addigra már nem ivott évek óta, meg mittudomén, szóval ez az ilyen... jófiú volt. És ezt nem akarom degradálóan vagy ilyesmi... és annak volt egy ilyen kis kaland szaga, hogy akkor most így egy vadidegennel olyan jól beszélgetek, hogy elhívja egy buliba és ad egy fél ekit, és hát elfogadja, nemtom.” (Flóra)

Ahogy a fenti részletből is kiderül, a csábítási történetnek egyértelmű alapja a lázadás, aminek több interjú alapján az úgynevezett „jókisfiú/jókislány” szerep megtagadása, attól való elszakadás jelenti az alapot, ez a szerep a hagyományos/konzervatív nemi elvárásoktól való elszakadást is magában hordozza. A közössé váló fogyasztás lehetőséget biztosít a címke elhagyására, amivel az adott fogyasztó státuszt is vívhat ki magának. Ebben a narratívában a mesélő nem akar „jókisfiú/jókislány” lenni, és a saját döntéseként, választásként éli meg és adja át a történetet.³⁰

²⁸ Sandberg 2010. 453.

²⁹ Fleetwood 2015. 6.

³⁰ Measham – Shiner 2009. 503.

3.2. Szkülla és Kharübdisz között

Az előző történettípussal ellentétben vannak azok, akik úgy érzik, a kapcsolaton belüli fogyasztás nem volt valódi választás számukra, nem kalandot jelent, hanem kényszerhelyzetet, amiben nem feltétlenül van számukra jó döntés, helyette csak kénytelenek sodródni az eseményekkel.

„És én igazándiból szerintem érettségi után kezdtem el nagyon masszívan. Szóval, hogy az... nekem az volt egy ilyen váltópont, hogy leérettségiztem, összejöttem valakivel, aki napi szinten konstans szívott, és aztán én meg nem az a típusú barátnő lettem, aki ezen rinyál, hanem az akivel elszív. Ez nem feltétlen volt egy jó stratégia, de nem is fognám rá, szóval, hogy.... És akkor volt egy ilyen nagyon-nagyon masszív másfél évem, ami már így nagyon nem volt jó [...] Hát, mondjuk hét napból szerintem haton szívtam szerintem így másfél évig kábé [nevet]. (Petra)“

Mit jelent akkor Szkülla és mit jelent Kharübdisz? Sokak számára az első fogyasztás, a kábítószerek kipróbálása a már tapasztaltabb partnerhez kötődik, aki viszont rendszeresebb használó is, így jelentős nyomás alá kerül a másik fél, hogy ő is csatlakozzon³¹. Az egyik irányból tehát a fogyasztásba való sodródás fenyeget, a másik oldalról pedig a kábítószertől való elhatárolódás, ami viszont jelentős feszültségeket jelenthet a kapcsolaton belül, hiszen ahogy Petra is megfogalmazta, a barátnő lehet az, aki ezen rinyál és az, aki szintén szív.

A partnerrel való fogyasztás így a kisebbik rosszat képviseli, ami mögött azonban nem az előző típus jellemezte kaland jellegű szabad választása áll, hanem egyfajta sodródásként írható le³². A motivációk között itt is megjelenik a „jókislány/jókisfú” szerep kérdése, azonban ezekben az esetekben inkább beszélhetünk egyfajta kényszerpályáról, ahol az adott személy nem mer a szerepben maradni, mivel attól tart, hogy ezzel elveszíthetné a kapcsolatát. Azonban ebben a történetben Petra egyértelműen összekötötte túlzott fogyasztását egy toxikusnak nevezhető kapcsolatával, ami szintén egyfajta függőségi szerepet mutatott.

„És azt gondolom, hogy annyira csúnyán rácsúszni biztos, hogy még egyszer nem fogok, mint akkor, arra nem vagyok büszke, de... [...] Akkor mi egy ideig nem voltunk együtt, akkor sokkal kevesebbet szívtam,

³¹ Hathaway – Mostaghim – Kolar – mtsa. 2016. 6.

³² Gombar 2016. 6.

amikor megint összejöttünk, akkor megint nagyon sokat szívtam, de akkor meg már nagyon zavart, és nagyon sok konfliktusunk is volt ebből. [...]

Mondtad ezeket a konfliktusokat, ezzel kapcsolatban, sikerült ezeket feloldani?

Aha, szakítottam vele [nevet]. Nem, nem, figyelj, nem sikerült. Egyáltalán nem sikerült, és én is, nyilván az is hiteltelen, hogy valaki rinyál, hogy ne szívjunk annyit, de ha ott van a konkrét pillanat, akkor nem azt mondja, hogy jó én nem szívok, te meg bazdmeg, hanem szívsz akkor, azt érted... Mindegy, annyira nem kezeltem jól ezt a dolgot finoman szólva” (Petra)

A szerhasználat elhagyása így egyértelműen magával hozta a kapcsolat elhagyását is, mivel a kettő szervesen összefonódott, amiből úgy érezte, hogy csak a szakítás, mint radikális lépés segíthetett megszabadulni.

3.3. „Nem vagy az anyám!”

Számos oka lehet annak, hogy egy párkapcsolat befejeződik, éppen ezért az esetek többségében nem lehet csak egyetlen egyet kiragadni és arra rámutatni. Így a szerhasználatot és az ahhoz való viszonyt is úgy kell kezelni, mint ami jelentős, de nem kizárólagos tényező. Az értelmezés során figyelembe kell venni, hogy maguk az interjúk elsősorban a kábítószer helyezették középpontba, így az interjúalanyok maguk is igazodtak ehhez, és ebbe a keretbe ágyazták saját narratívájukat. A szerhasználat éppen illegalitása és határátlépése miatt azonban különösen alkalmas arra, hogy katalizátorként vagy egyfajta utolsó cseppként működjön egy kapcsolat életében (és halálában).

A narratíva magja egy egyértelmű szerepeltolódás, amiben az egyik fél úgy érzi, hogy a partnere megpróbálja megváltoztatni és korlátozni abban, ami közös szórakozás volt, vagy legalábbis szó nélkül elviselte eddig. Sajnos olyan interjúra nem volt lehetőségem, ahol mindkét felet meg tudtam volna hallgatni, de arra volt alkalmam, hogy egyaránt meghallgassam azokat, akikre az „anya” szerepet ruházták, és azokat, akik felruházták partnerüket és korlátozva érezték magukat a másik fél „anya” szerepe miatt.

Ákos történetében a kábítószer a partnere korlátozási próbálkozása által szimbolikus átalakuláson megy keresztül. Kezdetben akármit is

fogyasztottak, azt közösen tették, integráns része volt a kapcsolatuknak, akár egyfajta terápiás lehetőségként is éltek vele, hiszen úgy érezték, hogy általa igazán meg tudnak nyílni egymás előtt. (Igaz ez önmagában felvethet kérdéseket egy kapcsolat helyzetéről, ha a megnyíláshoz ilyen jellegű segédeszközök kelhetnek.)

„igen, így meg volt beszélve előtte, hogy most akkor mittudomén begombázunk, vagy bebogyózunk és akkor flesselünk, zenét hallgatunk, beszélgetünk. És ez általában az volt, hogy bogyózásnál beszélgettünk órák hosszat és cigiztünk és beszélgettünk és tényleg minden lelki mélységekről, amiket így zavart bennünket, vagy így józanul tudod, így nem gondoltál arra, hogy most hát én erről szívesen gondolkoznék, mert volt egy ilyen szorongásérzeted, azt így full, ilyen mint hogyha minden láncot levetettek volna rólad és így beszéltél róla, mert jól esik kibeszélni magadból. És így azt mondtam, hogy így azok amúgy hihetetlenül közel hoztak a volt barátnőmhöz és kicsit így sajnálom, hogy így a mentalitása meg is változott ezzel az egészsel kapcsolatban. Mert ő, nem tudom, ő ezt az egészet úgy vélte, hogy ez csak egy ilyen stádium, amit majd így kihever az ember az életében, mittomén mire. Tudod, idősebb lesz és akkor majd felnőtt leszel és akkor felnőtt fejjel már ilyeneket nem csinálsz” (Ákos)

Az idő előrehaladtával egyre élesebbé vált a kábítószerhez való eltérő hozzáállásuk. Partnere úgy érezte, ez csak egy, az adott életszakaszhoz köthető fázis, amiből szép lassan ideje lenne mindkettejüknek kinőniük³³.

Ez a trend Csaba történetében is megfigyelhető, ahol egy egészen konkrét életszakasz-váltással, az egyetemi tanulmányok megkezdésével kapcsolódik össze a kinövés/felnövés vonala.

„Akkor összejöttem egy ööö, barátnőmmel, az akkori barátnőmmel utolsó év, érettségi környékén, ő is nagyon szívós volt előtte. Próbált ő is ilyen egyetemre bejutni, mondjuk elég minimális pontszámmal jutott be a Szent Istvánba, próbált ilyen jókislány lenni. És ugye ő is ilyen szívós volt, így ismertem meg előtte. Mikor elkezdtünk járni, akkor meg mondta, hogy ő se szív, én se szívhatok, satöbbi. Merthogy volt szívós barátja és az milyen rossz, és az hazudnak, meg mittomén oké. Persze nem hagytam abba, és ebből mindig baj volt. Aztán ezért is szakítottunk igazából” (Csaba)

Csaba barátnőjének megközelítése hasonló a felépülő függők által elmesélt, úgynevezett megváltás történetekhez, melyekben ahhoz, hogy az ember új és tiszta életet kezdhessen, maga mögött kell hagyni a káros

³³ Green 2016. 205.

(pár)kapcsolatokat³⁴. Amit Csaba korlátozásnak és az addigi életvezetésébe való durva beleszólásának élt meg, az a másik fél felől egy új narratív fejezet kezdeteként jelent meg (az egyetemi tanulmányok elkezdése).

Ehhez hasonlóan alakult Ákos történetének folytatása is.

„hogy megkért [hogya ne fogyasszak], és, hogy izé, és hogy ellene szegültem és, hogy ez egy ilyen lázadás. És mondom párkapcsolatban vagyunk, nem a gyereked vagyok, nem nevelsz, most ezt ne próbáld meg a torkomon lenyomni, hogy nem kellett volna azért, mert te azt mondtad, hogy nem kellett volna. Én megcsináltam, mert szerettem volna megcsinálni és ez egy élmény. De tudom, hogy ez téged zavar, úgyhogy többet ezt nem fogom csinálni, de azt nem zárhatod ki nálam, hogy ezt megtegyem, mert ha én ezt akarom, és te meg megmondod, hogy nem, mert te ezt nem engeded meg, akkor így ilyen izébe kettős érzésem van, hogy most a faszomba a barátnőm vagy, tehát most leszarhatom azt amúgy amit mondasz, és így lehet belőle konfliktus. Meg amúgy a második meg az, hogy nem vagy az anyám. Tehát így nem mondod meg nekem, hogy mit hogy csináljak és mit miért és mit, mikor ne.” (Ákos)

A közös fogyasztásból és közös élménytől való fokozatos eltávolódás átalakította a kapcsolati dinamikákat. Ami kezdetben szórakozási, sőt terápiás forma volt, az egyre inkább eltávolította egymástól a pár tagjait. A párkapcsolatokon belül kialakult egy mikro kábítószer-ellenes háború, amit az egyes felek a dominancia és a szabadság, függetlenség közötti harcként éltek meg, a drog maga pedig kettejük kapcsolatán belül értelve vette fel a szabadság/lázadás és a deviancia jellemzőit.

Az egyenlő(bb) párkapcsolati barátnő szerepből Ákos expliciten, Csaba pedig impliciten partnerüket olyan démonizáltnak tekinthető, rossz anyai szerepbe helyezte, aminek elsődleges meghatározója a kontroll gyakorlása. Egyszerre kéri számon és fordítják ki így az úgynevezett jó anya mítoszát. *„A magyar jó anya minden reprodukciós munkát önzetlenül elvégez gyermekéért a háztartáson belül önmagát feláldozva, és minden terméket beszerez a piacról, amely elősegíti gyermeke jóllétét.”³⁵*

³⁴ Miller – Carbone-Lopez – Gunderman – mtsa. 2015. 78.

³⁵ Csányi – Kerényi 2018. 157.

3.4. Boldogok a párok (és a papucsállatkák?)

Az eddig ismertett narratívákban közös jellemzője, hogy belülről, saját tapasztalataikat mesélték el az interjúalanyok, illetve bizonyos szinten az is összekötötte őket, hogy a felek közötti viszony a kábítószer tekintetében egyenlőtlenséghez vezetett. Akár volt szó ágenciáról vagy struktúráról, választásról vagy sodródásról, be- vagy kilépésről, az egyik fél dominanciája vagy a dominancia iránti küzdelem határozta meg, amelyben a kábítószer mint egyfajta *casus belli*, illetve csatatér jelent meg.

A negyedik történet azonban a korábban említettekkel szemben egyfajta boldog befejezésként, betetőzésként került elő, amikor a pár tagjai egymással és a szerhasználattal egyaránt harmóniában működnek. A „mesebeli” végkifejlet azonban éppen elérendő állapot jellege miatt ritkábban artikulálódik részletesen kifejtett történetként, hiszen közel sem olyan „izgalmas” mint azok a narratívák, amik nélkülözik a stabil konszenzust a kábítószer kérdésében.

„Hála az égnek konfliktusforrás az nem volt, mert hála az égnek az én barátnőim is ugyanúgy cigizik. Nagyon szeretünk együtt cigizni amúgy, szeretünk kicsit lelkizni közben meg ilyenek. Úgyhogy hála az égnek konfliktusom ebből nem volt.” (Csongor)

„...mindig olyan párkapcsolataim voltak, amikben ezekről lehetett beszélni, tiszteletben tartottuk, hogy a másik mit csinál vagy nem csinál, vagy adott esetben jeleztük azt hogyha nem értünk vele egyet vagy hogyha aggódunk a másik miatt, vagy ilyesmi. De nem voltak kábítószerhez kapcsolódó olyan konfliktusok, amik destruktívak lettek volna” (János)

„...volt egy fiú aki nekem nagyon tetszett és akkor vele kristályoztam először egy buliban, egy ilyen minimálisan nagyon keveset. Igen. Aztán utána meg eltelt fél év, ja akkor ez egy spanyol fiú volt és akkor időnként meglátogattuk egymást és ő nagyon, nagyon sokat füvezett és amikor vele voltam én is nagyon sokat füveztem. [...] a fiú kitalálta, hogy elköltözik Tajvanba és akkor kábé így az volt a búcsúestünk előtti est, hogy én kimentem hozzá egy hétre, és akkor ott elmentünk valami technoba, és ott vagy ekiztünk vagy kristályoztunk, nemtom. És ez nagyon, nagyon jó volt, és tök jó élményként maradt meg.” (Zita)

Az ismerősök külső értelmezésében előfordul, hogy közel sem olyan hízelgő színben tűnnek fel azonban a sikeres kapcsolatok. Erre érzékletes példa, amikor Jocó arról mesélt, hogy a rendszeres összeülések, amik keretében fűvet is fogyasztottak a baráti társaságával, hogyan is kezdtek eltűnedezni. *„Ez a másik baráti társasággal, ami most van felbomlóban, igazából ott voltunk kilencen, abból kiestek így szépen az emberek így az évek folyamán, legrégebben egy 14 éve legjobb barátomat ismertem, őt, amint meglett a barátnője, 3 éve elvesztettük. Mármint úgy, hogy egy ilyen papucsállatkává vált és azóta se híre, se hamva.”*

Ezekben a helyzetekben a társaságtól és a szerhasználatától való tartózkodás egyfajta kudarcélmény és csalódás a baráti társaság számára. A jellemzően inkább fiútársaságok úgy élik meg, hogy a kapcsolat hatása a maszkulinitás elvesztését jelenti³⁶. A kábítószeres és közös fogyasztásuk, ami eddig a lázadást, a fiatalságot, a függetlenséget jelentette, az eltűnik a párkapcsolat komfortjában.

4. Konklúzió: történetből fejezet

Az ismertetett négy narratíva mind csupán egy-egy pillanatfelvétel az interjúalanyok életéből. Ezek a történetek és szerepek dinamikusan alakulnak és változnak az adott élethelyzet, tapasztalatok és interakciók tükrében³⁷. Az, aki a novemberi interjúban nekem még „giccsesen” boldog párkapcsolatáról mesél tele megértéssel és közös szeánszokkal, az akár egy hónap múlva úgy összegzi azt egy baráti találkozón, mint ami halálra van ítélve, mert a partnere már semmi másról nem képes beszélni, csak a drogokról. A történet keretezése és értelmezése egyaránt változhat az idő, a tér, a hallgatóság függvényében³⁸.

Egymás mellé téve ezeket a narratívákat, nagyjából jól követhető egy kapcsolat élete, annak szakaszaival és mérföldköveivel, úgy, ahogy az interjúalanyok elképzelték. Az első lépéseknél rögtön felmerül a saját ágencia kérdése, vagyis, hogy mennyire megfontolt, tudatos választás mind a kapcsolat, mind a fogyasztás, vagy pedig inkább jellemzi az alkalmazkodás és az eseményekkel való sodródás. Ezt követi a „boldog békeidők” korszaka, amikor a fogyasztási trendek nagyjából szinkronba kerülnek, szervesen és közös részei a kapcsolatnak. Ez az állapot a külső szemlélő/mesélő barátoknak akár úgy is megélhető, mint a barátjuk és

³⁶ Bodó – Szabó – Turai 2019. 342

³⁷ Presser – Sandberg 2014. 8.

³⁸ Williams 2012. 48.

fogyasztó társuk elvesztése, aki inkább választja a konform párkapcsolatot az együttes normaszegés helyett. Az egyensúlyi állapot azonban felborulhat, amikor a fogyasztás csökkentése vagy annak teljes elhagyása nem közös elhatározáson alapul. Az egyik fél a szabadságának és a függetlenségének csorbítását látja ebben, míg a másik fél úgy érezheti, hogy egy egészségtelen és gyerekes viselkedésformában ragadtak benne.

Felhasznált irodalom

ADLER, P. A. – ADLER, P.: *Qualitative Research Methods: Membership roles in field research*. Thousand Oaks: Sage, 1987.

ARNOLD, P. *Drogfogyasztás és felnőtté válás a fiatal felnőtt populáció körében Magyarországon*. ELTE TáTK, 2015.

BODÓ, C. – SZABÓ, G. – TURAI, R. K.: *Voices of masculinity: Men's talk in Hungarian university dormitories*. *Discourse and Society*, 2019. 30(4), 339–358.

BUCERIUS, S. M.: *Becoming a "Trusted Outsider": Gender, Ethnicity, and Inequality in Ethnographic Research*. *Journal of Contemporary Ethnography*, 2013. 42(6), 690–721.

CSÁNYI, G. – KERÉNYI, S.: *A "jó anya" mítosza Magyarországon a reprodukív munka és a piac globális történetének szempontjából*. *Fordulat*, 2018. (24), 134–160.

ELWOOD, S. A. – MARTIN, D. G. : *"Placing" Interviews: Location and Scales of Power in Qualitative Research*. *The Professional Geographer*, 2000. 52(4), 649–657.

FLEETWOOD, J.: *A Narrative Approach to Women ' s Lawbreaking*. *Feminist Criminology*, 2015. 1–21.

FLEETWOOD, J.: *Narrative habitus: Thinking through structure/agency in the narratives of offenders*. *Crime, Media, Culture*, 2016. 12(2), 173–192.

GOMBAR, V.: *Shadows in the Mirror : The Causes and Effects of Drifting in and out of Drug Dealing*, 2016. (April).

GOODSON, I. F. – Gill, S. R.: *The Narrative Turn in Social Research*. *Counterpoints*, 2011. 386, 17–33.

GREEN, R.: "I wonder what age you grow out of it?": Negotiation of recreational drug use and the transition to adulthood among an Australian ethnographic sample. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 2016. 23(3), 202–211.

HATHAWAY, A. – MOSTAGHIM, A. – KOLAR, K. – ERICKSON, P. G. – OSBORNE, G.: A nuanced view of normalisation: Attitudes of cannabis non-users in a study of undergraduate students at three Canadian universities. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 2016. 23(3), 1–9.

HEALY, D.: Becoming a desister: Exploring the role of agency, coping and imagination in the construction of a new self. *British Journal of Criminology*, 2014. 54(5), 873–891.

HOLSTEIN, J. A. – GURBRIUM, J. F.: Az aktív interjúkészítés. In P. Bodor (ed), *Szavak, képek, jelentés Kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest: L'Harmattan. 2013. 122. 117-139.

KATZ, J.: *Seductions of Crime*. New York: Basic Books, 1988.

MEASHAM, F. – SHINER, M.: The legacy of "normalisation": The role of classical and contemporary criminological theory in understanding young people's drug use. *International Journal of Drug Policy*, 2019. 20(6), 502–508.

MILLER, J. – CARBONE-LOPEZ, K. – GUNDERMAN, Mikh, V.: Gendered Narratives of Self, Addiction, and Recovery among Women Methamphetamine Users. In L. Presser – S. Sandberg (eds.), *Narrative Criminology: Understanding Stories of Crime*. London; New York: New York University Press, 2015. 69-96.

MITEV, A. Z.: Grounded theory, a kvalitatív kutatás klasszikus mérföldköve. *Vezetéstudomány*, 2012. XLIII(1), 17–30.

MORGAN, R. – REINER, R. – YOUNG, J. – HAYWARD, K. – MAGUIRE, M.: *Cultural Criminology Unleashed*. Cavendish Press, London, 2007.

MOYLE, L.: *An Exploration of how the Social Supply and User-Dealer Supply of Illicit Drugs Differs to Conventional Notions of Drug Dealing and Consideration of the Consequences of this for Sentencing Policy*. Plymouth University, 2013.

POLTI, G.: *The Thirty-Six Dramatic Situations*. Franklin, Ohio: James Knapp Reeve, 1924.

PRESSER, L. – SANDBERG, S.: Research strategies for narrative criminology. In MILLER, J. and PALACIOS, W. (ed): *Advances in*

Criminological Theory: The Value of Qualitative Research for Advancing Criminological Theory. Piscataway, NJ: Transaction. 2015.

PRESSER, L.: Collecting and analyzing the stories of offenders. *Journal of Criminal Justice Education*, 2010. 21(4), 431–446.

PRESSER, L.: Criminology and the narrative turn. *Crime, Media, Culture*, 2016. 12(2), 137–151.

PRESSER, L. – Sandberg, S.: Narrative criminology for these times. *British Society of Criminology Newsletter*, 2014. (75), 7–10.

RÁCZ, J.: *A drogozás útvesztői. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Semmelweis Egyetem. 2001.

RÁCZ, J.: *Kvalitatív drogkutatások*. Budapest: L'Harmattan. 2006.

SANDBERG, S.: What can "Lies" Tell Us about Life? Notes towards a Framework of Narrative Criminology. *Journal of Criminal Justice Education*, 2010. 21(4), 447–465.

SANDBERG, S.: The importance of stories untold: Life-story, event-story and trope.

Crime, Media, Culture, 2016. 12(2), 153–171.

SANDBERG, S. – UGELVIK, T.: The past, present, and future of narrative criminology: A review and an invitation. *Crime, Media, Culture*, 2016. 12(2), 129–136.

SHI, L.: Textual appropriation and citing behaviors of university undergraduates. *Applied Linguistics*, 2010. 31(1), 1–24.

WILLIAMS, L.: *Changing Lives, Changing Drug Journeys*. London: Routledge, 2012.

Relationship roles and functions in the light of drug use

Summary

What are the roles of drug use in relationships? How do users define themselves, their partner or the relationship itself along the dimension of consumption and the attitude towards them? The aim of this study is to provide answers to these questions by presenting four characteristic roles, using the tools of narrative criminology. With significant emphasis on the

issues of structure and agency, control and limitation. The empirical basis of the research was provided by a qualitative survey of the Budapest university student population, in the framework of which I conducted in-depth interviews with consumers, facilitators and distributors.

Barna Lili
ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
Állam- és Jogtudományi Doktori Program
Témavezető: Menyhárd Attila egyetemi tanár
ELTE ÁJK Polgári Tanszék

A vétőképtelen kiskorú által okozott kár a Gyermekjogi Egyezmény tükrében

Kulcsszavak: *kárfelelősség, vétőképtelenség, vétőképesség, kiskorú, polgári jog, kártérítés*

Absztrakt

Polgári jogi vélelem, hogy a gyermek (a kiskorú¹) vétőképtelen. A deliktuális kárfelelősség, kártelepítés speciális alakzata a vétőképtelen személy által okozott kárért való felelősség: a vétőképtelen személy polgári jogi felelőssége nem állapítható meg, ekként károkozó magatartásáért – főszabályként – nem felel. A Ptk. expressis verbis meghatározza a vétőképtelenség fogalmát, és úgy rendelkezik, hogy vétőképtelen az, akinek a belátási képessége oly mértékben korlátozott, hogy a károkozással kapcsolatos magatartása következményeit nem képes felmérni. A gyermek vétőképtelenségének alapvetése a gyakorlati megfontolások mellett egy olyan kártelepítési, felelősségi alakzatot tételez, amelynek kiindulópontja az az alapvetés, hogy a gyermek elsődlegesen nevelésre, felügyeletre szorul, melynek okán tőle nem várható el az, hogy magatartása jogellenességét vagy annak konzekvenciáit előre lássa, hanem gondozójának, nevelőjének a feladata az erre való „felkészítés”, nevelés.

1. Bevezetés

A nemzetközi jog és az alkotmányjog közjogi alapvetései nem határolhatóak el élesen a magánjogi viszonyrendszerektől. Az *ulpianusi* magánjog és a közjog közötti határvonal az alkotmányos jogállamiság fogalomrendszerében nem éles, Grosschmid Béni megközelítésével „a magánjog és a köz- vagy nyilvánjog határai nem egyenes vonalak, miként

¹ Ptk. 2:10 §.

az Amerikai Egyesült Államok egyes államai közti határok. Hanem csipkések...”² A jellineki többletérték-elmélet nyomán kiindulva „a klasszikus magánjogi kép elsápadása (...) először a közjogi korlátozások és előírások elszaporodását jelentette, majd oda vezetett, hogy ezek a korlátozások nem csupán külső (közjogi) korlátokként mutatkoztak, hanem magánjogi intézmények immanens tartalmi elemeivé váltak.”³

Mindezen alapvetéssel nem célokom azt állítani, hogy a deliktuális kárfelelősség nem a magánjog egyik legcizelláltabb és legmélyrehatóbb eleme volna, amely erőteljes magánjogi beágyazottsággal és több ezer éves polgári jogi gyökerekkel rendelkezve folyamatosan tágulva-szűkülve igyekezett a társadalmi és egyéb igényeknek megfelelően szolgálni a hozzá fűzött absztrakt jogpolitikai célokat – megőrizve immanens céljait. Azt állítom, hogy a nemzetközi közjogi normák által támasztott elvárások – nem csupán a nemzetközi jog szupremáciájának és közjogi természetének okán – kihívás elé állítják a magánjogi jogintézményeket azáltal is, hogy a bennük megfogalmazott társadalmi elvárások és értékrendek szükségszerűen át kell, hogy hassák a magánjogi normákat is annak érdekében, hogy a jog funkcionális tudjon maradni. A jognak reflektálnia kell a társadalmi igényekre, miként a társadalom is reflektál a jogi környezetre, és ez a folyamatos kölcsönhatás az, ami a jog esszenciáját adja azzal, hogy a jogi hagyományok és elvek sértetlensége mellett, folyamatos interpretáció és szükségszerű módosítások mentén szolgálják kölcsönösen egymást. A jogbiztonság és a jogállamiság elveinek sértetlensége melletti rugalmasság az, ami az élő jog társadalmiasságát adja, és amely a folyamatosan változó osztársadalmi értékrend és nemzeti- és nemzetközi tendenciák tükré.

Tanulmányomban elsődlegesen a vétőképtelenség fogalmának és a vétőképtelenség megítélésének vonatkozásában vizsgálom a hazai szabályozás, jogalkalmazás és az ENSZ Gyermekjogi Egyezményének fogalomrendszerét és elvárásait.

A Gyermekjogi Egyezmény (továbbiakban: Egyezmény) teremti meg a gyermekek nemzetközi védelmének alapját. Az Egyezményt Magyarországon az 1991. évi LXIV. törvény hirdette ki 1991. november 22. napján. Az Egyezmény célja a különleges védelem és támogatás biztosítása a gyermek fizikai és szellemi érettségének hiánya miatt, annak elősegítése, hogy a gyermek felkészüljön az önálló élet vitelére. Célja, hogy gondoskodjon a gyermekkor miatt különleges jogi és szociális eszközökről, garanciákról, amelyek a gyerekjogok érvényesüléséhez

² Grosschmid 1905.

³ Lábady 2019. 23.

elengedhetetlenek. Az Alaptörvény Q) cikkének (2)-(3) bekezdése értelmében Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeinek teljesítése érdekében biztosítja a nemzetközi jog és a magyar jog összhangját és Magyarország elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait. A nemzetközi jog más forrásai jogszabályban történő kihirdetésükkel válnak a magyar jogrendszer részévé. Az Alkotmánybíróság több határozatában is kimondta – az Alaptörvény dualista szemlélete mellett – a nemzetközi jog szupremáciáját és annak közvetlen hivatkozhatóságát a nemzeti bíróságok előtt. Az Egyezmény alapelvei és célkitűzései beépültek ekként a magyar jogrendszerbe.

Az Egyezmény egyik legjelentősebb vívmánya, hogy a gyermekek védelmének és kiemelt helyzetének figyelembevétele mellett, tudomásul véve és támogatva a gyermekek védelmének komplexitását és interdiszciplináris voltát, teret enged annak, hogy általános elveit alacsonyabb szintű jogszabályok kiegészíthessék, specifikálhassák. Az alapjogi értékek megőrzése mellett az egyes államok a saját szabályozásuk bármely (és minden) szintjén ekként szabályozhatják az Egyezmény által érintett jogviszonyokat és élethelyzeteket.

Az Egyezmény 3. cikkének 1. pontja telepít feladatot a jogalkotó és a jogalkalmazó számára. Ekként az Egyezményben részes államok, így Magyarország is kötelezi magát arra, hogy a szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, a közigazgatási hatóságok és a törvényhozó szervek minden, a gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenképp felett álló érdekét veszik figyelembe elősorban. Ez a kötelezettség halmozottan releváns egy olyan jogintézmény esetében, amelynek a legfőbb alanya egy olyan gyermek, kiskorú, aki vétőképtelen.

Jelen tanulmányban több jogeseten (bírói döntésen) keresztül nemcsak a Ptk. vonatkozó szabályrendszerét vizsgálom, hanem annak összhangját azokkal az elvárásokkal, amelyeket az Egyezmény támaszt a kiskorúak érdekeinek legteljesebb érvényesülése érdekében. Ekként a Ptk. szabályrendszerének alapulvételével kitérek azokra a védett érdekekre és a nemzetközi jog által megjelenített komplex elváráshalmazra, amelyet a gyermekek – mint a vétőképtelenek egyik legnagyobb csoportja – által okozott károk esetében figyelembe vehet a jogalkotó és a jogalkalmazó. A jogesetek kiválasztásánál igyekeztem figyelembe venni azt, hogy ne ismétlődjenek hasonló élethelyzetek vagy bírói megállapítások, valamint az élethelyzetek minél szélesebb körét szerettem volna beemlíteni a dolgozatba, hogy minél átfogóbb kép alakuljon ki a vétőképtelenség fogalmának bírósági jogértelmezéséről, és a fogalom meghatározásának komplexitásáról.

A deliktuális kárfelelősség általános szabályainak érintőleges meghatározása szükséges azonban ahhoz, hogy a vétőképtelenre vonatkozó speciális szabályok beágyazottságának teljes képét vizsgálhassuk. Az általános doktrína szerint, aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles a kárt megtéríteni. Így a jogellenes károkozás a deliktuális kárfelelősség esetén önmagában kötelemléteztető tény, amely folyamányaképp a károsult követelheti kára megtérítését. A kártérítés hármass funkcióval rendelkezik, amelyek a reparáció, a prevenció és az elégtétel. Ezen funkciók mindegyike egyenértékű, ugyanakkor az eset összes körülményére figyelemmel természetesen lehetnek hangsúlyeltolódások az egyes élethelyzetek nyomán. Ez a vétőképtelen által okozott kár esetében halmozottan igaz lesz, ahogyan arra a későbbiekben kitérek.

2. A deliktuális kárfelelősség és a vétőképeség

Aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni. A deliktuális kárfelelősség általános szabályának ezen első fordulója azonban a kárfelelősség speciális alakzatai esetében eltéréssel alkalmazandó. A kárfelelősség mint kötelemléteztető tény reparációs és prevenció igényre válaszol, ahogyan ezt a fentiekben is jeleztem. A kárfelelősség általános szabálya alól kivett, speciális esetkör a vétőképtelen – régebben: belátási képességgel nem rendelkező – személy által okozott kár.

Szabó Dániel⁴ tanulmányában vizsgálta a deliktuális kárfelelősségi alakzatok európai modelljeit. E körben megállapította, hogy a szerződésen kívüli felelősség újkori fejlődése a 19. század elején indult el: *„a Code Civil egységes, a polgári jogi vétkességen alapuló általános kárfelelősségi szabálya rugalmas eszközét jelentette a polgári jogi felelősség kiterjesztésének, mivel egyszerre alkalmas a vétőképeség értékelésére, valamint a védelemben részesülő alanyi jogok és törvényes érdekek és a hozzájuk kapcsolódó (...) elvárt gondosság mértékének azonosítására.”* Majd *„a bírói mérlegelésnek jelentős teret engedő faute kritikájaképpen született meg a BGB dualista, a jogellenesség és a betudhatóság objektív és szubjektív oldalát jelentő vétkességre kettéváló, és az előbbi megszővegezésénél fogva keretszabálynak tekintett 823. cikke.”* Azonban *„a későbbi kódexek alkotói számára világossá vált, hogy – von Bar szavaival élve – míg a Code Civil 1382. és 1383. szakasza túl szélesre*

⁴ Szabó 2013. 25-27.

tárta, a BGB 823. cikke túlságosan is szűkre nyitotta a felelősség kapuit. Napjainkban Nyugat-Európában a szerződésen kívüli felelősség vizsgálata újabban nem a védett jogi tárgyakhoz kapcsolódó diligentia mérték szigorodására összpontosít, hanem magukra a védelemben részesülő alanyi jogokra és törvényes érdekekre, amelyek viszont a kár közvetít a rendszerbe.” Az Osnabrücker és Tilburgi Munkacsoportok a szerződésen kívüli felelősség nyugat-európai szabályozásának összehasonlító elemzésével alkották meg az európai magánjog egységesítésére irányuló munka keretében elkészült, ma még csak tudományos jelentőségű tervezeteiket. A szerző a fenti tanulmányának konklúziójaképp megállapította, hogy a nyugati kapitalista társadalmakban megváltozott a mérlegelés terepe, ugyanakkor Grosschmid Béni híres megállapítása így sem veszített helytállóságából, miszerint *„a kártérítési jog alapvetően tehát ma is a bírászkodás problémája”*.

A deliktuális kárfelelősség fennállásához szükségképpen elem a károkozás ténye, annak jogellenes volta, valamint a károkozó magatartás és a kár bekövetkezte közötti okozati összefüggés (adekvát kauzalitás vagy valószínűségi mérce szerinti) megléte. Azaz kizárólag a jogellenesen okozott kárt köteles megtéríteni a károkozó. A jogviszony, a jogellenesség fogalma, a károkozás jogellenességének jellege számos dogmatikai vita kiindulópontja. Jelen tanulmány kereteibe ennek kifejtése nem fér bele, azonban kiemelendőnek gondolom, hogy bár a „károkozás általános tilalmát az európai jogirodalom a francia Code Civil egyik legnagyobb vívmányának tekinti, az elv hazai elméleti adaptálása ellenére a jogalkalmazási gyakorlatban (...) nem talált egyértelmű befogadásra. Számos publikált bírósági ítélet bizonyítja, hogy a bíróságok az általános magánjogi deliktum elvét nem vették át következetesen, hanem az ügyek nem kis részében megkövetelték a jogellenesség külön bizonyítását. (...) Kérdés ezért, hogy a deliktuális felelősséget megalapozó jogellenességnek valamilyen speciális normaszegésben kell-e megnyilvánulnia, vagy a károkozás önmagában jogellenes, amely alól csak a károkozás megengedettsége a kivétel.”⁵ A deliktuális kárfelelősség vétkességen alapuló kárfelelősségi alakzat – a polgári jog szabályai alapján a károkozásért csak a vétőképes személy felelhet. Ez a polgári jogi felelősségre vonás kiindulási pontja, amely a kártérítés prevenció és reparációs funkciójával egyaránt összhangban áll.

⁵ Vékás, 2013.

2.1. A vétőképtelen által okozott kár

A deliktuális kártérítés speciális alakzatai közül a vétőképtelen által okozott kár esetében a károkozó személyében rejlő speciális tulajdonság, attribútum alapján emeli ki azt a jogalkotó az általános deliktuális kárfelelősségi alakzatok köréből: a vétőképtelen személy által okozott kárért a gondozója felel. Azaz a fentiekre – a deliktuális kárfelelősség általános alapvetései körében – kifejtettekre is figyelemmel a kifejecesedett bírói gyakorlat és a társadalmi igény következtében a Ptk. létrehoz egy speciális felelősségi alakzatot, a gondozó felelősségét.

A Ptk. LXX. fejezetében épült be az a bírói gyakorlat által finomított szabályozás, amelynek megléte a magánjogi kódexekben nem újkeletű. Azonban, ahogyan arra Fuglinszky Ádám is rámutat, a törvény vonatkozó fejezetének címe, a „*Felelősség vétőképtelen károkozásáért*” megtévesztő, hiszen ehelyütt kerül szabályozásra az *actio libera in causa* szabálya⁶, és a vétőképes kiskorú által okozott károkért való felelősség is.

A polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (1959. évi Ptk.) szintén a hatálybalépése pillanatától szabályozta a kiskorú, belátási képességgel nem rendelkező személy által okozott kárt. A 352. § (1) bekezdésében akként rendelkezett, hogy akinek belátási képessége hiányzik vagy fogyatékos, felelősségre nem vonható. Helyette gondozója felel, kivéve, ha bizonyítja, hogy a felügyelet ellátása érdekében úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. A (2) bekezdésben a felelősségi szabályt kiegészítette akként, hogy ha a károkozónak nincs gondozója, vagy a gondozó felelősségét nem lehet megállapítani, kivételesen a károkozót is kötelezni lehet a kár részben vagy egészben való megtérítésére, feltéve, hogy az eset körülményei és a felek anyagi viszonyai ezt nyilvánvalóan indokoltá teszik. A (4) bekezdésben az egyetemleges kárfelelősség körében rendezte azt a helyzetet, ha a kárt belátási képességgel rendelkező olyan kiskorú okozta, akinek felügyeletre köteles gondozója is van, és bizonyítják, hogy az kötelességeit felróhatóan megszegte. Ennek nyomán már 1975-ben született egy olyan, elvi jelentőségű döntés⁷, amely kimondta, hogy a felügyeleti kötelességét

⁶ A károkozó önhibája, vagyis az a jelenség, esetkör, amikor a vétőképtelenségét a károkozó maga idézte elő, saját magának felróhatóan. Jellemzően azok az esetek tartozhatnak ebbe a körbe, amikor a károkozó italozás vagy kábítószer-fogyasztás nyomán elveszti a belátási képességét, és ezen állapotában kárt okoz – míg a felróhatóság hiánya okán nem tekinthető ilyen esetnek az, amikor a károkozó egy külső körülmény (pl. mérgezés vagy baleset következtében fennálló állapot) nyomán veszíti el a belátási képességét. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a károkozó tudatának, belátási képességének ekkor arra a folyamatra kell kiterjednie (tehát nem a károkozásra és annak következményeire), amely a károkozó vétőképtelenségét előidézi (pl. italozás).

⁷ BH1975. 69.

megszegő szülő felelősséggel tartozik a kiskorú gyermeke által légfegyverrel okozott kárért.

A Ptk. 347. § szakaszába átkerült felelősségi alakzatnak már jelentős bírói gyakorlata alakult ki. Az tehát alapvetés – nemcsak elméleti, hanem gyakorlati megfontolások miatt is –, hogy akinek belátási képessége hiányzik, vétőképtelen, figyelemmel arra, hogy a magatartásának következményeit vagy akár magatartása jogellenességét sem képes felismerni. Arra kell tehát felelősséget telepíteni, akinek kötelessége, hogy neveléssel vagy felügyelettel hatást gyakoroljon a vétőképtelen személyre, figyelemmel arra, hogy a polgári jog eszközei megfelelő és érdemi hatás kiváltására egyértelműen nem alkalmasak esetükben⁸. Így a vétőképtelen gondozójára telepíti az önálló és járulékos kárfelelősséget, hiszen a fentiekből az is következik, hogy a gondozó valójában már itt sem más személy kárt okozó magatartásáért felel, hanem saját mulasztásáért, ami közvetett módon előidézője volt a kárnak; felróhatóan közrehatott annak keletkezésében. Ezt nemcsak a prevenciós, hanem a reparációs érdek is így kívánja, mert a vétőképtelen károkozó – aki rendszerint vagyontalan és keresőképtelen kiskorú vagy szellemi fogyatkozása van – a kárt nem tudja megtéríteni.⁹

2.2. A vétőképtelen személy által okozott kár és kártelepítés – és ennek bírósági gyakorlata

A gyermek (kiskorú) vétőképtelenségének tétele a gyakorlati megfontolások mellett egy olyan kártelepítési, felelősségi alakzatot tételez, amelynek kiindulópontja azaz alapvetés, mely szerint a gyermek elsődlegesen nevelésre, felügyeletre szorul.¹⁰ Ez az alapvetés nemcsak hogy összhangban áll az Egyezmény szellemiségével, hanem egyúttal kiteljesíti annak azon kvintesszenciáját, miszerint a gyermek teljes jogú tagja a társadalomnak, és a gyermek nem „kis felnőtt”, hanem önnön valójában gyermek. Azaz nem kezelhető felnőttként, nem támaszthatóak vele szemben egyazon (polgári jogi) követelmények, amelyek támaszthatóak a nem-gyermekekkel szemben, és nem csupán az életkorát jelző szám jelzi gyermeki (kiskorú) minőségét, hanem a pszichológiai-szociológiai attribútumai is.

⁸ Sőt, egyúttal a gondozó a mulasztásával maga is károkozó lehet.

⁹ Eörsi, 1966. 364.

¹⁰ Nagyon izgalmas felvetés lehet, melynek jelen dolgozat keretein belül nem volt lehetőségem teret hagyni, hogy ezen a felelősségi struktúra esetleg lehet-e történetileg a pater familias családért való felelőségének a tovább hatása.

A vétőképtelentől nem várható el az, hogy magatartása jogellenességét vagy annak konzekvenciáit előre lássa, hanem gondozójának, nevelőjének a feladata az erre való „felkészítés”, nevelés.¹¹ Itt kapcsolódik azon nemzetközi és alkotmányos pillérekhez, amely a gyermek társadalmon belüli speciális helyzetére reflektálnak akként, hogy a gyermekek nevelését, a gyermekek felügyeletét alapvető fontosságúnak szükséges tételezni ahhoz, hogy nem csak egy megfelelő gyermekkor, hanem egy megfelelő felnőttkor és egy ideáltipikus társadalom születhessen. A társadalmi gondoskodás magánjogi vetülete a gyermek kiemelt védelme, funkciójának, lényegének, belátásának és felelősségének önálló szabályozási keretének szükségessége pedig ennek előfeltétele.

Ez is a sarokköve annak a koncepciónak, hogy a mivel a vétőképtelen kiskorú gyermek nem felelhet, ekként a gondozó felelőssége sem lehet másmilyen, mint önálló, és nem másért való felelősségről van szó. A gondozó az, aki a gyermek védelméért, tetteiért elsődlegesen a szó köznapi értelmében felel, de ez nem jogi felelősség. Sőt, ez a megközelítésmód álláspontom szerint egyértelműen és nagymértékben gyermekvédelmi funkciót lát el, a gyermek legfőbb érdekét, nevelhetőségét, védelmét állítva a fókuszba a körülvevő társadalom elvárásával és a jogrendszer általános felelősségi alakzataival és a magánjog elvárásaival szemben. Ahogyan az Egyezmény 27. cikkének 2. pontjában is egyértelműen deklarálásra kerül az, hogy elsősorban a szülők, vagy a gyermekért felelős más személyek alapvető feladata, hogy lehetőségeik és anyagi eszközeik határai között biztosítsák a gyermek fejlődéséhez szükséges életkörülményeket. A 29. cikk 1. pontjának d) pontja pedig akként rendelkezik, hogy a gyermek oktatásának arra a célra is kell irányulnia, hogy felkészítse a gyermeket arra, hogy a megértés, a béke, a türelem, a nemek közötti egyenlőség, valamennyi nép, nemzetiségi, nemzeti és vallási csoport és az őslakosok közötti barátság szellemében tudja vállalni a szabad társadalomban az étellel járó mindenfajta felelősséget.

Vétőképtelen személy polgári jogi felelőssége nem állapítható meg, ekként magatartásáért a polgári jog területén – főszabályként – nem felel. A törvény *expressis verbis* meghatározza a vétőképtelenség fogalmát, és

¹¹ A nevelési hiba és a nem megfelelő gondozás a polgári jogi felelősség körében két különböző jogalapja lehet a kártérítési kötelezettségnek, a gondozói felelősség és az általános felelősségi alakzat egymástól elkülönülhet. Egyszerre párhuzamosan fennállhat a vétőképtelenért való felelősség (pl. ha a rokonoknál lévő gyermek kárt okoz), és az általános kárfelelősségi alakzat (a szülők oldalán, az előző példánál, ha a rokonoknál gyermek azért okoz kárt, mert a szülei erre nevelték). Azonban a polgári jogi felelősségen átívelően jelenik meg azon társadalmi igény, amelyet a polgári jog is leképez, hogy a nevelés eleme legyen azon momentum, hogy a kiskorú a tetteinek a következményeit megismerje, folyamatosan elsajátítsa a polgári jogi értelemben (is) vett általános gondossági fokot.

úgy rendelkezik, hogy vétőképtelen az, akinek a belátási képessége oly mértékben korlátozott, hogy a károkozással kapcsolatos magatartása következményeit nem képes felmérni. Az 1959. évi Ptk. a belátási képesség fogalmából indult ki ezen speciális kárfelelősségi alakzat meghatározásánál.

Az 1959. évi Ptk. interpretációja során – így egyebek mellett a jogtár-kommentár¹² is – kifejezetten kiemeli, hogy a törvény a vétőképtelenség ismérveit nem határozza meg, azt korhatárhoz sem köti.¹³ *„A bírónak kell a tényállás körütekintő tisztázásával megállapítania, hogy a károkozó a károkozás idején rendelkezett-e belátási képességgel, képes volt-e felfogni magatartásának törvényellenességét és várható káros következményeit.”* Ennek mérlegelésénél nemcsak a károkozó személyi tulajdonságait kell vizsgálni, hanem értelmi képességét viszonyítani kell a károkozó, jogsértő magatartásához. Előfordulhat, hogy a károkozó vétőképtelenségét bizonyos jogsértés vonatkozásában meg lehet állapítani, más vonatkozásban azonban nem. Emellett az sem novum a mai szabályozásban, hogy a büntetőjogi felelősségre vonáshoz szükséges korhatár be nem töltése és a beszámítási képesség büntetőjogi felelősséget kizáró hiánya vagy korlátozott volta a polgári jogi vétőképtelenséget önmagában nem zárja ki. Egyúttal a vétőképtelenség nem azonos a polgári jogi cselekvőképtelenséggel sem, amelyet a törvény korhatárhoz, felnőttéknél gondnokság alá helyező jogerős bírósági határozathoz, illetőleg az ügyei viteléhez szükséges belátási képesség teljes hiányával járó állapothoz kötött: nem minden cselekvőképtelen vagy korlátozottan cselekvőképese személy egyben vétőképtelen is.

A vétőképtelenség tehát a modern magyar jogfejlődés során sem az 1959. évi Ptk.-ban, sem hatályos Polgári Törvénykönyvünkben sem objektív – például életkorhoz kötött – kategória, ebben is élesen elkülönül a büntetőjogi felelősségtől, amelyben a büntethetőségi határ markánsan életkorhoz köthető: meghatározott bűncselekményi kör esetében 12 éves korhoz kötve, míg általánosságban a 14. életév, és a 18. életévhez kötve a felelősség mikéntjét. A perben a bírónak kell a tényállás körütekintő tisztázásával megállapítania, hogy a károkozó a károkozás idején rendelkezett-e belátási képességgel, képes volt-e felfogni magatartásának törvényellenességét és várható káros következményeit. Az a személy azonban, aki büntetőjogilag felelős, az általában polgári jogi szempontból is vétőképese.

¹² Kommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez, Szerkesztette: Vékás Lajos / Gárdos Péter (az online Wolters Kluwer jogtár kommentárja)

¹³ BDT 2003.834

Az Egyezmény I. cikkében határozza meg a gyermek fogalmát, ennek alapján gyermek az a személy, aki tizenhét éves életévét nem töltötte be. Azonban a „gyermek” fogalom a maga *terminus technicus* értelmében a vétőképtelenség fogalmának tisztázása vonatkozásában nem alkalmazható kategória, noha egyértelmű az összefüggés, hogy főszabályként minden gyermek polgári jogi értelemben vétőképtelen.¹⁴

Azonban a polgári jogi vétőképesség meghatározása során a bíróság mindig egyedi szempontok alapján határoz az egyedi ügyben. A bírói gyakorlatban a tizenkét éves életkor tűnik egyfajta választóvonalnak¹⁵, azonban ez a tendencia semmiképpen nem nevezhető szabálynak, és legfőképpen nem várható el ennek szabályként való kezelése a bíróságoktól, hiszen a konkrét életkori cezúra bevezetése egyet jelenthet a speciális kárfelelősségi alakzat kiüresítésével. A bírói gyakorlat az életkorának megfelelően fejlett tizenkét éves kiskorút általában már vétőképésnek tekinti, de esetenként e korhatár alatt is megállapítja a vétőképességet.¹⁶ A jogintézménynek ugyanis pontosan az a lényege, hogy az élethelyzetek és a kiskorúak, gyermekek által elkövethető cselekmények, károkozó magatartások széles körét egyféle generálklauzula jelleggel szabályozva teret enged a bírói egyéni mérlegelésnek, és ezáltal a kiskorúak közötti differenciálás lehetőségének. Hiszen a személyiség kifejlődése, a felelősségérzet kiforrása egy egyéni folyamat, amelynél nem a folyamat egyes elemei, hanem annak végeredménye értékelhető. A gyermek személyiségének kifejlődése szerves folyamat, és mindig csak az adott cselekmény és az adott gyermek vonatkozásában állapítható meg a vétőképesség fennállta vagy annak hiánya. Ekként a vétőképtelenség fennálltának vagy éppen hiányának eldöntése minden egyes alkalommal a bírói mérlegelés eredménye. Az egyedi ügyben minden alkalommal külön – az eset összes körülményére figyelemmel – kell a bíróságnak megállapítania a vétőképtelenség tényét. Ehelyütt megjegyzendő, hogy létezik olyan

¹⁴ Természetesen a büntetőjogi felelősség elválik a polgári jogi felelősségtől, és egyúttal polgári jogi felelőssége is lehet egy kiskorúnak is, ahogyan azt a dolgozatban is kiemelem a későbbiekben. Ez tehát egy alapvetés, egy közös kiindulási pont, amely a gyermek általános védelmével, a gyermeki lét és fejlettség általános attribútumaival operál – habár az élet természetesen sokszínű és a gyermekek is sokszínűek, sokféle lelkiállattal és érettséggel. A polgári jogi felelősség fennállását a bíróságnak minden ügyben egyedileg kell vizsgálnia. Izgalmas, amikor a bűncselekményt elkövető gyermek károkozása nyomán fennálló polgári jogi igény, kárigény elbírálása során a polgári jogi felelősséget a büntetőjogi felelősségtől megkülönböztetve kezelve születik döntés a kárfelelősség körében. A polgári jogi felelősség és a büntetőjogi felelősségre vonatosság fogalmilag eltérő kategóriák, egymással nem megfeleltethetőek – és ennek folyamánaképp számos olyan eset van, amikor bár büntetőjogi felelősség van, jogerős, bűnösséget megállapító büntető ítélet született, azonban (általában az előreláthatóság okán) a polgári jogi felelősség nem áll fenn.

¹⁵ Fuglinszky in Osztovits 2011. 1336.

¹⁶ BDT 2003. 834.

álláspont is, miszerint¹⁷ nem csak a magatartás következményeit kell tudni felismerni ahhoz, hogy a károkozót vétőképesnek tekinthessük, hanem annak jogellenes, társadalomellenes voltát is. Az életkorhoz kapcsolódó „viszonyítási pont tehát nem mentesít a károkozó fizikai, szellemi adottságainak, értelmi és egyéb képességeinek vizsgálata alól a konkrét esetben, amelyre általában szakértői (például gyermekpszichológus szakértői) bizonyítás keretében kerül sor”¹⁸.

A vétőképes és a cselekvőképes kategóriája látszólag hasonló, azonban éles határvonal húzódik a kettő között, és a kettő fogalom sem szinonimaként, sem más jogi relációban sem függ egymástól. A polgári jogi cselekvőképes az általános jogképeset feltételezi (a cselekvőképesnek természetesen előfeltétele a jogképes), és a cselekvőképes azt jelenti, hogy az egyén saját akaratelhatározásából saját nevében jogokat szerezhet és kötelezettségeket vállalhat. A cselekvőképes részben objektív kategória. Ezzel szemben „a vétőképes a polgári jogi felelősségre vonás feltétele, amelynek – szemben a cselekvőképesekkel – fokozatai sincsenek, és jogszabályban rögzített életkorhoz sem köthető. A cselekvőképtelen tizennégy éven aluli kiskorú vagy gondnokság hatálya alatt álló nagykorú is lehet vétőképes, vagy a gondnokság alá nem helyezett nagykorú is lehet vétőképtelen. A bírósági gyakorlat az életkorának megfelelően fejlett tizenkét éves kiskorút általában már vétőképesnek tekinti, de adott esetben e korhatár alatt is megállapítja a vétőképeset és e felett is a vétőképtelenséget.”¹⁹

Amennyiben tehát megállapítást nyer, hogy károkozó vétőképtelen, a magatartás felróhatósága sem vizsgálható, hiszen ennek előkérdése a vétőképes. Nagyon érdekes polgári jogi kérdés, hogy mi a helyzet azokban az esetkörökben, amikor a vétőképtelen személy alkalmazott, megbízott vagy az épület tulajdonosa, vagy egy olyan eszköz tulajdonosa, amely veszélyes üzemnek minősül. Jelen dolgozat keretei között nem fér el²⁰ a több felelősségi jogalap egymáshoz való viszonyulásának vizsgálata, azonban a kérdés mélységének, izgalmasságának érzékeltetésére szükséges felvetni ezt az eshetőséget is.

Így tehát ha a károkozó vétőképtelen, nem felel az általa okozott kárért. Azonban a vétőképtelen személy magatartásával összefüggésben bekövetkezett kár természetesen nem maradhat megtérítés nélkül, figyelemmel a kártérítés jogintézményének általános céljára és jellegére.

¹⁷ Varga in Frézer, 2010. 228-229.

¹⁸ Fuglinszky 2015. 471.

¹⁹ Varga 2015.

²⁰ A kérdéssel foglalkozik pl. Fuglinszky Ádám Kártérítési jog c. művének (HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2015.) 468-469. oldalain

A kártérítés reparációs jellege okán jelenik meg egy mögöttes felelősségi alakzat, amely a gondozóra hárul. Ekként a vétőképtelen helyett az felel, aki jogszabály vagy szerződés alapján a vétőképtelen gondozójának minősül. Bár a Kúria az 1/2014. PJE határozatával a PK 39. számú állásfoglalás alkalmazását már nem tartja irányadónak, beépült a gyakorlatba,²¹ hogy ha olyan személy, akinek belátási képessége hiányzik vagy fogyatékos, a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatása közben keletkezett kárát elháríthatatlan külső okként minősülő magatartással maga idézte elő, a veszélyes tevékenység folytatója mentesül a kártérítési felelősség alól. Ha azonban elhárítható közrehatás esete áll fenn, akkor a veszélyes tevékenység folytatóját teljes felelősség terheli. Ilyenkor kármegosztásnak akkor sincs helye, ha a károsult személy gondozója a felügyelet ellátása érdekében nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. Ez következik abból, hogy a vétőképtelen személynek magatartása nem róható fel, márpedig kármegosztásra csak felróható közrehatás esetén van lehetőség. De következik abból is, hogy a gondozói felelősség önálló felelősségi forma, a gondozó felróható magatartása ezért nem róható a gondozott terhére. Nincs akadálya azonban annak, hogy az üzemben tartó a gondozott kártalanítása fejében kifizetett összeg arányos részének a megtérítését külön perrel követelje a gondozótól, mint a kár egyik okozójától, mert a felügyelet elmulasztása is közrehatott a kár bekövetkeztében.

A Ptk. két személyi kört jelöl meg a gondozó kategóriáján belül. Egyrészt azokat a személyeket, akik a vétőképtelen személy gondozójának minősülnek valamely jogszabály alapján (állandó gondozó), valamint azokat a személyeket, akik a vétőképtelen felügyeletét a károkozásokor ténylegesen ellátják. „A kiskorú vétőképtelen károkozó gondozója elsősorban a szülői felügyeletet gyakorló szülő, mégpedig mindkét szülő (örökbefogadó, nevelőszülő is), még akkor is, ha az egyik tartósan külföldön tartózkodik. A szülők a Ptk. 4:164. § (1) bekezdése alapján a szülői felügyeletet – megállapodásuk, vagy a gyámhatóság, vagy a bíróság eltérő rendelkezése hiányában – közösen gyakorolják akkor is, ha már nem élnek együtt. Ha a szülőknek csak az egyike gyakorolja teljeskörűen a szülői felügyeletet, akkor értelemszerűen a másik szülőt főszabályként nem kell gondozónak tekinteni. Szülői felügyelet hiányában gondozó a gyámhatóság által kirendelt gyám, gyermekotthon, nevelőszülő. Gondozó ugyanakkor az is, aki a vétőképtelen személy felügyeletét a károkozásokor ellátta. Az, hogy éppen ki látja el a kiskorú felügyeletét sokkal inkább ténykérdés, mint jogkérdés.

²¹ PK 39. sz. állásfoglalás

A különélő szülőt is gondozónak kell tekinteni abban az esetben, ha a károkozás pillanatában a gyermek az ő felügyelete alatt állt. Ekként felel a felügyelet időtartama alatt a bétiszitter, a nagyszülő, nyári táboroztató szervezet, kollégium és mindenki más, akire a szülő – ellenérték fejében vagy ingyenesen, huzamosabban vagy időlegesen – a gyermeke felügyeletét rábízta.²² Nem tekinthető ugyanakkor gondozónak az a személy, aki a gyermek felügyeletét munkaviszony keretén belül látja el. Ebben az esetben a munkáltató, a munkáltató szervezet vagy a munkáltatói jogkör gyakorlója felel. Így nem a tanár, az óvónő, a nővér felelőssége áll fenn, hanem a gondozó ilyen esetben az iskola, az óvoda, a kórház.

Ehelyütt jegyzem meg, hogy a fenti esetkörben az intézmény nem a Ptk. 6:544. §-a alapján felel minden esetben. Ugyanis a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény – amely *lex specialis* viszonyban áll a Ptk.-val mint *lex generalis*ival – megállapít egy objektív felelősséget arra az esetre, ha a kár a tanulói jogviszonnyal²³ vagy az óvodai elhelyezéssel okozati összefüggésben következik be. Az iskolába érkezés pillanatától a kilépésig tartó (órákon és órák közötti szünetben egyaránt fennálló) objektív felelősség megállapításához szükséges a tanulói jogviszony és az okozati összefüggés. Az intézmény kimentési felelőssége is inkább a (rég) Munka Törvénykönyvében fellelhető kimentési alakzathoz közelít, miszerint mentesül az intézmény a kárfelelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt működési körén kívül eső, elháríthatatlan ok idézte elő. Az Mt.-vel analóg módon került szabályozásra azon károk köre is, amelynek megtérítésére az intézmény nem köteles, ekként nem kell megtérítenie azt a kárt, amelyet a károsult elháríthatatlan magatartása okozott.²⁴

Azonban fontos kiemelni, hogy a szülő-gyermek közötti jogviszony területén még ma sem könnyű áttörést elérni abban a kérdésben, hogy a szülő nem a hatalmat gyakorolja gyermeke felett, hanem hogy gyermeke mint önálló személyiséggel rendelkező egyén fizikai, egészségügyi, szellemi fejlődéséről gondoskodik. Kétségtelen, a szülő-gyermek viszonyban a szülők, illetve a gyermekek pozíciója különböző, nem egyenlő: a gyermek, bár önálló személyiség, kiszolgáltatott helyzetben van, éppen ez a pozíciója, kiszolgáltatottsága indokolja e viszonyrendszerben a gyermek jogai érvényesítésének jogszabályi úton történő garantálását.²⁵

²² Varga 2015.

²³ A hivatkozott jogszabály 59. § (3) bekezdése alapján

²⁴ A hivatkozott jogszabály 59. § (3) bekezdésének utolsó mondata alapján

²⁵ Filó-Katonáné 2017. 79.

Mentesül a gondozó a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a nevelés és a felügyelet ellátásával kapcsolatban felróhatóság nem terheli. Ahogyan arra a bíróság is rámutatott (BH1995. 214.), a vétőképtelen károkozó gondozójának a felróhatósága főszabályként vélelmezett. Abban az esetben azonban, ha a károkozó vétőképes, a felügyeletre köteles gondozó felróhatóságát a károsultnak kell bizonyítania. A vétőképtelen személyre és gondozójára vonatkozó deliktuális kárfelelősségi alakzat speciális jellegét ismételten megerősítve a jogalkotó akként rendelkezik, hogy több gondozó felelősségére a többek közös károkozására vonatkozó szabályokat kell alkalmazni. Előfordulhat ugyanis, hogy több olyan személy is van, akinek a felügyelete alatt áll egy adott időpontban a gyermek, a vétőképtelen személy. Így jelen lehet több napközis felvigyázó (tanár) vagy közös szülői felügyeleti joggal rendelkező két szülő egyszerre. A Ptk. 6:524. § értelmében, ha többen közösen okoznak kárt, felelőségük a károsulttal szemben egyetemleges. Azonban a bíróság mellőzheti az egyetemleges felelőség alkalmazását, ha a károsult a kár bekövetkeztében maga is közrehatott, vagy ha az rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények fennállása miatt indokolt. Az egyetemleges felelőség alkalmazásának mellőzése esetén a bíróság a károkozókat magatartásuk felróhatósága arányában, ha ez nem megállapítható, közrehatásuk arányában marasztalja. Ha a közrehatás arányát sem lehet megállapítani, a bíróság a károkozókat egyenlő arányban marasztalja.

A közös károkozóknak egymás felé regressz-igénye keletkezhet. A károkozók a kárt egymás között magatartásuk felróhatósága arányában, ha ez nem megállapítható, közrehatásuk arányában viselik. Ha a közrehatás arányát sem lehet megállapítani, a kárt a károkozók egymás között egyenlő arányban viselik. A többek közös károkozásának szabályait kell alkalmazni abban az esetben is, ha a kárt több, egyidejűleg kifejtett magatartás közül bármelyik önmagában is előidézte volna, vagy nem állapítható meg, hogy a kárt melyik magatartás okozta. Erre a gondozói együttes felelősségi alakzatra láthatunk példát a BDT2010. 2364. alapját képező polgári peres eljárásban, ahogy az I. rendű és a IV. rendű alperes két kiskorúnak mindkét szülője perben állt alperesi oldalon, figyelemmel arra, hogy az érvényesíteni kívánt jog alapján a szülők együttesen mulasztották el nevelési kötelezettségüket, amelynek következtében az akkor kiskorú alperesek magatartása kárt okozott a felpereseknek azzal, hogy gyermeküket elvesztették.

A kártérítési jog alapelveinek egyike az individualitás elve, amely azt jelenti, hogy „a konkrét károkozó magatartást kell értékelni, s ezt követően a károkozónak a konkrét károsult által elszenvedett konkrét

kárát kell megtérítenie”²⁶. Ez alól azonban – természetesen – vannak kivételek, így abban az esetben, ha a kárt olyan vétőképes kiskorú okozta, akinek van felügyeletre köteles gondozója, és a károsult bizonyítja, hogy a gondozó kötelességét felróhatóan megszegte, a gondozó az okozott kárért a károkozóval egyetemlegesen felelős.

A törvény meghatározza a bizonyítási kötelezettséget, miszerint a károsultnak kell bizonyítania a gondozó felróható kötelezettségzegését. Ugyanakkor „a bírói gyakorlatban a felügyeletre köteles gondozó elvárhatósági mércéjének szigorodása figyelhető meg az utóbbi időben, és önmagában az erkölcsi nevelés elmulasztása megalapozza a gondozó vétőképes kiskorúval való egyetemleges felelősségét a károsult irányába.”²⁷

A fentebb már említett jogesetben²⁸ szintén ez történt: a három gimnáziumi barát közül kettő (I. rendű és IV. rendű alperes) előre kitervelten, különös kegyetlenséggel ölte meg a felperesek gyermekét. A bíróság e körben akként határozott, hogy a belátási képességgel rendelkező kiskorú felügyeletre köteles gondozója nevelési, felügyeleti kötelezettségét felróhatóan megszegi, ha a kiskorú helyes irányú erkölcsi fejlődéséről nem gondoskodik. A szülőnek nevelési kötelezettsége körében a kiskorú gyermeknek át kell adnia az általános erkölcsi normákat, a kiskorú jellemét, értékrendjét és szokásait a társadalom által elfogadott erkölcsi kívánalmakkal összhangban kell alakítania. Az I. és IV. rendű alperesek nem voltak tisztában az emberi élet értékével, sérthetlenségével, a társadalom által elvárt és elismert legalapvetőbb erkölcsi normákkal szemben a brutalitás, a cinizmus és a szenvtelenség épült be a személyiségükbe. A más ember életének szándékos kioltása nemcsak a büntetőjog által a legsúlyosabb büntetési tétellel fenyegetett bűncselekmény, de évezredek óta a társadalom legegységelműbb és legerősebb erkölcsi rosszallását kiváltó emberi cselekedet is. Nyilvánvaló, hogy megfelelő nevelés esetén az I. és IV. rendű alperesekben fel sem merülhetett volna bármely konfliktus rendelkezésének lehetőségeként egy másik ember életének szándékos kioltása²⁹. Folytatva a gondolatot, a bíróság döntésében megállapította azt is, hogy az élet és az emberi méltóság feltétlen tisztelete az erkölcsi nevelés centrális eleme, a kiskorú gyermek szocializálásának, érzelmi intelligenciája kialakulásának központi magja. A helyes erkölcsi és családi nevelés e legfontosabb szempontjai sérülnek akkor, ha a kiskorú gondviselője nem tesz meg mindent azért,

²⁶ Stoll 1993. 102.

²⁷ Lábady in Vékás 2014. 287.

²⁸ BDT 2010.2364

²⁹ Legfelsőbb Bíróság Pf. III. 24 712/2002/5.

hogy ezeket az értékeket a kiskorúnak átadja, és ezáltal elmulasztja a kiskorú gyermek érzelmi stabilitásának, lelki kiegyensúlyozottságának és mentális egészségének a legmegfelelőbb alakítását. Ezeknek a kötelezettségeknek a felróható elmulasztásáért a gondozó felelős.

Az egyetemleges felelősségét állapította meg a bíróság annak a vétőképes kiskorúnak és gondozójának is, aki lovaskocsit hajtott a műúton és balesetet okozott. A bíróság rámutatott, hogy a vidéki környezetben élő vétőképes kiskorú ugyan képes volt a lovaskocsit hajtani, de a forgalmas műútra nem lett volna szabad kiengednie a gondozójának, mert nem rendelkezett még a váratlan helyzetek kivédéséhez szükséges lélekjelenléttel.³⁰ Egy másik eljárás során³¹ a bíróság megállapította, hogy a vétőképes kiskorú által légpuskával okozott kárért a szülők a károkozóval egyetemlegesen felelnek, mivel a szülők több alkalommal eltúrték, hogy gyermekük légpuskával lövöldözzön.

Annak a szülőnek (II. rendű alperes) az egyetemleges felelősségek fennállását is megállapította a bíróság, akinek gyermeke 30.000 forintot lopott ismerősétől. A lopást elismerő gyermek (I. rendű alperes) bírósági felelősségre vonására nem került sor – figyelemmel büntetlen előéletére és egyéb, a büntetőeljárásban mérlegelhető körülményekre – ügyészi vádhalasztás folytán. Ugyanakkor a gyermek elismerte felelősségét a nyomozás során. A másodfokú bíróság újramérlegelve a bizonyítékokat, megállapíthatónak találta azt, hogy II. rendű alperes (azaz a gyermek anyja) megszegte a felügyeleti kötelességeit, s ez neki felróható volt. A szülő kötelessége többek között, hogy kiskorú gyermeke magatartását, életvitelét ellenőrizze, irányítsa a gyermeket, tegyen meg minden tőle elvárható annak érdekében, hogy a kiskorút a veszélyhelyzetektől, mindenféle károsodástól megóvja. Alperesek a perbeli időszakban nehéz anyagi helyzetben voltak, a család több tagja munkanélküli volt, anyagi nehézségekkel küzdöttek. Ha ilyen körülmények között az egy évvel korábban I. rendű alperes ballagására kapott jelentős pénzösszeg felhasználását II. rendű alperes nem ellenőrizte, azt hagyta kiskorú gyermekének elszórni, úgy nyilvánvalóan megállapítható, hogy II. rendű alperes nem a tőle elvárható módon teljesítette gondozási kötelezettségeit. Ezen túl egyéb téren is elmulasztotta a II. rendű alperes az ellenőrzési kötelezettségét. Azt ugyanis egy gyermekével megfelelően törődő anyának észre kellett volna vennie, hogy leánya napközben csavarog, játékgépek mellett tölti idejét, vendéglőben ebédel. Az anya vallomásaiból megállapítható volt ráadásul, hogy I. rendű alperes –

³⁰ PJD I. 156.

³¹ BH 1975. 69.

képességei miatt – különösen rászorult az irányítására, felügyeletére. A per adataiból kitűnő szituáció mellett azonban azt kellett a bíróságnak megállapítania, hogy a II. rendű alperes nem tett meg mindent leánya jellemének, szellemi képességének és tulajdonságainak alakítása érdekében. Az I. rendű alperes károkozása nevelési mulasztásra is visszavezethető, így a fent említett jogszabályhely alapján megállapítható volt II. rendű alperes felelőssége is a perbeli károkozásért.³²

A kárfolyamatban a vétőképtelen személy elhárítható közrehatásáról a Ptk. a PK 39. számú állásfoglalását³³ emeli be a törvény szabályai közé. Az állásfoglalás indokolásában példaként megfogalmazott következő tényállás alkalmas ugyanis arra, hogy iránymutató legyen a gyakorlat számára. *„A példa szerint, ha a gépkocsi a váratlanul eléje szaladt óvodáskorú gyermeket elüti, az üzembentartó a felelősség alól csak akkor mentesül, ha a gyermek magatartása elháríthatatlan külső oknak minősül, és a gépjármű vezetője a balesetet sem fékezéssel, sem a haladási irány megváltoztatásával nem tudta elkerülni. Ha azonban kellő előrelátással számítani lehetett arra, hogy a gyermek vigyázatlanul a gépkocsi elé kerülhet (pl. már messziről látható, hogy az országút szélén óvodáskorú gyermekek labdáznak), akkor a baleset nem tekinthető elháríthatatlannak, így kármegosztás alkalmazására kerülhetne sor. Az óvodáskorú gyermek azonban vétőképtelen, így magatartása nem minősülhet felróhatónak, ezért az üzembentartó a vétőképtelen károsulttal szemben teljes felelősséggel, teljes kártérítéssel tartozik. A vétőképtelen közreható károsult tekintetében kármegosztásnak nincs helye. (...) Az üzembentartó a vétőképtelen személy gondozójával szemben – a kármegosztás szabályainak figyelembevételével – megtérítési igényt érvényesíthet. A Ptk. 6:544. § (2) bekezdése szerint ugyanis a vétőképtelen helyett az felel, aki jogszabály alapján a vétőképtelen gondozójának minősül. A vétőképtelen magatartása tehát az érte felelős gondozó magatartásába számít be, mintegy „betudódik”. Ebben áll a vele szembeni megtérítési igény érvényesíthetőségének a jogalapja.”* Harmathy Attila³⁴ szerint a bírói gyakorlatnak ez az álláspontja, amely kifejeződik például a BH 2012.151. szám alatti esetben, legalábbis elgondolkoztató, mert valójában a vétőképtelen gyermek a károsult, akinél nem lehet szó felróható közrehatásról.

³² BDT 2003.834

³³ Ahogyan arra utaltam korábban, a Kúria az 1/2014. PJE határozatával a PK 39. számú állásfoglalás alkalmazását már nem tartja irányadónak.

³⁴ Harmathy in Wellmann 2013.457-458.

A bíróság egy másik döntésében³⁵ kiemelte az elsőfokú bíróság téves értékelését abanna kérdésben, hogy a felperes elhunyt gyermeke maga is közrehatott a kár bekövetkezésében. Az ügyben a 10 éves kisfiú a tanítás után hazament otthonába, majd visszament az iskola félig nyitott területére, ahol a napközis tanítónéni jelenléte mellett társai körében a kézilabda kapura felcsimpaszkodott, ami – miután a csavarokat harmadik személyek megrongálatták – nem tartott megfelelően és felborult. Az esés következtében a gyermek életét vesztette. A kapu nem volt megfelelő műszaki állapotban, és állapotának ellenőrzésére csak hónapokkal korábban került sor. A másodfokú bíróság álláspontja szerint – ellentétben az elsőfokú bíróság megállapításával – a 10. életévében elhunyt gyermek vétőképtelen volt a perbeli káresemény tekintetében. Jelen ügyben a másodfokú bíróság álláspontja szerint azt kellett mérlegelni a vétőképeség megállapíthatósága szempontjából, hogy az elhalt gyermek képes volt-e annak felismerésére, hogy a kézilabda kapura való felfüggeszkedése és az azon való lengés előidézheti a kapu feldőlését, amely rá vagy másra zuhanva sérülést okozhat. A peradatokból megállapítható, hogy a kapu feldőlésének lehetőségével az alperes alkalmazottai sem számoltak. Az elhalt gyermek tudata sem foghatta tehát át, hogy cselekménye a kapu feldőlését is eredményezheti, ezért őt az adott káresemény tekintetében vétőképtelennek kell tekinteni. Az 1959. évi Ptk. 340. § (1) bekezdése a károsult felróható közrehatásához köti a kárviselés megosztását. Az 1959. évi Ptk. 347. § (1) bekezdése szerint nem vonható felelősségre az, akinek belátási képessége hiányzik vagy fogyatékos. A vétőképtelen tehát felróható magatartást nem tanúsíthat, ezért közrehatását sem lehet a saját káráért fennálló felelősség körében értékelni. Egyébként az eset konkrét körülményeinek feltárásával a felperes bizonyította, hogy gyermeke felügyeletének ellátása körében nem terhelte mulasztás. A 10. életévében lévő gyermek elengedése az iskola sportpályájára a napközis iskolatársaival való sportolás céljából nem értékelhető felróható gondozói cselekedetként.³⁶

3. Záró gondolatok

Ahogy jelen tanulmány konzekvenciáiból is következik, a gyermekjogok megvalósulása, a gyermek legfőbb érdekének érvényesülése nemcsak a jogalkotó, hanem a jogalkalmazó feladata is. Ekként nemcsak az Egyezmény szellemének jogszabályi megvalósulására, annak a magyar

³⁵ BDT 2007.1513

³⁶ BDT 2007.1513

jogba való teljeskörű implementációjára és az Egyezmény közvetlen alkalmazására szükséges szorítkozni, hanem a jogértelmezés során is teljeskörűen tiszteletben kell tartani annak szellemiségét. A vétőképesség és vétőképtelenség fogalmának meghatározása, esetenkénti mérlegelése során a bíróságokra, a bíró személyére hárul az a felelősség, hogy megtöltse tartalommal a normaszöveget. A polgári jogi felelősség meghatározása és értelmezése során ez nagymértékű körültekintést igényel, figyelemmel arra, hogy a két, egymással egyenrangú fél a magánjogi jogvitában, élethelyzetben egymással ellentétes érdekei mérlegelése kapcsán természetesen a másik póluson megjelenő igény méltányolhatóságára is figyelemmel kell lenni. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a feladat jelentős, mind emberileg, mind jogilag. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az a híressé vált gondolat, amelyet Pérez de Cuellar, az ENSZ főtitkára fogalmazott meg 1989 szeptemberében, a Gyermekjogi Egyezménnyel kapcsolatos olaszországi nemzetközi tanácskozáson. Eszerint *„az a mód, ahogyan egy társadalom a gyermekeket kezeli, nemcsak törődésének és együttműködésének fokát jelzi, hanem jól tükrözi az adott társadalom igazságérzetét, jövő iránti elkötelezettségét, valamint azt is, mennyire fontos számára az eljövendő generációk emberi feltételeinek javítása”*.

Felhasznált irodalom

EÖRSI Gyula: *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*, 1966. (Eörsi 1966)

FILÓ Erika – KATONÁNÉ PEHR Erika: *Gyermeki jogok, szülői felelősség és gyermekvédelem*, HVG-ORAC, Budapest, 2017. (Filó – Katonáné 2017)

FUGLINSZKY Ádám: Felelősség szerződésen kívül okozott károkért. In: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény magyarázata*, Opten, Budapest, 2011. (Fuglinszky in Osztoivits 2011)

GROSSCHMID Béni: *Magánjogi előadások*. Jogszabálytan, 1905. (Grosschmid 1905)

HARMATHY Attila: Felelősség szerződésen kívül okozott kárért. In: WELLMANN György (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata. VI/VII. HVG-ORAC*, Budapest, 2013. (Wellmann 2013)

LÁBADY Tamás: A deliktuális felelősség fontosabb változásai. In: VÉKÁS Lajos – VÖRÖS Imre (szerk.): *Tanulmányok az új Polgári Törvénykönyvhöz*, Complex Kiadó, Bp., 2014. (Lábady 2014)

LÁBADY Tamás: *A magánjog általános tana*, Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2019. (Lábady 2019)

STOLL, Hans: *Haftungsfolgen im bürgerlichen Recht – Eine Darstellung auf rechtsvergleichender Grundlage*, Müller, Heidelberg, 1993. (Stoll 1993)

SZABÓ Dániel: A Ptk. 339. § (1) bekezdésének látszólagos módosítása a kontinentális jogfejlődés tükrében. *Polgári jogi kodifikáció*, IX. évf. 6. (Szabó 2013)

VARGA Nelli: A vétőképtelen személy károkozásáért való felelősség. *Debreceni Jogi Műhely*, 2015. évi (XII. évf.) 3-4. (Varga, 2015)

VARGA Nelli: Speciális felelősségi alakzatok a Ptk.-ban, A vétőképtelen személy károkozásáért való felelősség. In: FÉZER Tamás (szerk.): *A kártérítési jog magyarázata*, Complex, Budapest, 2010. (Varga in Fézer 2010)

VÉKÁS Lajos: Szerkesztőbizottsági javaslat. Felelősség szerződésen kívül okozott kárért. *Polgári jogi kodifikáció*, IX. évf. 6. (Vékás 2013)

The Hungarian Civil Code's perspective on the Liability for the Actions of Non-Punishable Persons in relation with the Convention on the Rights of the Child

Summary

From the perspective of the children, how does the Hungarian Civil Code's approach on the Liability for the Actions of Non-Punishable Persons relate to the Convention on the Rights of the Child? In this article the author reviews the rules on the damages caused by minors. In accordance with the Civil Code, the main idea is that any person whose discretionary ability is limited to an extent whereby such person is unable to comprehend the consequences of his actions leading to the damage shall not be held liable for the damage he has caused. Through the practice of the Hungarian courts and their interpretation of the above-mentioned rules on liability of

children are treated in accordance with the core values of the Convention. Due to the fact that the rights of the children shall prevail throughout the whole judicial system, it can be seen as a success. The Hungarian regulation on this topic has went through several changes in the last few decades, but one of the core elements, the interpretation of the phrase „limited discretionary ability“ remained in the competence of the judge, who knows the parties and all relevant information and facts of the case. This is the key element of the regulation, and this can be the protection that assures the comprehensive predominance of the interest and the right concerning the liability of children.

Murányi Fanni
ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
Állam- és Jogtudományi Doktori Program
Témavezetők: Virág György PhD, adjunktus
ELTE ÁJK Kriminológiai Tanszék
Szeibert Orsolya egyetemi tanár
ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék

A gyermek meghallgatáshoz való jogának érvényesülése a jogellenes gyermekelviteli eljárásban

Kulcsszavak: jogellenes gyermekelvitel, gyermekjog, meghallgatáshoz való jog, nemzetközi családjogi mediáció, ENSZ Gyermekjogi Egyezménye, 12. cikk, gyermekmeghallgatás

Absztrakt

Jelen tanulmány a gyermek meghallgatáshoz való jogának érvényesülését vizsgálja a jogellenes gyermekelviteli eljárásban. Az Egyesült Nemzetek Szövetsége által kidolgozott, 2019-ben a harmincadik születésnapját ünneplő Gyermekjogi Egyezmény minimumkövetelményeket fogalmaz meg a gyermek meghallgatására. A jogellenes gyermekelviteli eljárást szabályozó nemzetközi és európai jogszabályok ezen minimumkövetelmények mentén próbálják meg érvényesíteni az egyik legjelentősebb gyermekjogot. A tanulmányban a jogellenes gyermekelviteli eljárásra vonatkozó nemzetközi és európai jogszabályi környezet rövid bemutatása után a Gyermekjogi Egyezményben foglalt meghallgatáshoz való jog tartalmát ismertetem. A Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia osztályozása¹ mentén a gyermek bevonását egyrészt a családjogi bírósági eljárásokban, másrészt a nemzetközi családjogi mediációban vizsgálom.

¹ European Commission, Directorate-General for Justice, és HCCH: *Közvetítés: bevált gyakorlatról szóló útmutató a gyermekek jogellenes külföldre vitelének polgári jogi vonatkozásairól szóló, 1980. október 25-i Hágai Egyezmény alapján.* Publications Office, Luxembourg, 2012. 66.

1. A jogellenes gyermekelviteli eljárás szabályozásának alapjai

A gyermekjogok alapidokumentuma, az Egyesült Nemzetek Szövetsége által kidolgozott Gyermekjogi Egyezmény² 11. cikke szerint a részes államok megtesznek minden intézkedést annak érdekében, hogy megakadályozzák a gyermekek törvényellenes külföldre utaztatását és ott-tartását. A 11. cikk hatálya a személyes okokból történő gyermekelvitelre utal, amelyet általában szülők vagy más rokonok valósítanak meg. Azonban a „törvényellenes külföldre utaztatás és ott-tartás” kifejezés kiterjedhetne más elkövetőkre is, de azzal a Gyermekjogi Egyezmény 35. cikke, illetve az Egyezményhez csatolt fakultatív jegyzőkönyv³ foglalkozik.⁴

A jogellenes gyermekelvitellel kapcsolatos szabályozás három, nemzetközi, európai uniós és nemzeti síkon értelmezhető. A Hágai Gyermekelviteli Egyezmény⁵ a szülői felügyeleti jogok nemzetközi védelme érdekében született 1980-ban, és mára a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia egyik legsikeresebb dokumentumává vált, hiszen 101 tagállamban⁶ van hatályban. Az Egyezmény 3. cikke határozza meg a jogellenes gyermekelvitel igencsak összetett fogalmát. A gyermek elvitele vagy elrejtése⁷ (a továbbiakban együtt: elvitel) jogellenes, ha az sérti az azon Szerződő Állam jogrendszeré szerint egy személynek, egy intézménynek vagy bármilyen más szervnek – akár együttesen, akár külön-külön – jogszabály, bírói vagy államigazgatási határozat által juttatott felügyeleti jogot, amelyben a gyermeknek az elvitelét közvetlenül megelőzően a szokásos tartózkodási helye volt; és ezeket a jogokat az elvitel időpontjában – együttesen vagy külön-külön – gyakorolták vagy azok gyakorlásában épp az elvitel akadályozta meg az arra jogosultakat.⁸ A 4. cikk rögzíti, hogy az Egyezmény minden olyan 16. életévét be nem töltött gyermek esetén alkalmazandó, akinek a felügyelet vagy láthatás jogának bármiféle megsértését közvetlenül megelőzően az egyik Szerződő Államban szokásos tartózkodási helye volt.

² 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.

³ 2009. évi CLXI. törvény a gyermekek eladásáról, a gyermekprostitúcióról és a gyermekpornográfiáról szóló, a Gyermek jogairól szóló egyezményhez fűzött Fakultatív Jegyzőkönyv megerősítéséről és kihirdetéséről.

⁴ Herczog 2007. 101.

⁵ 1986. évi 14. törvényerejű rendelet a Gyermekek Jogellenes Külföldre Vitelének Polgári Jogi Vonatkozásairól szóló, Hágában az 1980. évi október 25. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

⁶ Lásd: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=24> (2020. 03. 01.)

⁷ Az elrejtés azt jelenti, hogy a szülő a gyermekkel jogszerűen, ideiglenesen távozik külföldre, de utóbb megváltozik a szándéka és tartósan külföldön marad.

⁸ Az elvitelt a szülőkön kívül akár más rokon, nevelőszülő vagy intézmény (például gyermekotthon) is megvalósíthatja. Jelen tanulmány kizárólag a szülő általi elvitelre irányul.

Az uniós tagállamokra (Dánia kivételével) a Brüsszel IIa. rendelet⁹ határoz meg további rendelkezéseket (a joghatóságra a jogellenes gyermekelvitel esetén, a gyermek korábbi szokásos tartózkodási helye szerinti joghatóság fennmaradására, a gyermek visszavitelére), a joghatóságra, az elismerésre és végrehajtásra, valamint a szülői felelősségre vonatkozó ügyekben. Elsődlegesen mindig azt a kérdést kell eldönteni, hogy a gyermek jogellenes külföldre vitele uniós tagállamból történt-e, mert csak ekkor merül fel a Hágai Gyermekelviteli Egyezmény és a Brüsszel IIa. rendelet együttes alkalmazása.

A Hágai Gyermekelviteli Egyezmény részes államainak központi hatóságai¹⁰ 2270 visszaviteli kérelmet kaptak 2015-ben. A növekvő tendencia megfigyelhető, hiszen 2008-ban 1961, 2003-ban 1259, 1999-ben 954 volt a kérelmek száma.¹¹ A kérelmeknek több mint a fele, 1161 a Brüsszel IIa. rendelet valamely tagállamához érkezett, 830 kérelem kizárólag európai országokat érintett.¹² 2015-ben legalább 2997 gyermek volt érintett jogellenes elvitelben, átlagos életkoruk a visszaviteli kérelem benyújtásakor 6,8 év volt.¹³

A jogellenes elvitel esetén a gyermek visszaadása nem automatikus, a Hágai Gyermekelviteli Egyezmény Szerződő Államainak Szerződő Államok bíróságai határoznak a gyermek visszavitelének elrendeléséről vagy a visszavitel megtagadásáról. Fontos hangsúlyozni, hogy a jogellenes gyermekelviteli eljárás nem a szülői felügyelet rendezése iránti eljárás! Az eljárás keretében a bíróság nem azt mérlegeli, hogy melyik szülőnél való elhelyezés biztosítja kedvezőbben a gyermek testi, szellemi, erkölcsi fejlődését. A Hágai Gyermekelviteli Egyezmény 19. cikke is megerősíti, hogy az Egyezmény szerinti eljárásban hozott határozat a gyermek visszaviteléről nem tekinthető a szülői felügyeleti jog érdekében való döntésnek. A bíróság elsőként megvizsgálja, hogy történt-e a Hágai Gyermekelviteli Egyezmény által jogellenesnek minősített elvitel és megbizonyosodik arról is, hogy az elvitt gyermek még nem töltötte be a 16. életévét. Ezután a bíróság megállapítja a gyermek szokásos

⁹ A Tanács 2201/2003/EK rendelete (2003. november 27.) a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, illetve az 1347/2000/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről.

¹⁰ 76 részes állam központi hatóságainak válaszai alapján.

¹¹ Lowe, Nigel és Stephens, Victoria: A Statistical analysis of applications made in 2015 under the Hague Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction — Global report Part I. Elérhető: <https://assets.hcch.net/docs/d0b285f1-5f59-41a6-ad83-8b5cf7a784ce.pdf> (2020. 03. 01.)

¹² Lowe, Nigel és Stephens, Victoria: A Statistical analysis of applications made in 2015 under the Hague Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction — Regional report Part II. Elérhető: <https://assets.hcch.net/docs/8b567efb-31ff-46d4-8ef6-44c0ed65716f.pdf> (2020. 03. 01.)

¹³ Lowe, Nigel és Stephens, Victoria: A Statistical analysis of applications made in 2015 under the Hague Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction — Global report Part I. Elérhető: <https://assets.hcch.net/docs/d0b285f1-5f59-41a6-ad83-8b5cf7a784ce.pdf> (2020. 03. 01.)

tartózkodási helyét és csak ekkor kerül tisztázásra az elvitel jogszerűsége vagy jogellenessége, valamint a felügyeleti jogok tényleges gyakorlása. Ezen a ponton találkoznak a jogellenes gyermekelviteli ügyben érintett tagállamok jogrendszerei: annak a tagállamnak a bírósága dönt a visszavitelről, ahová a gyermeket elvitték, de annak a tagállamnak a jogát alkalmazza, ahonnan a gyermeket elvitték. Természetesen a bíróság azt is megvizsgálja, hogy fennáll-e a visszavitel megtagadásának valamely oka.

A Hágai Gyermekelvitel Egyezmény preambuluma utal arra, hogy a jogellenes elviteli esetekben a gyermek azonnali visszavitelét kell biztosítani. Azonban fennállhat olyan körülmény, ami miatt a visszavitel megtagadható, ezeket az Egyezmény 12., 13. és 20. cikke foglalja össze.

A jogellenes gyermekelvitel egyike azoknak a nemzetközi családjogi vitáknak, amelyek megoldása jogi úton ritkán vezet jó megoldásra, így joggal veti fel a mediáció alkalmazhatóságának lehetőségét.¹⁴ A nemzetközi családjogi mediáció a jogellenes elviteli ügyek kezelésében és megelőzésében is egyaránt hatékony lehet. A legnagyobb különbséget az jelenti a bírósági eljárással szemben, hogy amíg a bíróság csak a gyermek visszavitelének elrendeléséről vagy annak megtagadásáról dönt, a mediáció segítségével elérhető, hogy a szülők megállapodjanak a gyermek tartózkodási helyéről és kapcsolattartási, valamint egyéb kérdésekben is megegyezésre jussanak.

A nemzetközi családjogi mediáció a családjogi közvetítés egyik speciális részterülete. A határokon átnyúló családjogi ügyekben eljáró mediátornak rendelkeznie kell olyan speciális jogi (jogrendszerek közötti kapcsolatok, joghatósági kérdések, büntetőjogi ismeretek, gyorsított eljárás jelentősége) és társadalomtudományi (pszichológia, nyelvi, kulturális és vallási ismeretek) ismeretekkel, amelyek lehetővé teszik a nemzetközi családjogi ügyekben való megfelelő közvetítést.

A nemzetközi családjogi mediáció kifejezetten jogellenes gyermekelviteli ügyekben történő alkalmazására egyre több európai¹⁵ és nemzetközi jogi eszköz¹⁶ hívja fel a figyelmet. Ezek közül kiemelendő a Hágai

¹⁴ Szeibert 2015. 40.

¹⁵ Recommendation CM/Rec(2015)4 of the Committee of Ministers to Member States on preventing and resolving disputes on child relocation (A Miniszteri Bizottság CM/Rec(2015)4. számú, tagállamoknak szóló ajánlása a gyermekelhelyezéssel összefüggő viták megelőzéséről és rendezéséről).

¹⁶ 1996. október 19-én kelt Hágai Egyezmény a szülői felelősséggel és a gyermekek védelmét szolgáló intézkedésekkel kapcsolatos együttműködésről, valamint az ilyen ügyekre irányadó joghatóságról, alkalmazandó jogról, elismerésről és végrehajtásról (31. cikk). A Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia Állandó Hivatala Transfrontier Contact Concerning Children - General Principles and a Guide to Good Practice (A gyermekeket érintő, határon átnyúló kapcsolattartással kapcsolatos általános alapelvek és bevált gyakorlatról szóló útmutató) címmel 2008-ban, Közvetítés - Bevált gyakorlatról szóló útmutató a gyermekek jogellenes külföldre vitelének polgári jogi vonatkozásairól szóló, 1980. október 25-i Hágai Egyezmény alapján 2012-ben adott ki útmutatást.

Gyermekelviteli Egyezmény 7. cikke¹⁷ és a Brüsszel IIa. rendelet 55. cikke¹⁸, amelyek szintén szorgalmazzák a szülők közötti megállapodás jelentőségét a jogellenes gyermekelviteli ügyekben. 2019. július 2-án jelent meg a Brüsszel IIa. rendelet átdolgozása¹⁹ (a továbbiakban: új rendelet), amely 2022. augusztus 1-jén fog hatályba lépni. Míg a hatályos Brüsszel IIa. rendelet címzettjei a központi hatóságok, az új rendelet a központi hatóságok mellett (79. cikk²⁰) a bíróságokat (25. cikk²¹) is felhívja arra, hogy ajánlják fel a közvetítést vagy az alternatív vitarendezés más formáit. Továbbá az új rendelet preambuluma kiemeli, hogy különösen a gyermekek jogellenes külföldre vitelét érintő esetekben a bíróságoknak mérlegelniük kell a megoldások közvetítés vagy más megfelelő eszköz révén való elérésének a lehetőségét, adott esetben a szülői felelősséggel kapcsolatos határokon átnyúló jogvitákban történő közvetítésre szolgáló, már meglévő hálózatok vagy támogató struktúrák segítségét igénybe véve. Jelenleg az uniós tagállamokban nincs egységes gyakorlat²² a határokon átnyúló családjogi ügyekben nemzetközi családjogi mediáció biztosítására, így kérdéses, hogy az új rendelet milyen hatással lesz a nemzetközi családjogi mediáció gyakorlatának fejlődésére.

¹⁷ „A gyermekek azonnali visszavitelének és az Egyezmény más céljai elérésének biztosítása végett a Központi Hatóságok együttműködnek egymással és támogatják az Államuk hatáskörrel bíró szervei közti együttműködést. Így különösen - akár közvetlenül, akár bármiféle közvetítón keresztül - minden szükséges intézkedést megtesznek avégett, hogy c) biztosítsák a gyermek önkéntes visszavitelét vagy az ügy békés elintézését;”.

¹⁸ „A központi hatóságok egy másik tagállam központi hatóságának vagy a szülői felelősség jogosultjának kérelmére egyedi ügyekben együttműködnek e rendelet céljainak elérése érdekében. E célból közvetlenül vagy hatóságokon, illetve egyéb szerveken keresztül megteszik a megfelelő lépéseket az adott tagállamnak a személyes adatok védelmével kapcsolatos jogával összhangban azért, hogy: e) elősegítsék a szülői felelősség jogosultjai közötti megállapodást közvetítés vagy egyéb eszközök útján, és elősegítsék a határokon átnyúló együttműködést ebből a célból.”

¹⁹ A Tanács (EU) 2019/1111 Rendelete (2019. június 25.) a házasági és szülői felelőségi ügyekben a joghatóságról, a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint a gyermekek jogellenes külföldre viteléről.

²⁰ „A megkeresett központi hatóságok közvetlenül, illetve bíróságokon, illetékes hatóságokon vagy egyéb szerveken keresztül közvetve megteszik a megfelelő intézkedéseket annak érdekében, hogy: g) elősegítsék a szülői felelősség jogosultjai közötti megállapodást közvetítés vagy egyéb alternatív vitarendezés útján, és elősegítsék a határokon átnyúló együttműködést ebből a célból.”

²¹ „A bíróságnak a lehető leghamarabb, és az eljárás bármely szakaszában – közvetlenül vagy adott esetben a központi hatóságok segítségével – fel kell kérnie a feleket annak mérlegelésére, hogy hajlandóak-e közvetítésben vagy az alternatív vitarendezés más formáiban való részvételre, kivéve, ha ez ellentétes a gyermek mindenképp álló érdekével, az adott ügyben nem alkalmas megoldás, vagy ha indokolatlan késedelmet okozna az eljárásban.”

²² Egyes európai országok már jelenleg is nyújtanak ilyen szolgáltatásokat, például a Reunite International Child Abduction Centre az Egyesült Királyságban, a MIKK E.V. Internationales Mediationszentrum für Familienkonflikte und Kindesentführung Németországban, a Centrum Internationale Kinderontvoering Hollandiában.

2. A gyermek meghallgatáshoz való joga

A gyermek meghallgatáshoz fűződő jogát a Gyermekjogi Bizottság a Gyermekjogi Egyezmény négy alapelve közé sorolta, a megkülönböztetés tilalma, a gyermek legfőbb érdeke és a gyermek élethez, életben maradáshoz és fejlődéshez való joga mellett. Hangsúlyozta, hogy a gyermek meghallgatáshoz való joga nemcsak önálló gyermekjog, hanem az Egyezmény összes többi gyermekjogával összhangban értelmezendő és végrehajtandó.²³

A Gyermekjogi Egyezmény 12. cikke²⁴ kimondja, hogy az Egyezményben részes államok az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára biztosítják azt a jogot, hogy minden őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét, a gyermek véleményét, figyelemmel korára és érettségi fokára, kellően tekintetbe kell venni. Ebből a célból nevezetesen lehetőséget kell adni a gyermeknek arra, hogy bármely olyan bírói vagy közigazgatási eljárásban, amelyben érdekelt, közvetlenül vagy képviselője, illetőleg arra alkalmas szerv útján, a hazai jogszabályokban foglalt eljárási szabályoknak megfelelően meghallgassák.

A 12. cikk első bekezdése kiemeli egyrészt az ítélőképes gyermek véleményéhez való jogát, másrészt az állam azon kötelezettségét, miszerint a gyermek véleményét, korára és érettségi fokára figyelemmel tekintetbe kell vennie. A 12. cikk második bekezdése a meghallgatás jogát biztosítja azoknak a gyermeknek, akik bírósági vagy közigazgatási eljárásban érdekltként vesznek részt. Az Egyezmény világosan megfogalmazza, hogy a gyermek meghallgatása nem az eljáró bíróság vagy hatóság belátásán múlik, hanem ennek lehetővé tétele az ő kötelezettségük.²⁵

A Gyermekjogi Bizottság hozzátette, hogy a meghallgatás jogának érvényesülnie kell azokban az eljárásokban, amelyeket a gyermek kezdeményez (például betegellátással szembeni panaszok, iskolakizárással szembeni fellebbezés), valamint azokban is, amelyeket más személy kezdeményez ugyan, de érinti a gyermeket is (például szülők válása vagy örökbefogadás).²⁶ A Gyermekjogi Bizottság arra ösztönzi a részes államokat, hogy amennyiben lehetséges, a gyermeket közvetlenül

²³ Committee on the Rights of the Child, „General Comment No. 12 - The right of the child to be heard”, 2009. július 20., 5.

²⁴ A 12. cikk egyaránt magában foglalja a gyermek meghallgatáshoz való jogát, véleményhez való jogát, valamint a gyermek véleménynyilvánításának szabadságát. A Gyermekjogi Egyezmény eredeti megfogalmazásához („right to be heard”) ragaszkodva, én a gyermek meghallgatáshoz való jogát használom.

²⁵ Szeibert 2019. 2.

²⁶ Committee on the Rights of the Child, 2009. július 20., 11.

hallgassák meg. Amennyiben a gyermeket képviselő útján hallgatják meg, a Bizottság kiemelten fontosnak tartja a gyermek véleményének megfelelő továbbítását a döntéshozó számára.²⁷

A gyermek meghallgatáshoz való jogának megfelelő érvényesülése a jogellenes elviteli eljárások során is vizsgálandó: Meghallgatja valaki a gyermeket a bíróságon? Tiszteletben tartják a véleményét? Figyelembe veszik a véleményét a döntéshozatal során?

Ugyan a Gyermekjogi Egyezmény a 12. cikkben nem utal kifejezetten a jogellenes elviteli eljárásokra, a Bizottság kiemelte, hogy a 12. cikk rendelkezései a gyermeket érintő bármely bírósági eljárásra alkalmazandóak, ideértve az alternatív vitarendezési eljárásokat is (például mediáció).²⁸ Valamint a Bizottság azt is hangsúlyozta, hogy a szülők különválásával és házasságuk felbontásával kapcsolatos ügyekben a bíróság döntése minden esetben érinti a kapcsolatból származó gyermeket. Éppen ezért a Bizottság arra hívta fel a figyelmet, hogy az ezen ügyekre vonatkozó jogszabályoknak rendelkezniük kell a gyermek döntéshozó általi vagy mediációban történő meghallgatáshoz való jogáról.²⁹

A Gyermekjogi Egyezmény 1989. évi elfogadása óta a 12. cikket alapul véve számos nemzetközi³⁰ és európai³¹ jogszabály, kezdeményezés hivatkozik a gyermek meghallgatáshoz való jogára. A gyermekjogi szemlélet nem csupán azt jelenti, hogy hatályba léptetünk egyes jogszabályokat, hanem feltételezi azt is, hogy – mind a jogalkotó, mind a jogalkalmazó oldaláról – a gyermek nézőpontjából tekintünk az őt érintő helyzetre. A 12. cikk gyakorlatban történő alkalmazása éppen a gyermekjogi szemlélet meghonosítását segíti elő.

3. A gyermek meghallgatása a Hágai Gyermekelviteli Egyezmény tükrében

A Hágai Gyermekelviteli Egyezménynek a 13. cikk (2) bekezdése az egyetlen³² olyan rendelkezése, amely a gyermek véleményére utal.

²⁷ Committee on the Rights of the Child, 2009. július 20., 12.

²⁸ Committee on the Rights of the Child, 2009. július 20., 11.

²⁹ Committee on the Rights of the Child, 2009. július 20., 15.

³⁰ Például: 1996. október 19-én kelt Hágai Egyezmény a szülői felelősséggel és a gyermekek védelmét szolgáló intézkedésekkel kapcsolatban együttműködésről, valamint az ilyen ügyekre irányadó joghatóságról, alkalmazandó jogról, elismerésről és végrehajtásról (23. cikk).

³¹ Például: Európai Egyezmény a Gyermekek Jogainak Gyakorlásáról (3., 6. cikk), Európa Tanács Miniszteri Bizottságának iránymutatása a gyermekbarát igazságszolgáltatásról, Európai Unió Alapjogi Chartája (24. cikk)

³² Mindemellett a gyermek meghallgatása annak vizsgálata szempontjából is fontos lehet, hogy a 13. cikk (1)

Eszerint az igazságügyi vagy államigazgatási szerv akkor is megtagadhatja a gyermek visszavételének elrendelését, ha úgy találja, hogy a gyermek ellenzi a visszavételt és elérte már az érettségnek azt a fokát, amikor nézetei már számításba veendőek.

Amint fentebb említettem, vannak olyan esetek, amikor a gyermek visszavitele megtagadható. A gyermek ellenzésére alapuló megtagadási kivétel automatikusan nem alkalmazandó, hanem csupán mérlegelési jogot biztosít a bírónak, anélkül, hogy a visszavétel elrendelésének megtagadására kötelezné.³³

A gyermek ellenzésének vizsgálatánál a bíróságnak a gyermek tiltakozásának tartalmát, nem pedig annak formáját kell figyelembe vennie.³⁴ A gyermek részvételhez való jogának érvényesülése szempontjából szükségtelen a különbségtétel aközött, hogy a gyermek a származási országába való visszatérését, vagy pedig a másik, hátramaradt szülőjéhez való visszatérését ellenzi.³⁵ Álláspontom szerint a bíróság alábecsülheti a gyermek ellenzésének erősségét; a jogellenes elvitelben érintett gyermek konfliktushelyzetben van: jóllehet nem akar visszamenni a származási országba, nagyon hiányzik neki a hátramaradt szülő, a családtagjai és barátai. Ezen kettősségre utaló jeleket nem lehet úgy értelmezni, hogy a gyermek tiltakozása erőtlen.³⁶ A 13. cikk (2) bekezdése nem alkalmazható, amennyiben a gyermek szülő általi befolyásoltsága olyan mértékű, hogy a gyermek véleményét nem lehet sajátjaként értékelni.³⁷

A 13. cikk (2) bekezdése nem ad semmilyen előírást a gyermek érettségének meghatározására. A Hágai Gyermekelviteli Egyezmény részes államainak bíróságai eltérő gyakorlattal rendelkeznek: egyes bírák a gyerekekről alkotott saját benyomásukra támaszkodnak, míg más bírák a gyermeket vizsgáló szakértői vélemény birtokában döntenek. A hiányos szabályozás miatt minden eljáró bíró a saját maga által alkotott érettség-fogalom szerint jár el. Éppen ezért félok, hogy a Hágai Gyermekelviteli Egyezményből eredő, a gyermek érettségét meghatározó szubjektív bírói döntéshozatal az Egyezmény következtelen alkalmazáshoz és önkényes értelmezéshez vezethet.³⁸

bekezdés b) pontja értelmében fennáll-e a veszélye annak, hogy „a gyermeket visszavitele testi vagy lelki károsodásnak tenné ki vagy bármi más módon elviselhetetlen helyzetet teremtene számára”.

³³ Pérez-Vera 1981. 460.

³⁴ Schuz 2013. 352.

³⁵ Schuz 2013. 327.

³⁶ Schuz 2013. 328.

³⁷ Schuz 2013. 334.

³⁸ Nanos 1996. 447.

A Hágai Gyermekelviteli Egyezmény szövegezésekor a minimum életkor előírására irányuló erőfeszítések mind kudarcot vallottak, mivel „minden javasolt életkor mesterségesnek, sőt önkényesen megállapítottnak hatott”³⁹. Ausztráliában⁴⁰ hét évtől, Kanadában⁴¹ kilenc évtől (bár ez tartományonként eltérő) hallgatják meg a gyermekeket. Az Egyesült Államokban szigorúan tíz éves kor felett hallgatták meg a gyermekeket, majd a Brüsszel IIa. rendelet 2005-ös hatályba lépése sokat oldott ezen.⁴² Belgiumban a polgári perrendtartásról szóló törvény szerint a bíróság a tizenkét év feletti gyermekeket hallgatja meg, de a fiatalabb gyermekek kérelem esetén meghallgathatóak.⁴³ Hollandiában⁴⁴ a jogellenes elviteli ügyekben hat éves kortól hallgatja meg a bíróság a gyermekeket. Magyarországon⁴⁵ nincs minimum életkori előírás a gyermek polgári perben történő bíróság általi meghallgatására.

A gyermek ellenzésére alapuló megtagadási kivétel alkalmazásakor 2015-ben a meghallgatott átlagos életkora 11 év volt (2008-ban 10,7 év, 2003-ban 11,3 év)⁴⁶, így megállapítható, hogy a kivétel a kisgyermeket érintő ügyeket nem érinti.

A gyermek életkorára és érettségére vonatkozó iránymutatások mellett a 13. cikk (2) bekezdés a gyermek meghallgatásának módját sem határozza meg. Ausztráliában⁴⁷ független gyermekjogász segíti a családjogi bíróság munkáját, Kanadában⁴⁸ tartományoként eltérő megoldásokat alkalmaznak (szociális munkás, közvetlen bírósági meghallgatás). A bíróság a közvetlen meghallgatás mellett vagy helyett különböző szakemberek szakértői véleményére is támaszkodhat. Hollandiában⁴⁹ a *bijzondere curator*-nak (*guardian ad litem*), Magyarországon⁵⁰ az ügygondnoknak, az Egyesült Királyságban⁵¹ a CAF/CASS⁵² munkatársának van lehetősége a gyermeket meghallgatni.

Érdemes megjegyezni, hogy álláspontom szerint attól függetlenül, hogy a gyermek ellenzi a visszavitelét, és a bíróság megítélése szerinti

³⁹ Pérez-Vera 1981. 433.

⁴⁰ Trimmings 2013. 216.

⁴¹ Trimmings 2013. 226.

⁴² Trimmings 2013. 230.

⁴³ Lembrechts és mtsai 2019. 5.

⁴⁴ Olland 2018. 54.

⁴⁵ 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról, 473. §.

⁴⁶ Lowe és Stephens 2018. 13.

⁴⁷ Questionnaire concerning the practical operation of the 1980 Convention (Australia): <https://assets.hcch.net/docs/c16297fa-000f-4b8a-a636-306877fb9b42.pdf>. (2020. 03. 01.)

⁴⁸ Trimmings 2013. 226.

⁴⁹ Olland 2018.

⁵⁰ 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról, 473. §.

⁵¹ Trimmings 2013. 191.

⁵² Gyermekelhelyezési és Családjogi Bírósági Tanácsadó és Támogató Szolgálat.

érettségének megfelelően figyelembe veszi a gyermek véleményét, a bíróság dönthet úgy, hogy a gyermek akarata ellenére mégis elrendeli a gyermek visszavitelét. Elmondható, hogy a Hágai Gyermekelviteli Egyezmény a bíró mérlegelési jogkörét hangsúlyozza („megtagadhatja”) a gyermek tiltakozása esetén is. Mégis, a Hágai Gyermekelviteli Egyezmény „mentésére” ki kell emelni, hogy annak szövegezésekor még nem állt rendelkezésre olyan nemzetközi gyermekjogi dokumentum⁵³, ami a gyermek meghallgatáshoz való jogának megfogalmazásához iránymutatásul szolgált volna. Éppen ezért a 13. cikk (2) bekezdése – annak kritikájától függetlenül – hatalmas lépésnek számít a gyermek meghallgatáshoz való jogának érvényesülése szempontjából.

Az Egyezmény hivatalos magyarító dokumentuma szerint „az Egyezmény megadja a gyermekeknek a saját érdekeik értelmezésének lehetőségét”⁵⁴. Ez összhangban van azzal a gondolattal, hogy a gyermek ellenzésére alapuló kivétel célja az, hogy a gyermeknek jelentős fokú autonómiát biztosítson.⁵⁵

Az Hágai Gyermekelviteli Egyezmény 1980-as megszületése óta több nemzetközi és regionális jogi eszköz is megerősítette a gyermek meghallgatásának jelentőségét. Ugyan ez hozzájárult a 13. cikk (2) bekezdés erősebb hangsúlyához, ma már egyre inkább a gyermek meghallgatáshoz való jogával összefüggésben értelmezik. Helytelenül. A 13. cikk (2) bekezdése nem rendelkezik a gyermek meghallgatásának kötelezettségéről. Tágabban kell értelmezni, a gyermek részvételi jogosultságainak részeként.⁵⁶

4. A gyermek meghallgatása a Brüsszel IIa. rendelet tükrében

A Hágai Gyermekelviteli Egyezmény tehát nem rendelkezik kifejezetten a gyermek meghallgatásáról, csupán mérlegelési jogkört biztosít a bíróság számára arra az esetre, ha egy 16 év alatti gyermek ellenzi a visszavitelt.

A Brüsszel IIa. rendelet preambuluma hangsúlyozza, hogy a gyermek meghallgatása fontos szerepet játszik a rendelet alkalmazásában, de hozzáteszi, hogy ennek keretében nem kívánja módosítani az alkalmazandó nemzeti eljárásokat. A 11. cikk (2) bekezdése szerint a

⁵³ Az 1924-es Genfi Nyilatkozat (Declaration of the Rights of the Child) és az 1959-es Gyermek jogairól szóló Nyilatkozat (Declaration of the Rights of the Child) nem szól a gyermek meghallgatáshoz való jogáról. A Gyermekjogi Egyezményt pedig csak majdnem tíz évvel később, 1989-ben fogadták el.

⁵⁴ Pérez-Vera 1981. 433.

⁵⁵ Schuz 2013. 344.

⁵⁶ Trimmings 2013. 182.

Hágai Egyezmény 12. és 13. cikkének alkalmazásakor biztosítani kell, hogy a gyermek lehetőséget kapjon az eljárások során történő meghallgatásra, kivéve, ha ez a gyermek életkora vagy érettségi szintje miatt nem tűnik célszerűnek.

A 11. cikk (2) bekezdése arra kötelezi („biztosítani kell”) a gyermek visszaviteléről határozó bíróságot, hogy adja meg a gyermek számára a meghallgatásának lehetőségét a visszavételére irányuló eljárásban. A bíróság proaktív magatartásra⁵⁷ kötelezése azonban nem terjed ki a meghallgatásban foglaltak felhasználásának módjára. Ez eredményezheti azt, hogy a bíró – a meghallgatás ellenére – nem foglalja bele a döntésébe a gyermek elhangzott kívánságait. Ugyanakkor a 11. cikk (2) bekezdése nem jelent abszolút kötelezettséget a bíróságnak, hiszen a gyermek meghallgatása mellőzhető, ha az a gyermek életkora vagy érettségi szintje miatt nem tűnik célszerűnek. A Brüsszel IIa. rendelet – a Hágai Gyermekelviteli Egyezményhez hasonlóan – nem határozza meg a kettős kritérium pontos tartalmát. Mivel a rendelet nem részletezi, hogy a gyermek meghallgatását hogyan kell megszervezni, a gyermek meghallgatásának módja is nemzeti hatáskörben marad.⁵⁸

Érdeemes megemlíteni a közelmúltban közzétett VOICE projekt jogi kutatásának⁵⁹ eredményét, amely azt mutatja, hogy az európai bíróságok gyakran bizalmatlanok a gyermekek meghallgatásával szemben, vagy nem bíznak abban, hogy a gyermekek saját érdekeik megítélésére képesek lennének.⁶⁰ A kutatás alapját képező 938 ügyből⁶¹ csupán 194 ügyben hallgatták meg a gyermeket.⁶² 117 ügyben a bíró, 58 ügyben pszichológus vagy szociális munkás, 6 ügyben más személy (rendőrség, ügygondnok, gyermekvédelmi szakember) hallgatta meg az érintett gyermeket⁶³, amely jelzi, hogy a bíróság általi közvetlen meghallgatás

⁵⁷ Trimmings 2013. 183.

⁵⁸ Lásd a Hágai Gyermekelviteli Egyezmény részes államai gyakorlatát: Responses to the questionnaire concerning the practical operation of the Hague Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction (Prel. Doc. No 2 of January 2017).

<https://www.hcch.net/en/publications-and-studies/details4/?pid=6548&dtid=33> (2020. 03. 01.)

⁵⁹ A VOICE projekt jogi kutatása azt vizsgálta, hogy 17 EU tagország bírái miként értelmezik a gyermek mindenek felett álló érdekét (best interests of the child) a jogellenes gyermekelviteli eljárásokban. Magyarország nemzeti szakértőjeként magam is részt vettem a kutatásban.

⁶⁰ „The Voice of the Child in International Child Abduction Proceedings in Europe - Work Stream Two: Case Law Results”, 2019,13, http://crossbordermediator.eu/Portals/1/Docs/Hear_me_out_Case_Law_Results.pdf (2020. 03. 01.)

⁶¹ A jogi kutatás alapját azon 2005. március 1. és 2017. december közt született jogerős bírósági döntések képezték, amelyek a Brüsszel IIa. rendelet és/vagy a Hágai Gyermekelviteli Egyezmény értelmében jogellenes elviteli ügynek minősülnek.

⁶² „The Voice of the Child in International Child Abduction Proceedings in Europe - Work Stream Two: Case Law Results”, 12.

⁶³ „The Voice of the Child in International Child Abduction Proceedings in Europe - Work Stream Two: Case Law Results”, 90.

domináns Európában. A bíróság 126 ügyben kifejezetten utalt arra, hogy nem hallgatta meg a gyermeket.⁶⁴ Az elutasítás okát legtöbbször az alacsony életkorral és az érettség hiányával kapcsolatban jelölték meg, de hivatkoztak a szülői befolyásolásra és egy másik bíróság általi meghallgatásra.⁶⁵

Az új rendelet a jelenleg hatályban lévő Brüsszel IIa. rendelettel szemben több alkalommal is hivatkozik a gyermek meghallgatására. Kiemelendő, hogy az új rendelet alapelveként rögzíti, hogy a visszaviteli eljárások során az eljárás tárgyát képező és az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára – az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlatával összhangban – valódi és tényleges lehetőséget kell teremteni a véleménye kifejezésére, és a gyermek mindenek felett álló érdekének vizsgálatakor e véleményt kellően figyelembe kell venni. Érdemes megemlíteni, hogy a gyermek véleménynyilvánításhoz való joga a 21. cikkben önállóan is helyet kapott, miszerint a tagállamok bíróságainak a joghatóságuk gyakorlásakor a nemzeti joggal és eljárásokkal összhangban biztosítaniuk kell, hogy az ítélőképessége birtokában lévő gyermek valódi és tényleges lehetőséget kapjon arra, hogy az eljárás alatt akár közvetlenül, akár képviselőn vagy megfelelő szerven keresztül szabadon kifejezhesse véleményét. Amennyiben a bíróság a nemzeti joggal és eljárásokkal összhangban lehetőséget biztosít a gyermeknek az e cikk szerinti véleménynyilvánításra, a gyermek korára és érettségi fokára figyelemmel kellően tekintetbe kell vennie a gyermek véleményét. A véleménynyilvánítás szabadságával összefüggésben az új rendelet kifejezetten hivatkozik az Európai Unió Alapjogi Chartájának 24. cikkére és az Gyermejkogi Egyezmény 12. cikkére. Az új rendelet továbbra is több ponton hangsúlyozza, hogy a gyermek meghallgatásának módjáról való döntésben továbbra is a tagállamok nemzeti joga és eljárásai irányadók.

Összességében elmondható, hogy a Brüsszel IIa. rendelet erénye, hogy a gyermek meghallgatáshoz való jogára helyezte a fókuszot a visszaviteli eljárásokban.⁶⁶ A rendelet elismerte a gyermek véleménye értékelésének jelentőségét és a bíróság számára kötelezettséget teremtett a gyermek kívánságainak vizsgálatára.⁶⁷ A 11. cikk (2) bekezdése által meghatározott, megfelelő életkorú és érettségű gyermek kötelező meghallgatásának elve mindenképpen előrelépést jelent a Hágai

⁶⁴ „The Voice of the Child in International Child Abduction Proceedings in Europe - Work Stream Two: Case Law Results”, 12.

⁶⁵ „The Voice of the Child in International Child Abduction Proceedings in Europe - Work Stream Two: Case Law Results”, 102.

⁶⁶ Trimmings 2013. 181.

⁶⁷ Trimmings 2013. 182.

Gyermekelviteli Egyezményhez képest, hiszen kiterjesztette a gyermek meghallgatásának lehetőségét.⁶⁸ A 11. cikk (2) bekezdése jelentős hatást gyakorolt arra, hogy az Európai Unióban a jogellenes gyermekelviteli ügyekben a gyermek véleménye hangsúlyosabban érvényesüljön.⁶⁹ Ezáltal a rendelet egy gyermekközpontúbb megközelítés alkalmazását hozta el a jogellenes elviteli ügyekben.⁷⁰ Ugyanakkor a 11. cikk (2) bekezdés alkalmazása - ahogyan már utaltam rá - eredményezhet olyan helyzeteket, amikor a bíró a meghallgatás ellenére nem foglalja bele a döntésébe a gyermek elhangzott kívánságait. A meghallgatásra kötelezés nem jelenti azt, hogy a döntéshozatalban maradéktalanul érvényesülnek a gyermek kívánságai. A 11. cikk (2) bekezdése nem oldotta fel a bírói mérlegelési jogkör problematikáját. A Brüsszel IIa. rendelet átdolgozásával a gyermek véleményhez való joga egyértelmű megerősítést kapott, a bírósági gyakorlat fogja megválaszolni az új szabályok egyre hangosabb felhívását...

5. A gyermek meghallgatása a nemzetközi családjogi mediációban

Korábban utaltam rá, hogy a Gyermekjogi Bizottság kiemelte, hogy a 12. cikk által megfogalmazott, a gyermek meghallgatáshoz való jogát az alternatív vitarendezési eljárások során is tiszteletben kell tartani. A bírósági eljárásokkal szemben mindenekelőtt kiemelendő, hogy a mediátornak a bíróval szemben nincs kérdezési joga, csupán felhívhatja a szülők figyelmét a gyermek meghallgatásának jelentőségére.

A mediációs eljárásban eltérő lehetőségek állnak rendelkezésre a gyermek meghallgatására, valamint jelenleg is vita övezi azt a kérdést, hogy hogyan vehető figyelembe a gyermek nézete.⁷¹ Ugyan egyre elfogadottabb az az érvelés, miszerint a gyermek meghallgatása kiemelten fontos a szülők különválásával és házasságának felbontásával kapcsolatos mediációban, annak módszerét tekintve nincs konszenzus.⁷² A gyermekközpontú mediációban a gyermek fizikai jelenlétének hiányában olyan környezet kialakítása a cél, amely támogatja a szülőket abban, hogy a gyermekük egyéni szükségleteit át tudják gondolni.⁷³ A gyermeket akár egy fotó vagy egy üres szék szimbolizálhatja.⁷⁴ Ezzel szemben az inkluzív

⁶⁸ Trimmings 2013. 182.

⁶⁹ Trimmings 2013. 183.

⁷⁰ Trimmings 2013. 211.

⁷¹ European Commission, Directorate-General for Justice, és HCCH: *Közvetítés*. 70

⁷² Pali és Voet 2012. 39.

⁷³ McIntosh és mtsai 2008. 1.

⁷⁴ Pali és Voet 2012. 40.

mediációban sor kerül egy önálló beszélgetésre a gyermekkel, megvalósul a gyermek közvetlen meghallgatása.⁷⁵ De ezen a ponton számos kérdés felmerül: Ki hallgatja meg a gyermeket? A szülőkkel foglalkozó mediátor vagy egy másik, önálló mediátor? A gyermeket meghallgató mediátornak milyen képesítéssel kell rendelkeznie? A mediátor egyedül beszélget a gyermekkel vagy támogató személy (például jogi képviselő, gyermekpszichológus), szülő jelenlétében?

A gyermek véleményének figyelembevételkor hangsúlyozni kell, hogy a mediátor csupán felhívhatja a szülők figyelmét a gyermek nézőpontjára, az egyezség tartalmáról a szülők fognak dönteni. A fentebb említett VOICE projekt pszichológiai kutatása⁷⁶ arra világított rá, hogy a gyermek mediációs eljárás során történő meghallgatása és a gyermek jólléte között nem mutatható ki szoros kapcsolat.⁷⁷

Példaként említhető a gyermek mediációba való bevonására Hollandia gyakorlata. Hollandiában a jogellenes gyermekelviteli ügyekben végzett nemzetközi családjogi mediációt a hilversumi székhelyű Jogellenes Gyermekelviteli Központ (*Centrum Internationale Kinderontvoering*) részeként működő Mediációs Iroda (*Mediation Bureau*) szervezi. A mediáció kettő-négy egymást követő napon keresztül zajlik és három háromórás ülésből áll.⁷⁸ A mediációs üléseket két, ezen ügyekre specializálódott mediátor vezeti.⁷⁹ A ko-mediációban eljáró mediátorok mellett egy harmadik mediátor hallgathatja meg a gyermeket, aki kizárólag gyermekpszichológus lehet. A meghallgatásról készült jelentését később felolvassa a szülőknek.⁸⁰

6. Összegzés

A jogellenes elvitelben érintett gyermekek meghallgatáshoz való jogának érvényesülése a bírósági eljárásban és a nemzetközi családjogi mediációban vizsgálható. A bírósági eljárást szabályozó Hágai Gyermekelviteli Egyezmény már a Gyermekjogi Egyezmény megjelenése előtt hangsúlyozta a gyermek részvételének jelentőségét, majd a Brüsszel

⁷⁵ McIntosh és mtsai 2008. 1.

⁷⁶ A VOICE projekt pszichológiai kutatása a jogellenes gyermekelvitelben érintett családok jóllétének vizsgálatára irányult. A kutatás alapját 353 online kérdőív válasza képezték.

⁷⁷ „The Voice of the Child in International Child Abduction Proceedings in Europe - Work Stream One: Survey Results”, 2019, 7, http://crossbordermediator.eu/Portals/1/Docs/Hear_me_out_survey_results.pdf

A letöltés ideje: 2020. 03. 01.

⁷⁸ Curry-Sumner 2015. 278.

⁷⁹ Curry-Sumner 2015. 277.

⁸⁰ Olland 2018. 54.

IIa. rendelet a megfelelő életkorú és érettségű gyermek kötelező meghallgatásának kötelezettségét teremtette meg. Jelenleg az uniós tagállamokban nincs egységes gyakorlat a határokon átnyúló családjogi ügyekben nemzetközi családjogi mediáció biztosítására, azonban a 2022-ben hatályba lépő Brüsszel IIa. rendelet átdolgozása kifejezetten hangsúlyozza a mediáció alkalmazását. Mivel a bírói mérlegelési jogkör problematikája feloldatlan maradt, érdemes lenne a jövőben a bírák saját perspektívájára, valamint a mediáció gyakorlatának fejlődésére helyezni a kutatások hangsúlyát.

Felhasznált irodalom

CURRY-SUMNER, Ian: *The Netherlands. Cross-Border Parental Child Abduction in the European Union*, 2015.

European Commission, Directorate-General for Justice, és HCCH: Közvetítés: bevált gyakorlatról szóló útmutató a gyermekek jogellenes külföldre vitelének polgári jogi vonatkozásairól szóló, 1980. október 25-i Hágai Egyezmény alapján. Publications Office, Luxembourg, 2012.

HERCZOG, Mária (szerk.): *Kézikönyv a gyermekjogi egyezmény alkalmazásához*. Család, Gyermekek, Ifjúsági Egyesület, Budapest, 2007.

LEMBRECHTS, Sara és mtsai.: Conversations between children and judges in child abduction cases in Belgium and the Netherlands. *Family & Law*, 2019.

LOWE, Nigel – STEPHENS, Victoria: *A Statistical analysis of applications made in 2015 under the Hague Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction* — Global report Part I.

LOWE, Nigel – STEPHENS, Victoria: *A Statistical analysis of applications made in 2015 under the Hague Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction* — Regional report Part II.

LOWE, Nigel – STEPHENS, Victoria: A statistical analysis of the child objections exception. *The Judges' Newsletter XXII*, 2018.

MCINTOSH, Jennifer E. és mtsai.: Child-Focused and Child-Inclusive Divorce Mediation: Comparative Outcomes from a Perspective Study of Postseparation Adjustment. *Family Court Review* 46, 2008.

NANOS, Rania: The Views of a Child: Emerging Interpretation and Significance of the Child's Objection Defense under the Hague Child Abduction Convention. *Brooklyn Journal of International Law* 22, 1996. 2.

OLLAND, Annette: The voice of the child in 1980 Hague return procedures in the Netherlands. *The Judges' Newsletter* XXII, 2018.

PALI, Brunilda – VOET, Sandra: *Family Mediation in International Family Conflicts: The European Context*. Institute of Criminology, Katholieke Universiteit Leuven, Leuven, 2012.

PÉREZ-VERA, Elisa: *Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention*. Madrid, 1981.

SCHUZ, Rhona: *The Hague Child Abduction Convention: a critical analysis*. Hart Publishing, Oxford, 2013.

SZEIBERT Orsolya: Mediáció jogellenes gyermekelviteli ügyekben. *Családi Jog*, 2015. XIII. évf. 3.

SZEIBERT Orsolya: A gyermek meghallgatása/véleménye, a gyermektartás, az élettárs szülők helyzete és az öt éves Ptk. – vitatható gyakorlatok. *Családi Jog*, 2019. XVII. évf. 3.

TRIMMINGS, Katarina: *Child abduction within the European Union*. Hart Publishing, Oxford, United Kingdom; Portland, Oregon, 2013.

Implementing children's right to be heard in parental child abduction proceedings

Summary

A child who is involved in a parental child abduction case finds himself or herself in a very stressful situation. Even though the relevance of the child's views in these cases may be limited, the increasing significance of listening to the abducted children requires more and more practices. This paper presents the legal provisions on parental child abduction (Hague Abduction Convention, Brussels II-bis Regulation), then examines the implementation of children's rights to be heard during the judicial proceedings and cross-border mediation.

Gulya Fruzsina
ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
Állam- és Jogtudományi Doktori Program
Témavezető: Fleck Zoltán egyetemi tanár
ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

A (nyilvános) tartalommegosztás veszélyei: szülők és gyermekeik a közösségi oldalak felületein

Kulcsszavak: internet, közösségi média, közösségi oldal, generáció, tartalommegosztás, zaklatás, oversharing, túlzott önfeltárás, gyermekek jogai

Absztrakt

A Központi Statisztikai Hivatal 2018-as adatai alapján a közösségi oldalak használatának aránya még a középkorúak körében is magas, 67 % feletti¹. Napjainkban már annak a generációnak a gyermekei is jelen vannak a közösségi oldalakon, akik fiatal korukban tanulták meg használni a különböző információs és kommunikációs technikák eszközeit. A web 2.0-ás szolgáltatások felhasználói azonban – idetartoznak a különböző közösségi oldalak – gyakran nem tartják szem előtt, hogy a közösségi médiahasználat során saját tartalommegosztásaikkal megsérthetik gyermekeik jogait, továbbá még kevésbé veszik figyelembe, hogy a felelőtlen tartalommegosztás, a nyilvános (média)térben fellelhető tartalmak megosztása következményekkel járhat. A tanulmány statisztikai adatok segítségével körbejárja, milyen szerepet töltenek be a közösségi oldalak a magyar szülők és gyermekeik életében; mit jelent és hogyan működik a tartalommegosztás; és milyen hatással lehet mindez a gyermekek életére.

1. Bevezetés

Közel száz évvel ezelőtt indultak el világszerte a különböző rendszerességű műsorszolgáltatások rádión keresztül. Ahhoz, hogy a rádiózás elérje az ötven milliós hallgatói létszámot, harmincnyolc évre volt

¹ Központi Statisztikai Hivatal 2018.34.

szükség. A televízióknak mindez alig több mint egy évtized alatt sikerült, az internetnek csupán négy év kellett ehhez.² Egy friss statisztika szerint már több mint 4,5 milliárd főre nőtt az internet-felhasználók száma a világon.³

Az internet gyors és expanzív terjedésének köszönhetően az utóbbi évtizedekben jelentős változások mentek végbe: nem csupán a kommunikáció területén következett be paradigmaváltás, alapvetően alakult át a (nyugati) társadalmak működési módja, napi rutinjai. Az így létrejövő információs társadalomban⁴ az információ maga is hatalommal bír, a tudás gyorsan változik, és ez a folyamatos változás megköveteli az úgynevezett élethosszig tartó tanulást.⁵

A felelősségteljes online jelenlét, a tudatos és biztonságos internethasználat elsajátítása ebben az újfajta társadalomban elkerülhetetlen. A téma aktuális és több tudományterület számára is gazdag kutatási terület, ennek ellenére Magyarországon kevés kutatás foglalkozik internethasználati szokások vizsgálatával, a szokások mentén kirajzolódó különböző társadalmi mentalitással, és még kevesebbet tudunk az internethasználó szülőkről és gyermekeikről.

Összefoglaló tanulmányomban arra vállalkozom, hogy az elérhető és hozzáférhető adatok segítségével röviden bemutassam: milyen szerepet töltenek be a közösségi oldalak a magyar szülők és gyermekeik életében; illetve miért nem magyarázza pusztán az életkor a digitális világhoz való viszonyt; továbbá hogyan szolgálhat akár büntetőjogi értelemben vett zaklatás alapjául is a szülő gyerekéről felelőtlenül (nyilvánosan) megosztott információja.

1.1. A közösségi média – közösségi oldal

A közösségi média olyan médiafelület, amelynek célja, hogy a felhasználók különböző, általuk létrehozott tartalmakat (információkat) osszanak meg egymással. „Megosztás alatt azt értjük, hogy viszonylag könnyű létrehozni az új tartalmat, megjegyzéseket fűzni hozzá, egyszerűen eljuttatható másokhoz és bonyolultabb beruházások nélkül fogyaszthatjuk, azaz megnézhetjük és/vagy meghallgathatjuk.”⁶ A közösségi média web 2.0-ás szolgáltatás, ide tartoznak például a

² Eszes 2011.

³ Internet World Stats 2020.

⁴ Lásd bővebben pl. Molnár Szilárd: Társadalmi tőke és információs társadalom: Egyedül kuglizni, egyedül szörfözni? *Szociológiai Szemle* 3./2003 112-121 vagy Z. Karvalics László: Az információs társadalom történetisége. *Információs társadalom*, 2007. (7. évf.) 3. sz. 47-69.

⁵ Voglné Nagy – Lippai – Nagy 2014.

⁶ Eszes 2013.

közösségi oldalak, a blogok, videó-, kép- és zenemegosztó portálok, internetes fórumok, podcastok, wikik stb. A közösségi oldalak szintén rendkívül sokszínűek, e tanulmány azonban csupán azokat az oldalakat érti közösségi oldalak alatt, ahol a felhasználók által személyes tartalmak (pl. fényképek, videók, történetek) megosztására kerül sor.

Hazánkban 2002-ben indult el az első, a tanulmány szempontjából is releváns típusú közösségi oldal.⁷ Ez két évvel azelőtt történt, hogy létrejött az azóta is legnépszerűbb amerikai közösségi platform, amelynek robbanásszerű fejlődése és erőteljes térnyerése miatt a magyar oldal tulajdonosai 2014-ben végül a hazai felület megszüntetése mellett döntöttek.⁸

A magyar és az amerikai oldal hasonló elven működött: ingyenes szolgáltatói modellek, amelyek lehetőséget teremtettek arra, hogy a felhasználó a regisztrációt követően megkeresse a többi regisztrált tag között ismerőseit, felvegye velük a kapcsolatot, később az online térben közvetlen (üzenetek) vagy közvetett (egyoldalú) módon kommunikáljon velük; fényképeket, híreket, egyéb tartalmakat oszthattak meg egymással a résztvevők. Érdeemes megjegyezni, hogy a magyar oldal megszűnése előtt két évvel, 2012-ben 4,7 millió felhasználót számlált, és összesen 86 millió fényképet töltöttek fel a portálra⁹, amerikai társa tavaly átlépte a kétmilliárdos (!) felhasználó számot.¹⁰ Jelentősége tehát megkerülhetetlen.

Ez a fajta kommunikáció és kapcsolattartás gyökeresen megváltoztatta azt, hogy a társadalom mit tart információnak, a társadalom tagjai milyen jellegű információt kivel, kikkel és hogyan osztanak meg, továbbá életre hívott olyan új jelenségeket, amelyek jogi szabályozása szükségessé vált.

1.2. Internethasználat Magyarországon- a számok tükrében

Ahogy korábban ismertettem, egy 2019. június 30-i statisztika szerint több mint 4,5 milliárd (pontosan 4,536,248,808 fő) internet-felhasználót találunk világszerte, s ez a szám azóta bizonyára tovább nőhetett. Az Európai Unió lakosai ennek több mint 10 %-át adják (461,255,831 fő).¹¹

⁷ Az első ilyen oldal ráadásul magyar tulajdonú és fejlesztésű volt. A két évvel később indult angol nyelvű oldal azonban elsöpörte a hasonló elven működő magyar felületet.

⁸ Straub Ádám: Miért nem az iWiW lett a Facebook? című interjúja <https://www.origo.hu/techbazis/20120412-tizeves-az-iwiw-interju-varady-zsolttal-a-kozossegi-szajt.html>

⁹ Straub: uo..

¹⁰ Internet World Stats 2020.

¹¹ Internet World Stats 2020.

Hazánkban a Központi Statisztikai Hivatal legutóbbi infokommunikációs statisztikai elemzéseit a *Digitális gazdaság és társadalom, 2018* című kiadványban találhatjuk.¹² Eszerint átlagosan 89 % az internettel rendelkező háztartások aránya az Európai Unió tagországaiban, hazánkban ez az érték nem sokkal (6 százalékponttal) az uniós átlag alatt van, 83 %. Magyarország így a tagországi rangsor 20. helyén áll.¹³

A KSH adatai szerint 2018-ban a 16–74 éves lakosság körében a gyakori internetezők¹⁴ aránya 76% volt.¹⁵ Az alábbi táblázatban látható, hogy ezek a gyakori internethasználók leggyakrabban milyen célból keresik fel a világhálót.

1. táblázat – A magáncélú internethasználat aránya a fontosabb használati célok szerint, 2018*

Használati célok	%
E-mail küldése, fogadása	90,7
Információkeresés árukról, szolgáltatásokról	90,2
Részvétel közösségi oldalakon	85,9
Egészségüggyel kapcsolatos információk keresése	73,9
Zenehallgatás (pl.: webrádió, online zenehallgatás)	69,4
Internetes telefonálás	59,5
Videónézés videómegosztó szolgáltatóktól	58,0
Internetes banki szolgáltatások igénybevétele	54,2
Játékok játszása, letöltése	39,7
Internetes tévézés (élő vagy megszakítható adás) műsorsugárzó szolgáltatóktól)	31,7
Időpontfoglalás rendelésre honlapon keresztül (pl.: kórházba vagy rendelőbe)	29,0
Áruk vagy szolgáltatások értékesítése	14,4
Igény szerinti videónézés, kereskedelmi szolgáltatóktól	11,0

*A felmérésben a vonatkozó kérdés több válasz jelölését is lehetővé tette, ezért az arányok itt azt jelentik, hogy a gyakori internethasználók hány százaléka használta az internetet többek között (nem kizárólag) a megjelölt céllal is.

Forrás: saját szerkesztésű táblázat a KSH adatai alapján¹⁶

¹² KSH 2018.

¹³ KSH 2018.7.

¹⁴ KSH értelmezése szerint gyakori az internethasználat, ha a felmérést megelőző három hónapban átlagosan mindennapos vagy majdnem mindennapos. A használat minden helyszínt és kapcsolódási módot lefed. https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tab1/tin00092.html

¹⁵ Érdekes, hogy a KSH adatai szerint a hazai felhasználók a közösségi médiát kiemelkedő, 74%-os arányban vették igénybe az egészségüggyel kapcsolatos információk megszerzése.

¹⁶ KSH 2018.35.

A gyakori internetezők 86%-a használt valamilyen közösségi médiát (volt saját profilja). Ez az arány egyharmaddal haladta meg az akkori uniós átlagot, amely 2018-ban 65% volt.¹⁷

Ahogy az internetezési szokásokra, úgy érthető módon a közösségi média használatára is hatással vannak bizonyos szocio-demográfiai jellemzők. A magyar statisztikai adatok szerint az életkor¹⁸ és az iskolai végzettség meghatározók leginkább: a 16–24 és a 25–34 évesek korcsoportjában a közösségi média használatának aránya kifejezetten magas (94% és 87%). Minél idősebb korosztályt vizsgálunk, annál alacsonyabb a közösségi média használatának aránya, ugyanakkor a középkorúaknál még mindig eléri a 67 %-t, és a legidősebb korcsoportban sem elenyésző, 18 % ez az arány.¹⁹ Az iskolai végzettség nem ilyen megosztó, ugyanakkor hatása kimutatható a közösségi média használatára. A KSH adatai szerint minél magasabb az iskolai végzettség, annál magasabb a közösségi média használatának aránya: 2018-ban a felsőfokú végzettségűek 78%, az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők 49%-a vallotta magát közösségi média felhasználónak.²⁰ Ahogy korábban utaltam már rá, az internet-hozzáférés hazánkban sem egységes mértékű, a regionális viszonyok, a település típusa, fejlettségi szintje szintén hatással van a közösségi média használatára is: a lakosság legmagasabb arányban a fővárosban (71%), legkevesebb Észak-Magyarországon (61%) használta a különböző felületeket.²¹

Sajnálatos módon a Központi Statisztikai Hivatal a 16–74 éves lakosság körében készítette infokommunikációs statisztikai elemzéseit, pedig tudható, hogy az önálló internethasználat egyre korábban, már kisiskolás korban kezdődik. Az *EU Kids Online II* nemzetközi kutatás 2010-es adatai szerint, azaz tíz évvel ezelőtt a magyar gyermekek átlagosan 9 éves korukban kezdtek el önállóan internetezni, és a 9–16 év közötti magyar gyermekek közel 60%-a napi szintű, rendszeres internethasználó volt akkor.²² Hazánk az *EU Kids Online 2020* kutatásban nem vett részt, így más források alapján²³ tájékozódhatunk a – tanulmány elkészülése idején – legfrissebb adatokról.

¹⁷ Érdekes, hogy a KSH adatai szerint a hazai felhasználók a közösségi médiát kiemelkedő, 74%-os arányban vették igénybe az egészségüggyel kapcsolatos információk megszerzése.

¹⁸ KSH által a Digitális gazdaság és társadalom, 2018 elemzésben használt korcsoportos bontás: 16–24; 25–34; 35–44; 45–54; 55–64; 65–74 év.

¹⁹ KSH 2018.34.

²⁰ KSH 2018.34.

²¹ KSH 2018.35.

²² Ságvári– Kisfalusi 2011.3.

²³ Bővebben lásd pl.: Magyar Ifjúság Kutatás 2016, Budapest Új Nemzedék Központ, 2016; Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány által készített kutatások

1.3. Szülők és gyermekek – generációs különbségek?

Fontosnak tartom megvizsgálni az internet és a közösségi oldalak használatával kapcsolatos népszerű érvet, amely szerint a gyermekek és szüleik életében csupán az eltérő generációhoz tartozás miatt töltenek be más-más szerepet ezek a platformok. A hétköznapi értelemben használt generáció kifejezés azonban nem pontos: helytelen csupán az azonos korú személyek csoportját érteni alatta. Ezért anélkül, hogy bővebben körbejárnam a generációfogalom²⁴ különböző aspektusait, először röviden bemutatom a legnépszerűbb generációs elméleteket, majd rátérek egy, a digitális technológiák használatának mutatói alapján létrehozott kategóriarendszer ismertetésére. Értelemszerűen a külföldön felállított generációs modellek a magyar társadalomra vonatkozóan megfelelő módosításokkal alkalmazhatóak, ugyanakkor ezek a meghatározások segítséget jelentenek később a közösségi oldalak felhasználóinak jellemzésében.

A társadalomkutatók a generációkutatások elméleti megalapozásánál gyakran nyúlnak vissza Mannheim Károly „A nemzedékek problémája” című, 1928-ban megjelent művéhez, amelyben a szerző három kritériumot határozott meg a közös generációhoz tartozás kapcsán. Az első a kronológiai egyidejűség, vagyis, hogy az adott generáció tagjai nagyjából azonos korcsoportokhoz tartoznak. A második kritérium Mannheim szerint a közös történelmi-társadalmi térhez és időhöz tartozás, az azonos kulturális kontextus, azaz a generáció tagjaira ugyanaz a történelmi időszak, korszak volt hatással. Végül a harmadik kritérium szerint az egy generációhoz tartozó személyek közös szociokulturális környezetből származnak, a társadalmukat érintő eseményeket ugyanazon „tudatrétegből” érzékelték, hasonlóak a megélt tapasztalataik.²⁵ Azok tehát, akik egy generációhoz tartoznak, szociológiai értelemben nem alkotnak csoportot: konkrét közösség, társas interakciók nélkül állnak összeköttetésben egymással. William Strauss és Neil Howe amerikai szerzők szerint²⁶ a manheimi generációváltás ciklikus, nagyjából 15-20 évente következik be. Ők az amerikai társadalmat az alábbi generációkra bontották: csendes generáció (1925-1942 között születettek), Baby Boomerek (1943–1960), X generáció (1961–1981), Y (vagy millenniumi)

²⁴ Bővebben lásd pl. Hornyák Péter István (2013): Generáció a fogalomtörténet mérlegén. Megjegyzések Koselleck generációra vonatkozó gondolataihoz. Nagyerdei Almanach, 2, 96–126. Elérhető: <http://bit.ly/2yeDYTW>

²⁵ Mannheim 2000.

²⁶ Howe-Strauss1991.

generáció (1982–1995), végül a Z generáció (1995–2010).²⁷ Az ezt követő újabb generáció Mark McCrindle ausztrál demográfusnak köszönhetően Alfa generáció (2010-2030) néven került be a köztudatba, de érthető módon egyelőre nem áll rendelkezésre megfelelő mennyiségű információ, tudományos kutatás róluk.²⁸

Marc Prensky a generációs különbségeket a digitális és infokommunikációs technológiához való hozzáférés ideje alapján határozta meg. Tőle származnak a „digitális bennszülött” és „digitális bevándorló” elnevezések, amelyeket a szerző eredetileg diákokra és tanárookra használt.²⁹ Digitális bennszülötteknek nevezte a diákokat, akik „beleszülettek” az információs és kommunikációs technológiák világába, amíg tanáraik, a digitális bevándorlók, felnőtt korukban ismerték meg ezeket az eszközöket, felületeket, magát az online világot.³⁰ Később a köztudatba már általában a gyermekekre és felnőttekre vonatkoztatva került be ez a két kifejezés. Az említett generációelméletekből megismert csoportok többsége tehát „digitális bevándorló”, az Y generáció fiatalabb tagjai, valamint a Z és Alfa generáció „digitális bennszülött”. Bár 2009-ben Prensky is elavultnak nevezte kategóriáit³¹, e tanulmány szempontjából fontos, hogy a generációs csoportokat már a digitális világhoz történő viszonyulásuk – és nem csupán születési évük – alapján osztotta fel.³²

Magyarországon Buda András, a Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Intézetének oktatója a digitális technológiák használatának mutatói alapján alkotta meg csoportjait. A használat mennyiségét és milyenségét részben magyarázhatja az életkor, de a szerző felosztása már komplexebb módon, a digitális eszközökhöz való hozzáférés idején túllépve kategorizál.

A Buda-féle taxonómiában az információs társadalom tagjai hat csoportot alkotnak.³³ *Digitális remetéknek* nevezi azokat, akik sem munkahelyükön, sem magánéletük során nem használják az információs és kommunikációs technológiák eszközeit: nincsen mobiltelefonjuk, laptopjuk, tabletük, nem használják az internetet. Ez a legkisebb létszámú csoport a társadalomban. A *digitális felfedezők* már ismerkednek az információs és kommunikációs technológiák eszközeivel, de ezek használata esetükben még elég alacsony szintű, kezdetleges. Esetleg van

²⁷ Hack-Handa – Pintér 2015.

²⁸ Nagy 2017.

²⁹ Prensky 2001, Bessenyei 2010.

³⁰ Buda 2019.

³¹ Prensky 2009.

³² Hazánkban Tari Annamária klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta járta körbe alaposan a különböző generációk jellemzőit, társas viselkedését. Könyveai közérthető módon mutatják be az egyes generációkat.

³³ Buda 2013.

mobiltelefonjuk, otthon vagy a munkahelyükön használnak számítógépet, de tudásuk korlátozott, az internethasználat nem jellemző rájuk. A *digitális nomádok* már gyakrabban és magasabb színvonalon használják a számítógépet és az internetet, mint a felfedezők, többnyire rendelkeznek saját eszközökkel, de az információszerzés elsődleges forrása jellemzően nem az internet, nem használják a közösségi médiát sem. Digitális (online) kommunikáció helyett az offline kapcsolattartás jellemző rájuk. A *digitális vándorok* átmeneti csoportot képeznek a nomádok és a telepések között, a két csoport ismérvei keverednek egymással. Meghaladják a nomádok információs és kommunikációs technológiai eszközhasználatának színvonalát, de tudásuk nem olyan széleskörű, mint a telepeseké. Buda András szerint a telepések nyolc kritériumából legalább egy hiányzik esetükben. A *digitális telepések* az információs társadalom „ideális polgárai”. A hagyományos kommunikációs formák helyett jellemzően digitálisan kommunikálnak, saját eszközökkel rendelkeznek, amelyek internetelérése biztosított, jelen vannak a közösségi média felületein, képesek tartalomgyártásra, megosztásra, ügyeiket elektronikus úton magabiztosan intézik. Az imént említett nyolc kritérium mindegyikének megfelelnek: *„legfontosabb információforrásuk az internet; web 2.0-ás felhasználók; multimédiás elemekre épülő befogadás; nagymértékű digitális kommunikáció; intenzív jelenlét különböző közösségi oldalakon; gyors alkalmazkodás az új programokhoz, technikai fejlesztésekhez; digitális ügyintézés; multitasking”*.³⁴ Buda András utolsó csoportja a *digitális honfoglalóké*. Ők azok, akik éjjel-nappal elérhetőek az interneten keresztül, az internet az elsődleges és egyetlen információforrásuk, már-már a közösségi média függői.³⁵

Az, hogy adott személy a fenti csoportosításban hova tartozik, minden esetben lehet az egyén gazdasági-társadalmi helyzetének vagy tudatos döntésének eredménye is. Az mindenesetre vitathatatlan, hogy a XXI. században az élet minden területén egyre inkább terjed hivatalos ügyek tekintetében az elektronikus ügyintézés, amely nincs tekintettel azokra, akik nem rendelkeznek az ahhoz szükséges infrastruktúrával vagy tudással.

Látható, hogy önmagában az, hogy melyik korcsoporthoz tartozik valaki, nem határozza meg egyértelműen a kapcsolatát a digitális világgal, így a nyilvános (média)térben történő tartalommegosztási szokásokat sem (csupán) a kor magyarázza. A generációk nem homogén csoportok, a digitális és infokommunikációs technológiához kapcsolódó tudást több

³⁴ Buda 2013.12.

³⁵ Buda 2013.

ismérv határozza meg: hatással van rá többek között a szociokulturális és gazdasági háttér, az iskolai végzettség, a földrajzi elhelyezkedés, az adott országon belül a térség fejlettsége³⁶.

2. A közösségi oldalak felhasználói oldala

A legutóbbi Magyar Ifjúság Kutatás (2016) adatai alapján négy évvel ezelőtt a 15–29 évesek túlnyomó többségének (85%) volt okostelefonja, s ezek 70 %-a rendelkezett internetelőfizetéssel. A kutatás szerint a 15–29 évesek több mint háromnegyede (79%) regisztrált valamilyen internetes közösségi oldalra, és a vizsgált korosztály minden második tagja válaszolt úgy, hogy nem tudná egy napnál tovább nélkülözni okostelefonját (54%), az internetet (51%), illetve az általa leggyakrabban használt közösségi oldalt (44%).³⁷ Az alábbi táblázatban látható, hogy milyen célból használta ez a korosztály a közösségi oldalakat 2016-ban.

2. táblázat – Internetes közösségi oldalak használatának céljai 2016³⁸

Célok	%
szórakozás	30
tájékozódás általában	22
tájékozódás a helyi hírekkel kapcsolatban	16
segítségkérés, tanácskérés	6
üzleti (munkával összefüggő) kapcsolattartás	5
munkakeresés	3
párkeresés	2

Forrás: saját szerkesztésű táblázat a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 ábrája alapján³⁹

A Központi Statisztikai Hivatal már korábban ismertetett *Digitális gazdaság és társadalom, 2018* című elemzése szerint a 2016-os tendencia folytatódott. 2018-ban a vizsgált korcsoportok közül az első három (16–24, 25–34, és 35–44 évesek) – e tanulmány szempontjából releváns – csoport már több mint 92 %-a gyakori internetezőnek minősül. Közöttük a közösségi média használata, bár nem egységes mértékű, minden korcsoportban legalább 70 %-os.⁴⁰ Buda András kategóriái alapján a legfiatalabb vizsgált csoport (16-24) feltehetően digitális honfoglaló, a 25-34 és 35-44 éves korcsoport digitális telepes és digitális vándor. Ami

³⁶ Buda 2013.

³⁷ Bauer – Pillók – Ruff – Szabó – Szanyi F. – Székely 2016. A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatfelvétele során 2016. szeptember-november között 8000, 15–29 éves fiatalt kérdeztek le. A kutatás a 15–29 éves magyarországi népességre nézve reprezentatív településtípusok, korcsoportok és nemek szerint.

³⁸ N2016=1669; százalékos megoszlás azok körében, akik tagjai közösségi oldalaknak.

³⁹ Bauer – Pillók – Ruff – Szabó – Szanyi F. – Székely 2016.63.

⁴⁰ KSH 2018.

azonban a fiatalabb korosztály veszélyeztetettségét növeli, hogy a közösségi oldalak váltak elsődleges információforrássukká⁴¹.

2.1. A felhasználóvá válás szabályai

A legnépszerűbb közösségi oldalakon, mint például a Facebook, az Instagram, a Snapchat vagy a TikTok, a regisztráció során meg kell adni a születési időt (év, hó, nap). A regisztrációs felület kitöltése után általában nyilatkozni kell (*checkbox* formájában) arról, hogy az adatok megfelelnek a valóságnak. Mindössze ennyivel biztosítják az oldalak, hogy a felhasználók betöltötték a platform használatához elvárt legalacsonyabb életkort: ez jellemzően 12-13 év. Semmilyen szülői, illetve törvényes képviselő hozzájárulására vagy igazolására nincs szükség tehát ahhoz, hogy egy gyermek saját profillal legyen jelen bármilyen közösségi oldalon. Ahogy az életkort, a személyazonosságot sem ellenőrzik ezek az oldalak, így gyorsan láthatóvá válik két súlyos probléma: az elvárt korhatárnál fiatalabb gyermekek is tudnak regisztrálni és jelen lehetnek saját profillal, továbbá álnév mögé bújva, hamis adatokkal bárki készíthet magának felhasználói fiókot a közösségi oldalakon. Tekintve az oldalak felhasználóinak számát, és a profilok „valódiságának” ellenőrzési nehézségeit, a szankcionálás (profil törlése) esélye csekély⁴².

2.2. Gyermekek a közösségi oldalak felületein

A témát illetően alapvető probléma, hogy a Központi Statisztikai Hivatal elemzéseit 16 évtől készíti, így az igazán veszélyeztetett korcsoport nem jelenik meg a statisztikáiban. A korábban már említett *EU Kids Online* kutatás fókuszáltan a gyermekek internethasználatával foglalkozik, 9-16 év közötti gyermekeket vizsgáltak Európa-szerte⁴³, de Magyarország a 2020-as adatfelvételben nem vesz részt. A továbbiakban az *EU Kids Online* kutatás 2010-es, tíz évvel ezelőtti adatait ismertetem.⁴⁴ A magyar gyermekek önállóan átlagosan 9 éves korukban kezdtek internetezni 2010-ben. A vizsgált korosztály (9-16 év) közel 60%-a már ekkor napi szintű, rendszeres internet-felhasználó volt, ugyanakkor még szinte

⁴¹ Hack-Handa – Pintér 2015.

⁴² Bővebben lásd: https://hvg.hu/tudomany/20190524_kamu_profil_hamis_felhasznaloi_fiok

⁴³ A kutatás hazai vezetői Ságvári Bence és Galác Anna voltak.

⁴⁴ Ságvári – Galác 2011.

egyáltalán nem volt jellemző (csupán 1 %), hogy a gyermekek a szabadban, tömegközlekedés vagy utazás közben is interneteztek volna. A kutatás eredményei szerint a magyar gyermekek kétharmada 2010-ben már legalább egy közösségi oldalra regisztrált és rendelkezett saját profillal. Ami azonban elgondolkasztó, hogy ezeknek a gyermekeknek az 55%-a teljesen nyilvános, vagyis bárki által látható, további 22 %-uk részlegesen nyilvános profillal volt jelen közösségi oldalon. A magyar gyermekek csupán 16% alkalmazott olyan beállításokat, hogy profilját a közösségi oldalon csak „barátai” (visszaigazolt ismerősei) láthassák. Hangsúlyozom, hogy a kutatás a 9-16 éves gyermekek internethasználatát vizsgálta, vagyis olyan sérülékeny csoportot, akik esetében kiemelten fontos a felelős internethasználat. Az internetbiztonsággal kapcsolatos kérdésekre a magyar gyermekek az alábbiak szerint válaszoltak: közel 50 %-uk mondta, hogy meg tudná találni az interneten a biztonságos internethasználattal kapcsolatos információkat. A gyermekek 45%-a mondta, hogy tudja, hogyan lehet megváltoztatni a közösségi oldalakon a biztonsági beállításokat. Ugyanakkor csupán 38 %-uk tudta, hogy letilthatja azokat az üzeneteket, amelyeket nemkívánatos személyektől kapott. A kutatás előnye, hogy kitér a gyermekek szüleire is, bevonva őket a vizsgálatba. 2010-ben a szülők 75 %-a azt mondta, hogy szokott beszélgetni a gyermekével arról, hogy a gyermek mit csinál az interneten. Az otthon is internetező gyermekek szüleinek több mint fele azt mondta, meg szokta nézni azokat az oldalakat, amelyeket a gyermek használt. A szülők 40%-a a gyermek közösségi oldalon lévő profilját is megnézi, 35%-uk ellenőrzi a gyermek kapcsolatait is. Ugyancsak érdekes, hogy a szülők 23 %-a a gyermek levelezését is megnézi.⁴⁵

A *Be Social* közösségi média ügynökség 2019-ben közzétett közvéleménykutatásának adatai szerint⁴⁶ a megkérdezett gyermekek közel 40 %-a naponta 3-4 órát, további 38,91 %-a több mint 4 órát internetezik naponta. 90 %-uk mindezt okostelefonon keresztül teszi, azaz az internetezés elvált a számítógépek-laptopok világától, a telefonok dominanciája elsöprő. Bár a kutatási beszámolóból nem derül ki, mit értenek „hírek” alatt, a válaszadók több mint 66 %-a „nem igazán” vagy csak „szórakoztató, sztárokkal kapcsolatos” híreket olvas az interneten – ennek a digitális szövegértés és a PISA teszten elért eredmények szempontjából van jelentősége. A digitális honfoglalóság sajátja, hogy a megkérdezettek jelentős többségének (70 % felett) van olyan

⁴⁵ Ságvári – Galács 2011.41.

⁴⁶ Több mint 9 ezer, 18 év alatti fiatalt kérdeztek meg online 2018. decemberben. A kutatás nem reprezentatív, ugyanakkor a nagy elemszámnak köszönhetően nem figyelmen hagyható figyelmen kívül.

ismerőse/ismerősei a közösségi oldalakon, akivel szinte csak online tart kapcsolatot. A gyermekek védelme és online biztonsága szempontjából fontos adat, hogy a válaszadók 43,32 %-a mondta, hogy *„gyakran előfordul, hogy kapott már üzenetet közösségi médián keresztül olyanoktól, akiket igazán nem ismer”*.⁴⁷ A gyermekek 56,33%-a állítása szerint nem volt zaklatás áldozata, ellenben közel 40 %-uktól kértek már erotikus fotót a közösségi médián keresztül.

A *Be Social* kutatása megerősítette az *EU Kids Online* kutatás 2010-es eredményét, a megkérdezett gyermekek profiljai a közösségi oldalakon jellemzően nyilvánosak.⁴⁸

3. Tartalommegosztás a közösségi oldalakon

A közösségi médiához tartozó közösségi oldalakon a felhasználók különböző tartalmakat osztanak meg egymással. Tartalom lehet bármilyen információ (adat, vélemény, kép, szöveg, zene, videó stb.), amit az adott felhasználó megosztásra érdemesnek ítél, de egy adott személlyel meglévő kapcsolat, az egyén kapcsolathálója is hordozhat információkat.

Ezeket a tartalmakat a különböző közösségi oldalak eltérő beállítások szerint teszik elérhetővé a többi felhasználó számára. Gyakran elhangzik, hogy *„ami az internetre felkerül, örökre ott marad”*, ugyanakkor a kérdés nem ilyen egyszerű. A közösségi oldalakra feltöltött tartalommal ugyanis nem az a legnagyobb probléma, hogy maga az oldal szervere tárolja és esetleg később is hozzáférhetővé, kereshetővé teszi azt. Egy nyilvános profil esetén bárki, biztonsági beállításokat használva távoli vagy nem valódi ismerős a tulajdonos, illetve érintett beleegyezése nélkül felhasználhatja azt, továbbíthatja másoknak, vagyis a megosztott tartalom kikerül a felhasználó befolyása alól, „útja” ellenőrizhetetlenné válik.

További kockázat a felelőtlen tartalommegosztással kapcsolatosan az *„oversharing”*, azaz a túlzott önfeltárás, amely *„olyan kommunikációs magatartást takar, amely lényege, hogy az érintett kontroll nélkül teszi a nyilvánosság számára elérhetővé a legszemélyesebb adatokat, tudnivalókat is”*.⁴⁹ Mindez gyermekekre és felnőttekre nézve egyaránt kockázatos, ugyanakkor gyermekek esetén a szülők felelősségéről is beszélni kell.

⁴⁷ Be Social 2019.

⁴⁸ Be Social 2019.

⁴⁹ Tóth 2017.

Ahogy a bevezetésben írtam, sajnos Magyarországon a szülők és gyermekeik közösségi oldal használati szokásainak elemzése elhanyagolt kutatási téma, olyan tudományos kutatás, amelynek fókuszában ez állna, nem elérhető, így külföldi kutatások adataiból tájékozódhatunk a tendenciákról. Például egy tavaly nyáron publikált amerikai kutatás szerint a megkérdezett szülők közel 70 %-a tett már közzé gyermekéről olyan tartalmat a közösségi oldalakon, amely miatt utólag rosszul érezte magát.⁵⁰ A szülők tartalommegosztási szokásaival kapcsolatban az angol nyelvben évekkel ezelőtt terjedt el a „*sharenting*” kifejezés, amely a „*share*” (megosztás) és a „*parenting*” (gyermeknevelés) szavak összevonásából jött létre. Ez hasonlóan az *oversharing*-hez, a közösségi média túlzott használatát jelenti, de a gyermekekre fókuszálva: a kifejezés arra a jelenségre utal, amikor a szülők gyermekeikkel kapcsolatban osztanak meg túl sok tartalmat a közösségi oldalakon (képet, adatot, történetet stb.).

3.1. A tartalommegosztás veszélyei

A felelősségteljes tartalommegosztás a felnőttek, a szülők érdeke is: hiába a kompetencia, a releváns végzettség és tapasztalat, ma már állásinterjúk előtt ellenőrzik a jelöltek digitális lábnyomát, és a hozzáférhető információk kedvezőtlenül befolyásolhatják a kiválasztást. A gyermekekkel kapcsolatban két oldalról is érdemes megközelíteni ezt a kérdést. Egyrészt veszélyes lehet rájuk a szülei által a róluk és velük kapcsolatban megosztott információ, másrészt veszélyes lehet a gyermek saját tartalommegosztása a közösségi oldalakon. Hiába tapasztaljuk, hogy a gyermekek ma már kiskorukban megtanulják a digitális eszközök használatát, a felelősségteljes online jelenlétet nem lehet segítség nélkül elsajátítani.

A Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján 2018-ban digitális készségek fejlesztése céljából a 25-54 éves korosztály vett részt a legmagasabb arányban, 11 % (!) tanfolyamokon. Ezek a felnőttek jellemzően a munkavégzés közbeni, a munkavégzéssel kapcsolatos készségek fejlesztésével kapcsolatos képzéseket látogattak. A második legmagasabb arányban (5,3%) a 16-24 éves korcsoport vett részt

⁵⁰ 116 nő részvételével készült nem reprezentatív kutatás eredménye szerint. Lásd: University of Tennessee at Knoxville. "New moms may be vulnerable to 'sharenting'." ScienceDaily. ScienceDaily, 23 July 2019.

fejlesztő képzéseken. A közösségi média használatát oktató képzéseken a 16–24 évesek 2,8 %-a (!) vett részt 2018-ban.⁵¹

A kérdés adott: kinek a feladata a biztonságos online jelenlét megtanítása, a felelősségteljes digitális állampolgárrá „nevelés”? A szülők egy része már felnőtt korában ismerkedett meg a digitális és infokommunikációs technológiával, másik része pedig ugyan belenőtt ebbe a környezetbe, de saját szülei, tanárai még csak digitális felfedezők és nomádok voltak, így saját tudása is hiányos. Ami bizonyos, a jelenleg hatályos Nemzeti alaptantervnek⁵² nem része a biztonságos, felelősségteljes internetezéshez szükséges kompetenciák fejlesztése, amelynek értelemszerűen része az online világ veszélyeire való felkészítés is. A közoktatás nem fordít figyelmet napjaink egyik legnagyobb kihívására, annak ellenére, hogy 2009 óta a PISA-vizsgálat⁵³ kiegészült olyan kompetenciaterületekkel is, mint a digitális szövegértés vagy a problémamegoldás. Az OECD⁵⁴ szerint ezek azok a képességek, amelyek egy munkavállalót versenyképesé tesznek a XXI. században⁵⁵. E területeken Magyarország az utolsó helyen szerepelt akkor Európában, pedig a korábbi statisztikákból látható, hogy az alacsony digitális szövegértés szintjét nem okozhatja az internethez való hozzáférés korlátozottsága, hiánya vagy az internethasználat alacsony szintje hazánkban. Ezeken a teszteken azok a gyermekek érnek el jobb eredményt, akik az internetet információszerzésre és tanulásra használják, a közösségi oldalakon történő időtöltés a digitális szövegértés kompetenciáját nem fejleszti.⁵⁶ Ahogy Lannert Judit oktatáskutató fogalmaz, „amennyiben a digitális tér a fizikális térben az ahhoz rendelt megfelelő pszichoszociális tér nélkül jelenik meg, vagyis a számítógép használatát nem kíséri egy tanulóközpontú, a tanulást motiváló játékos és korszerű pedagógia, akkor az infokommunikációs eszközök használata a kontrollálásra, a mechanikus begyakorlásra (drillezésre) és illusztrálásra degradálódik, és eredményük célellentétes lesz.”⁵⁷

⁵¹ KSH 2018.42.

⁵² 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról

⁵³ OECD megrendelésére készülő nemzetközi tanulói teljesítménymérés, a PISA vizsgálat. 2000 óta méri különböző kompetenciaterületeken a 15 éves diákok felkészültségét.

⁵⁴ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD): Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet. Magyarország 1996 óta tagja.

⁵⁵ OECD 2014.

⁵⁶ Lannert 2018.

⁵⁷ Lannert 2018. 8.

3.2. A bántalmazás új formája: az online zaklatás

Fontosnak tartok megemlíteni néhány olyan, a digitális világ és a közösségi oldalak által kialakult jelenséget, amelyek nagyon megnehezíthetik a gyermekek életét, s amelyek miatt szintén elengedhetetlen lenne a megfelelő online szocializáció, és a szülők biztonságos és felelős internethasználata.

Az iskolai erőszak évtizedek óta megfigyelhető a fejlett nyugati demokráciák és jóléti államokban, amelynek egyik formája az iskolai zaklatás. Dan Olweus, a témában leggyakrabban idézett társadalomkutató iskolai zaklatásra alkalmazott fogalma a következő: *„a diákot zaklatás vagy elnyomás éri akkor, ha ismétlődően és hosszú időn keresztül negatív cselekedeteknek teszi ki egy vagy több más diák. Negatív cselekedetnek minősül, ha valaki szándékosan sérülést vagy kényelmetlenséget okoz – vagy próbál okozni – másnak. (...) A negatív cselekedet véghezvihető testi érintkezés, szavak vagy bármi más segítségével”*.⁵⁸ A svéd kutató szerint a zaklató iskolatársak, ha nem is egyformán, de tisztában vannak azzal, hogy a viselkedésük fájdalmat, kellemetlenséget okoz áldozatuknak. Az iskolai zaklatás három feltétele Olweus szerint: 1. szándékos agresszív viselkedés vagy sérelem okozás, 2. ismétlődően és hosszú időn keresztül, 3. interperszonális kapcsolatban, ahol a hatalmi egyensúly hiányzik.⁵⁹ Online zaklatás (*cyberbullying*) esetén a bántalmazás az információs és kommunikációs technológiák eszközein keresztül történik.

Az alábbi táblázatban a direkt és az online zaklatás kerül összehasonlításra.

3. táblázat – A direkt zaklatás és az online zaklatás jellegzetességei

Direkt zaklatás	Online zaklatás
közvetlen	közvetett
nyílt	rejtett
verbális/fizikai	verbális
térben behatárolható	virtuális tér (0-24h)
szűk közönség	végtelen számú megosztás

Forrás: Saját szerkesztésű táblázat Kurucz Orsolya tanulmánya alapján⁶⁰

Az online zaklatás célja megegyezik a direkt zaklatásával, de a platform miatt rendelkezik néhány olyan sajátossággal, amely még súlyosabbá teszi azt áldozat számára. Online zaklatás esetén a közösségi oldalak

⁵⁸ Olweus 1994.717.

⁵⁹ Olweus 1994.

⁶⁰ Kurucz 2012.97.

szabályainak kijátszása lehetővé teszi, hogy az áldozat ne tudja, hogy ki vagy kik állnak a zaklatás mögött, továbbá a névtelenség még gátlástalanabbá teheti a zaklatók viselkedését. Az online zaklatás térben és időben nem behatárolható, „soha nincsen vége”, mindenhol mindig ott van, az áldozat nem tudja elkerülni a bántalmazást. Végül, ahogy az összehasonlításban látható, az online térben a zaklatás korlátlan számban megosztásra kerülhet, szinte lehetetlen megállítani a sértő tartalom terjedését és terjesztését.⁶¹ Mindez azt jelenti, hogy évekkel, évtizedekkel később is előkerülhet az áldozatról olyan tartalom, amely azon túl, hogy saját életére milyen hatással volt, felnőtt korában is kárt tud okozni számára.

A korábban már említett *EU Kids Online II 2010-es* kutatás kitért a gyermekek zaklatással kapcsolatos tapasztalataira is. Az adatok szerint a vizsgált korosztály (9-16 évesek) közel 20 %-ának volt része zaklatásban a kortársai részéről, és az érintettek közel harmada volt online zaklatás áldozata. A teljes korosztályon belül az online zaklatást átélt gyermekek aránya 6 % volt 2010-ben. A kutatás szerint az online zaklatás jellemzően a közösségi oldalakon és az azonnali üzenetküldő felületeken történt.⁶² Érdemes megjegyezni, hogy a gyermekek esetében is magas a látencia szintje, sok gyermek nem tudja, hogy zaklatás áldozata, ahogy az elkövetők sem mindig tudják, hogy a viselkedésük már zaklatás. Nem képezi e tanulmány szerves részét, de érdemes megemlíteni az úgynevezett *szexting* jelenségét is, amely az angol „sex” (szex) és „texting” („üzenet küldés”) szavak összevonásából jött létre, és szexuális jellegű üzenetek (fénykép, videó stb.) megosztását jelenti információs és kommunikációs technológiák eszközein keresztül – ma mindez jellemzően okostelefonokon történik. Az *EU Kids Online II* kutatás (2010) adatai szerint a 11-16 éves korosztály 7%-a kapott szexuális jellegű üzenetet a lekérdezést megelőzően interneten keresztül.⁶³ A *Be Social* tavaly publikált kutatása szerint a gyermekek közel 40 %-tól kértek már erotikus fotót chatbeszélgetésben, ez az arány a 14 évnél fiatalabbak esetén 33 %.⁶⁴ Fontos tudni, hogy a *szexting* kimerítheti az online és a szexuális zaklatást is, továbbá, hogy Magyarországon 18 éves kor alatt a *szexting* tevékenységet (a tartalom megosztását és tárolását is) a törvény bünteti, akkor is, ha az kiskorúak között történik.⁶⁵

⁶¹ Kurucz 2012.

⁶² Ságvári – Galác 2011.

⁶³ Ságvári – Galác 2011.18.

⁶⁴ Be Social 2019.

⁶⁵ A Büntető Törvénykönyv alapján gyermekpornográfiának minősül.

A Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány „Te hogy látod?”⁶⁶ kutatása szerint a magyar gyermekek az iskolában többet hallanak az online biztonságról, mint otthon. Négy megadott lehetőség közül (otthon, iskola, lakóhely, internet) a válaszadók legkevésbé az interneten érzik magukat biztonságban. Komoly probléma, hogy a gyermekekkel nem beszélnek arról, mit tegyenek bántalmazás esetén: a válaszadók közül a családban 60 %, az iskolában csupán 38 % hallott arról, mit tegyen, kihez forduljon ilyen esetben. A gyermekek ötöde szerint iskolájukban túl sok a zaklatás, bántalmazás, kiközösítés.⁶⁷

3.3. A gyermekek (online) adatainak védelme

A fentiek alapján látható, hogy a gyermekek online adatainak védelmére figyelmet kell fordítani, és a jogalkotás mellett a médiának és a webkettes (web 2.0-ás) szolgáltatásoknak is komoly felelőssége van e téren. Hiába azonban a szabályzás, a hétköznapokban a szülők kezében van a döntés. Anélkül, hogy a magyar lakosság jogismeretével kapcsolatos kutatások eredményeit összegezném, feltételezem, hogy a magyar szülők jelentős többsége nincsen tisztában a rá vonatkozó jogszabályokkal a közösségi oldalon történő, gyermekével kapcsolatos tartalommegosztás kapcsán. A gyermek azonban nem a szülők tulajdona, a gyermeknek is vannak személyiségi jogai, amelyeket a törvény véd. Nemzetközi és hazai szabályok szerint is megilleti őket magánéletük védelmének joga. Akár szüleiről, rokonairól, akár iskolatársairól, barátairól van szó, ami számukra vicces vagy humoros, a gyermeknek rosszul eshet, érezheti bántónak vagy rá nézve megalázónak a tartalmat.

A közösségi oldalakon az ismerősök eltérő minőségű (közeli – távoli, baráti – kollegiális stb.) személyes kapcsolatban állnak egymással. Ha a felhasználó profilja nyilvános, a feltöltött tartalmak bárki más, idegen személy számára hozzáférhetőek és felhasználhatóak lesznek. Ha a felhasználó ismeri és alkalmazza az adatvédelmi beállításokat, még mindig fennáll annak a lehetősége, hogy valójában távoli „ismerőse” felhasználja tartalmait, köztük a gyermekével kapcsolatosakat is. A közösségi oldalak által sugalmazott kép, hogy az ismerősök „barátok”, téves érzetet nyújt, az online létrejövő kapcsolat alapján még nem áll rendelkezésre valódi, belsőleges ismeretség. Magyarországon – egyelőre – láthatóan nem

⁶⁶ 2018. november és 2019 márciusa között 5230 gyermek, online kérdőív és 7 helyszínen 50 hátrányos helyzetű és fogyatékkal élő gyermekkel fókuszcsoporthoz nem reprezentatív kutatás.

⁶⁷ Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány 2019.

gyakori az olyan eset, amikor a szülők tartalommegosztásával komoly visszaélések történtek volna (például személyiséglopás)⁶⁸, de az nem kérdés, hogy a gyermekekről óvatlanul megosztott fényképek és videók gyorsan felkerülhetnek az úgynevezett *darknetre*⁶⁹, ahonnan kontrollálhatatlanul terjednek tovább, és a szülő már nem tudja visszafordítani a folyamatot.

Az Alaptörvény szerint⁷⁰ mindenkinek joga van az emberi méltósághoz, a magánszférához, továbbá személyes adatai védelméhez. Ezt gyermekek esetében az ENSZ Gyermekjogi Egyezményét kihirdető törvényünk is deklarálja.⁷¹ A Polgári Törvénykönyv hatályos, a személyiségi jogok védelmére vonatkozó szabályai szerint a szülő akkor tehet(ne) közzé tartalmat a gyermekéről – akkor használhatja fel a gyermekéről készült fényképet –, ha ahhoz a gyermek hozzájárult⁷². Az ENSZ Gyermekjogi Egyezménye és a Ptk. is kimondja, hogy gyermek véleményét – figyelemmel korára és érettségi fokára – az őt érintő döntésekben tekintetbe kell venni⁷³. A gyermeknek joga van ellenkezni, ha fényképet vagy videófelvételt akarnak készíteni róla, és ezek felhasználásához is az ő engedélyére van szükség. Ha a gyermek életkora miatt nem képes kifejezni a hozzájárulását a szülő nem tehet(ne) közzé róla semmilyen tartalmat⁷⁴. Felelős szülőként fontos megérteni és felmérni a fenti kockázatokat, és a gyermekkel kapcsolatos információkat kizárólag azokkal megosztani, akik ismerik és közeli kapcsolatban állnak vele és a gyermekkel. Az ő érdekükben soha nem érdemes olyan tartalmat megosztani, ahol a gyermek meztelen, továbbá megalázó, sérülékeny vagy kiszolgáltatott helyzetben van. Szem előtt kell tartani azt is, hogy a személyiségi jogok védelme miatt más gyermekéről is csak a gyermek, illetve a szülő, illetve törvényes képviselő előzetes hozzájárulásával lehet

⁶⁸ Lásd például: Stacey B. Steinberg: Sharenting: Children's Privacy in the Age of Social Media. UF Law Faculty Publications: <https://scholarship.law.ufl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1796&context=facultypub>; vagy Bányász Péter: Kiberbűnözés és közösségi média. *Nemzetbiztonsági Szemle*, 2017. (5. évf.) 4. sz. 55-74.

⁶⁹ Darknet vagy sötét internet a világháló olyan része, amely kifejezetten illegális tevékenységek lebonyolításának (pl. pedofília, fegyverkereskedelem, terrorizmus) kedvez.

⁷⁰ Magyarország Alaptörvénye VI. cikk.

⁷¹ 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.

⁷² 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről 2:48.§ (1) bekezdés.

⁷³ 1991. évi LXIV. törvény 12. cikk; 2013. évi V. törvény 4:148.§.

⁷⁴ A Ptk. szabályai szerint (2:54.§) a személyiségi jogokat személyesen lehet érvényesíteni. Korlátozottan cselekvőképés, azaz a 14. életévet betöltött kiskorú személyiségi jogainak védelmében önállóan felléphet. 14. életévet be nem töltött gyermek esetén személyiségi jogainak védelmében törvényes képviselője léphet fel. Ez esetünkben azt jelenti, hogy ha a gyermek sérelmezné, hogy a szülő nem kapta meg hozzájárulását a fénykép megosztásához, és emiatt eljárást indítana a szülő ellen, a szülő és gyerek között érdekellentét állna fenn, ezért a gyermek mellé eseti gyámot rendelnének ki. Ilyen eset tartalommegosztás miatt (még) nem fordult elő hazánkban. Ennek oka azonban vélhetően nem a gyermekjogok maximális betartása.

fényképet vagy videót készíteni és külön engedély szükséges ezek felhasználásához is⁷⁵.

4. Összegzés

A fenti tanulmányban igyekeztem röviden bemutatni a magyar szülők és gyermekeik internethasználati szokásait és jellemezni a közösségi oldalakon való jelenlétüket, felhívva a figyelmet a nyilvános tartalmegosztás veszélyeire. A web 2.0-ás szolgáltatások robbanásszerűen terjedtek el a társadalomban, komoly hatást gyakorolva a mindennapokra, az életstílusra, a kommunikációra, ugyanakkor a biztonságos és felelős felhasználáshoz szükséges tudás megszerzése elhanyagolt terület maradt. Komoly probléma, hogy nincs diskurzus arról, kinek a felelőssége a gyermekek védelme és felkészítése az online világra. Ugyanakkor a szülők (esetleg nagyszülők, más rokonok, családi barátok), a jóindulatú tartalmegosztás ellenére, is gyakran megsértik a gyermek személyiségi jogait, rosszabb esetben alapot adnak a későbbi (online) zaklatásnak. Gyakran korábban kerülnek fel tartalmak egy gyermekről, minthogy ő maga közvetlenül jelen lenne a közösségi oldalakon, digitális lábnyomát szülei sokszor a tudta nélkül alakítják. Ez a szülők és gyermekük között létrejövő élethelyzet komoly ellentétet szülhet később, a szülői felelősség azonban nem kellőképpen hangsúlyozott. Pedig mint minden helyzetben, elsősorban a gyermek mindenképp felett álló érdekét kell figyelembe venni.

Felhasznált irodalom

BAUER Béla - PILLÓK Péter - RUFF Tamás - SZABÓ Andrea - SZANYI F. Eleonóra - SZÉKELY Levente: *Magyar Ifjúság Kutatás 2016*, Budapest Új Nemzedék Központ, 2016

http://www.ujnemzedek.hu/sites/default/files/magyar_ifjusag_2016_a4_web.pdf (2020. 02. 5.)

Be Social: Magyar tinik a neten 2019

https://besocial.hu/magyar_tinik_a_neten/be_social_Magyar_Tinik_a_Neten_2019_02_13_grafikonok.pdf?fbclid=IwAR16tLifYt83pPIMz99e7sNEB2WX6RrcJtuMDZXulsEtdVyGJIZXQBr_q84 (2020. 02. 05.)

⁷⁵ Ptk. 2:48.§.

BESSENYEI István (2010): A digitális bennszülöttek új tudása és az iskola. *Oktatás-Informatika*, 2010. 1-2 szám. 24-30.

BUDA András: Pedagógusok az információs társadalomban. In: LÉVAI D. – SZEKSZÁRDI J. (szerk.): *Digitális pedagógus konferencia*. Konferenciakötet. 2013 Budapest: ELTE. 9–16. Elérhető: <http://bit.ly/1r2X6XJ> (2020. 02. 05.)

BUDA András: *Generációk, társadalmi csoportok a 21. században*, Magyar Tudomány 180(2019)1, 120–129.

ESZES István, Dr.: *Digitális Marketing* Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest, 2011
https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/0007_e4_digitalis_marketing_scorm/borito_bvN750foX1Cg8uyK.html (2020. 02. 05.)

HACK-HANDA József – PINTÉR Róbert: Generációs különbségek a magyar médiafogyasztásban. *Információs társadalom*, 2015 15 (2). 7-17.

Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány: Te hogy látod? Gyermekjelentés a gyermekjogok helyzetéről. Magyarország 2019.
https://hintalovon.hu/sites/default/files/tehogylatod_jelentes_magyar.pdf (2020. 02. 05.)

HOWE, Neil – STRAUSS, William: *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York, 1991, William Morrow & Company

Internet World Stats: Usage and Population Statistics
<https://internetworldstats.com/stats.htm> (2020. 02. 05.)

Központi Statisztikai Hivatal: Digitális gazdaság és társadalom, 2018 Elérhető: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/ikt/ikt18.pdf> (2020. 02. 05.)

KURUCZ Orsolya: Iskolai agresszió és közösségi média. *Új pedagógiai szemle* 62. évf. 7-8. sz. (2012.) 94-103.

LANNERT Judit: Nem gyermeknek való vidék. A magyar oktatás és a 21. századi kihívások. In: KOLOSI Tamás – TÓTH István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*, Budapest, TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt.

MANNHEIM Károly: A nemzedékek problémája. In: MANNHEIM Károly: *Tudásszociológiai tanulmányok*. Fordította: Bendl Júlia, Bognár Virág, Hofstaedter Herbert, Karádi Éva és Kisbali László. Osiris, Budapest, 2000, 201–254.

NAGY Ádám: Az Alfa generáció magyarországi recepciója. *Kultúra és Közösség*, 2017/III.

Organisation for Economic Co-operation and Development (2014): PISA 2012 Results: Creative Problem Solving: Students' Skills in Tackling RealLife Problems (Volume V), PISA, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264208070>

OLWEUS, Dan: Az iskolai zaklatás, *Educatio*1999./4. szám 717-739.

PRENSKY, Marc (2001): *Digital Natives, Digital Immigrants In: On the Horizon MCB*. University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001. 1-6.

PRENSKY, Marc: H. sapiens digital: From Digital Immigrants and Digital Natives To Digital Wisdom. *Innovate: Journal of Online Education*, 2009 Volume 5 Issue 3
<https://nsuworks.nova.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1020&context=innovate> (2020.01.21.)

SÁGVÁRI Bence – GALÁCZ Anna: EU Kids Online II: A magyarországi kutatás eredményei. 2011. <http://www.lse.ac.uk/media-and-communications/assets/documents/research/eu-kids-online/participant-countries/hungary/Hungarian-report.pdf> (2020. 02. 05.)

STRAUB Ádám: Miért nem az iWiW lett a Facebook? című interjúja Elérhető: <https://www.origo.hu/techbasis/20120412-tizeves-az-iwiw-interju-varady-zsolttal-a-kozossegi-szajt.html> (2020. 02. 05.)

TÓTH Ticiána: Mennyit is osszunk meg gyermekeinkről a közösségi oldalakon? *Mindset Pszichológia* 2017.
<https://mindsetpszichologia.hu/2017/09/28/mennyit-is-osszunk-meg-gyermekeinkrol-a-kozossegi-oldalakon/> (2020. 02. 05.)

VOGLNÉ NAGY Zsuzsanna – LIPPAI Edit – NAGY Viktória: Digitális bevándorlók és bennszülöttek – a digitális tudásmegosztás és interaktivitás lehetőségei. *Iskolakultúra*, 2014 14 (1). 57-63.

Dangers of (public) content sharing: parents and their children on social media

Summary

According to the data of the Hungarian Central Statistical Office, in 2018 the rate of use of social sites is high even among middle-aged people (over 67 %). Today, children of the generation who learned to use the tools of various information and communication technologies at a young age are already present on social media. However, users of web 2.0

services often do not keep in mind that their use of social media may violate their children's rights through their own content sharing. The fact that irresponsible content sharing and sharing of content in public (media) space can have detrimental consequences is taken into account even less. This study uses statistical data to explore the role that social networking sites play in Hungarian parents' and their children's lives; what content sharing means and how it works; and the impact it can have on children's lives.

Balogh Karolina
ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola,
Kriminológia Doktori Program
Témavezető: Inzelt Éva PhD adjunktus
ELTE ÁJK Kriminológiai Tanszék

Miben segít(het) az iskolai szociális munkás – a gyermekek igényeinek tükrében

Kulcsszavak: *iskolai szociális munka, gyermekvédelmi felelős, gyermekvédelem „Te hogy látod?“, támogató szolgáltatás, prevenció*

Absztrakt

2018. szeptember 1-jétől a Család- és gyermekjóléti szolgálatoknak kötelező óvodai-iskolai szociális segítő tevékenységet biztosítania minden köznevelési intézményben. Ez nagy előrelépést jelent abból a szempontból, hogy először áll rendelkezésre normatív támogatás az iskolai szociális munka ellátásához. A nemzetközi minták és a hazai gyakorlat alapján a szociális szakma határozott elképzeléssel rendelkezik a gyakorlati alkalmazásról, mely alapvetése a gyermekvédelmi – elsősorban prevenció – tevékenység ellátása. A 2018-as bevezetést hosszú előkészítő munka előzte meg, amelynek keretében több szakmai ajánlás is született. Ugyanakkor a szakmai szttenderdeken túl fontos figyelembe venni az érintettek véleményét is. Tanulmányomban egy nagy elemszámú, gyermekekkel készült felmérés adatai alapján próbálom meghatározni, hogy a gyermekek véleménye alapján miben is segíthet egy iskolai szociális munkás.

1. Bevezetés

A tanulmány aktualitását az adja, hogy az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (továbbiakban: Gyvt.) 2018. januári módosítása értelmében 2018. szeptember 1-jétől a család- és gyermekjóléti szolgálatoknak kötelező óvodai-iskolai szociális segítő tevékenységet biztosítania minden köznevelési intézményben. Ez nagy

előrelépést jelent, abból a szempontból, hogy először áll rendelkezésre normatív támogatás az iskolai szociális munka ellátásához. Annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedekben folyamatos diskurzus zajlott az iskolai szociális munka szükségességéről, rendszerszintű megvalósítása nem történt meg, csupán helyi szinten, általában pályázati forrásokból működő modell-programok jöttek létre.¹ A nemzetközi minták és a hazai gyakorlat alapján a szociális szakma határozott elképzeléssel rendelkezik a gyakorlati alkalmazásról, mely alapvetése a gyermekvédelmi – elsősorban prevenciós – tevékenység ellátása. A szakmai sztenderdeken túl fontos azonban figyelembe venni a gyermekek igényeit is. Tanulmányomban ennek meghatározására törekszem, egy 2018 novemberétől 2019 márciusáig zajló kutatás adatai alapján.² Tanulmányomban a felhasznált kutatás meghatározásával, illetve az ENSZ Gyermekjogi Egyezményével összhangban gyermeknek a 18 év alattiakat tekintem.

Elemzésem elején bemutatom az iskolai szociális munka nemzetközi modelljeit, majd a hazai történeti perspektívából közelítek az iskolai szociális munka jelenlegi helyzetéhez, és a gyermekek véleményének figyelembe vételével fogalmazom meg, hogy miben segíthet egy iskolai szociális munkás.

2. Az iskolai szociális munka nemzetközi modelljei

Ebben a fejezetben az iskolai szociális munka elméleti modelljeit veszem sorra, mely bár hazai szakirodalomban tárgyaltakhoz³ nem járul hozzá új ismeretekkel, célja az, hogy az iskolai szociális munka jelenlegi formájának meghatározásában orientáljon.

Magyarországon az iskolai szociális munka széles körben elfogadott definícióját Bányai Emőke (2000) fogalmazta meg: *„Az iskolai szociális munka szolgáltatás a közoktatási intézményben biztosított, preventív jellegű segítő tevékenység, amely az iskoláskorú gyermekek és fiatalok képességeinek, lehetőségeinek legoptimálisabb kibontakozását támogatja*

¹ Máté 2018. 3.

² Az elemzés alapjául a Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány által kezdeményezett kutatás adatait veszem alapul, amelynek célja egy gyermekrésztvételen alapuló jelentés elkészítése volt. Az alapítvány az adatokat szabadon hozzáférhetővé tette, melyet kérés alapján bocsát az érdeklődők rendelkezésére. A felmérés hátterét a vonatkozó fejezetben mutatom be.

³ Máté 2015.; Máté 2018; Tanító 2019.

*szociális kapcsolataik, társadalmi integrációjuk javításával*⁴, így én is ezt a meghatározást veszem alapul.

Az iskolai szociális munka hagyományainak megteremtése az USA-hoz kötődik, a „*school social work*” kifejezés is innen származik. A XX. század elején itt születtek meg az első olyan speciális iskolai programok, amelyek az oktatásban is gondot okozó – szociális nehézségek, bevándorlás, növekvő fiatalkori bűnözés – problémákra hivatottak válaszolni.⁵ A megvalósult válaszkísérleteket az 1960-as 1970-es években tipizálták, ami alapján 4 fő típust különböztethetünk meg:⁶

a) *Hagyományos klinikai modell*: A szociális munkás az egyénre fókuszáló esetkezelés módszerét alkalmazza, a családok diszfunkcionális működését igyekszik javítani.

b) *Iskola-változtató modell*: Az iskola egészét célozza meg, valamennyi személyre és alcsoportra kliensként tekint. Célja megváltoztatni az iskolai diszfunkcionális normákat és körülményeket, illetve változást elősegíteni az iskola intézményes politikájában.

c) *Társadalmi kölcsönhatás modell*: Az iskolai szociális munkás közvetítő feladatot lát el a tanulók, tanulócsoporthoz, tanárok és szülők között, igyekszik elősegíteni a felek közötti jobb megértést, azaz a társas interakciókra koncentrálni.

d) *Közösségi iskolai modell*: A hátrányos helyzetű közösségek jelentik a célpontját. Célja a hátrányos megkülönböztetések megszüntetése, a közösségi megértés és támogatás fejlesztése és a hátrányos helyzetű tanulókat támogató programok létrehozása.

Az 1990-es években elterjedő modell már több irányzat elemeit is tartalmazza. Főképp a közösségi iskolai modell, illetve a társadalmi kölcsönhatás modell elemeit vegyíti és fejleszti tovább. Ez az *ökológiai modell*, amelynek célkitűzései közé tartozik a diákok szociális kompetenciáinak kialakítása és az iskola érzékenyítése a gyermekek egyéni szükségletei iránt. Egyszerre veszi tekintetbe az egyén és a környezet komplexitását is. Az iskola rendszerként jelenik meg, amelynek részei a diákok, a szülők, az iskolai alkalmazottak és a lakókörnyezet is.⁷ A *modern ökológia modell* ezenfelül kiegészül a reziliencia (sikeres alkalmazkodás) jelenségére vonatkozó kutatások eredményeinek alkalmazásával is. A szociális munkások multidiszciplináris teamekben

⁴ Bányai 2000 3–5.

⁵ Máté 2015. 82. ; Tanító 2019. 7.

⁶ Máté 2015. 82-83. ; Tanító 2019. 8.

⁷ Máté 2015. 83. ; Tanító 2019. 8-9.

dolgoznak, munkájukat pedig az úgynevezett erősségközpontú megközelítés határozza meg, amely az egyénben és a környezetében megjelenő lehetőségeket igyekeznek kiaknázni.⁸ Napjainkban az USA-ban e modelleket vagy továbbfejlesztett változataikat akár egymás mellett is alkalmazzák, így párhuzamosan is létező értelmezési keretként működhetnek.⁹

A nyugat-európai szociális munkát kevésbé intézményes keretek jellemezték. Az USA-beli mintáktól eltérően az sokkal inkább a szociálpedagógia kereteibe illeszkedett, és a szabadidős tevékenységek által nyújtott elsődleges prevenció révén kívánja segíteni a gyermekek egészséges fejlődését és szocializációját.¹⁰

Németországban az 1980-as évekre az iskolai szociális munka három különböző formája különböztethető meg:¹¹

a) *Alkalmazkodó típus:* A szociális munkás funkcióit az iskola igényei határozzák meg, célja az intézmény zavartalan működésének elősegítése, így a tanulók egyéni szükségletei a háttérbe szorulnak.

b) *Innovatív típus:* Elsősorban az iskola megváltoztatása a cél, azaz, hogy a teljesítmény-orientált intézmény hangsúlyai tevődjenek át a szociálpedagógiára. Éppen ezért, ez egy konfliktusokkal terhelt modell, ami a pedagógusok és a szociális munkások együttműködését nehezíti.

c) *A gyermekekre orientálódó modell:* A szociális munka közvetítő funkciója érvényesül. A szociális munkás preventív módon igyekszik megoldást találni a gyermekek problémáira, amely során a saját eszköztárszerét használja: egyéni esetkezelés, csoportmunka stb. Az iskolai szociálismunka önálló intézménynek számít, azaz nincs alárendelve az iskola vezetésének, de nem is szól bele az iskola működésébe. Rendszerint független fenntartó finanszírozza.

3. Az iskolai szociális munka hazai megvalósulása és modelljei

A szakirodalom hazánkban az iskolai szociális munka kezdeteként az első világháború után megjelenő iskolánővérek munkáját tartja számon. Munkájuk nagyon hasonló volt a napjainkban működő szociális

⁸ Máté 2015. 83.; Tanító 2019. 9.

⁹ Máté 2015. 83.

¹⁰ Máté 2015. 83.

¹¹ Máté 2015. 83-84. ; Tanító 2019. 9.

munkáéhoz, iskolai teljesítményromlás és lemorzsolódás megelőzése érdekében végeztek egyéni esetkezelést és családgondozást.¹²

A második világháború utáni kommunista rezsim az iskolai gyermekvédelmet pedagógiai feladatnak tekintette, melyben elmozdulás 1964-ben mutatkozott, a *gyermekvédelmi felelős* munkakörének bevezetésével.¹³

Az iskolai szociális munka professzionalizálódásában a rendszerváltást követő időszak hozott áttörést. A végbemenő társadalmi és gazdasági változások olyan problémákat hoztak a felszínre (pl. elszegényedés, deviáns viselkedésformák szaporodása stb.), amelyek az iskolai alapellátást is veszélyeztették, és amelyekre muszáj volt célzott választ adni.¹⁴ Az 1990-es években a gyermekre orientálódó modell alapvetései bizonyultak leginkább követendőnek, a gyakorlati megvalósulás pedig napjainkra három fő irányzat köré csoportosítható, melyek:¹⁵

- „Belső” iskolai szociális munka (hagyományos modell)
- „Külső” iskolai szociális munka (Ferencvárosi modell)
- Pécsi modell

Ezenkívül még szót kell ejtenünk az iskolai gyermekvédelmi felelősök munkájáról is, akik speciális helyzetűnek tekinthetők az iskolai szociális munka szempontjából.

3.1. A „belső” iskolai szociális munka

Az 1990-es évek elejétől napjainkig működő modell, amely „tiszta” formában csak kevés iskolában tudott meghonosodni. Elsősorban olyan – általában alapítványi fenntartásból működő – iskolák vezették be, amelyek azért jöttek létre, hogy hátrányos helyzetű, halmozottan hátrányos helyzetű, vagy a hagyományos iskolarendszerben nehezen teljesítő, onnan lemorzsolódó diákok sikeres iskolai előmenetelét támogassák. Ezekben az intézményekben a segítségnyújtás a pedagógiai program része, amelyet a folyamatos segítői jelenléttel igyekeznek biztosítani. Az iskolai szociális munkást itt az iskola foglalkoztatja és napi nyolc órában jelen van az intézményben. Ez jelenti a modell erősségét is, hiszen a

¹² Máté 2015. 85-86. ; Tanító 2019. 11.

¹³ Máté 2015. 85-86. ; Tanító 2019. 11.

¹⁴ Máté 2015. 86. ; Tanító 2019. 11.

¹⁵ Máté 2015. 86. ; Máté 2018. 6. ; Tanító 2019. 11-16.

folyamatos jelenlétének köszönhetően könnyen el tudja érni a diákokat és egyszerűen hozzájut az információkhoz. Hátránya, hogy ezek a szakemberek általában egyedül dolgoznak, nem áll mögöttük szakmai team,¹⁶ nincs lehetőségük szupervízióra. További nehézséget jelent, hogy az iskola alkalmazottjaként a család és a diákok érdekeit képviselje az egyes kollégákkal vagy az iskolával szemben. Szolgáltatásai széleskörűek lehetnek, amelybe beletartozik az egyéni esetkezelés, illetve csoportfoglalkozások tartása, a szülőkkel végzett munka, illetve a konfliktuskezelés is. Ezekben az iskolában a szociális munkás legitimációját jelenti, hogy a diákokat érintő problémák halmozottan vannak jelen, ezért „az iskola elkötelezett a szakértelem iránt”.¹⁷

Az e modell szerint, a mai napig működő iskolák között a teljesség igénye nélkül említhetjük a Zöld Kakas Líceumot¹⁸, a Belvárosi Tanodát¹⁹, vagy a Gandhi Gimnáziumot²⁰. A felsorolt intézmények célkitűzéseibe és szakmai programjukba az intézmények honlapján elérhető dokumentumok betekintést nyújtanak, de az intézményekben megjelenő egyes projektek dokumentálása (pl. resztoratív vitarendező technikák, szociális segítség stb. bemutatásáról számos szakmai publikáció is született. Ezek külön bemutatására terjedelmi korlátok miatt nem teszünk kísérletet, az iskolai szociális munkások által alkalmazható eszközökre egy későbbi fejezetben térünk vissza.) A Tanext Akadémián működő Segit7ek csoport működését Tanító Zsófia tanulmányából ismerhetjük meg, aki szerint a csoport kezdeti működése a belső modell jellegzetességei szerint működött, a későbbiekben már a pécsi modellhez volt hasonló.²¹

Az iskolai gyermekvédelmi felelős státusz is illeszkedhetne ebbe a modellbe, amennyiben ezt szociális munkások töltik be.²²

3.2. A „külső” iskolai szociális munka

A külső, vagy más néven ferencvárosi modellben az iskolai szociális munkát külső szolgáltatók biztosítják, amelyek hálózatba szerveződve működnek. Egy szociális munkás négy-öt iskolát segít egyszerre, így csak

¹⁶ Bár a legtöbb esetben igyekeznek együttműködni az iskola egészségügyi személyzetével.

¹⁷ Máté 2015. 86-87. ; Tanító 2019. 13. Máté 2018. 6.

¹⁸ <https://zoldkakas.hu/> (Utolsó letöltés: 2020. 03.02.)

¹⁹ <http://www.beltanoda.hu/> (Utolsó letöltés: 2020. 03.02.)

²⁰ <http://gandhigimi.hu/> (Utolsó letöltés: 2020. 03.02.)

²¹ Tanító 2019. 25-26.

²² Máté 2018. 6.

heti néhány órát van jelen az adott intézményekben (ügyeleti rendszer), ezért a diákokkal végzett egyéni esetkezelés háttérbe szorul, tevékenysége inkább csoportfoglalkozások tartására korlátozódik. A kevés jelenlét jelenti a modell hátrányát, erőssége pedig, hogy a gyermekekkel foglalkozó szakemberek jól képzettek, tevékenységüket pedig egy szakmai team támogatja, amely lehetőséget nyújt esetmegbeszélésre és szupervízióra is. Ebben a modellben az együttműködésben is adódhatnak nehézségek, hiszen a bizalmi légkör megteremtése nehezebb: a pedagógusok vagy akár a szülők is „megfigyelőt vagy ellenőrt” láthatnak a szociális munkásokban. Az e modell szerint működő programok elsősorban önkormányzati vagy állami fenntartásúak voltak, és az 1990-es évek elején terjedtek el. Tulajdonképpen a későbbi gyermekjóléti szolgálatok gyökereként értelmezhetőek ezek az iskolákat célzó programok, ahogy azt a ferencvárosi csoport kialakulását dokumentáló tanulmányban olvasható.²³

3.3. A pécsi modell

A pécsi INDIT közalapítvány által megvalósított iskolai szociális munka program 2006 és 2012 között működött. A közalapítvány által kialakított program sajátos működési formája miatt vált önálló modellé. Kezdetben 3 pécsi középiskolában indult, majd további két középiskola és egy általános iskola is csatlakozott, a 2010-es tanévtől pedig 6 fővárosi iskolában is alkalmazni kezdték a programot, amely 2012-ben forráshiány miatt szűnt meg.²⁴ A program a külső és a belső modell erősségeit egyesíti, ugyanis a szociális munkások nem az iskola vagy az állami gyermekjóléti szolgálatok alkalmazottai, ezért így nem kerülnek lojalitás-konfliktusba, ugyanakkor egy szociális munkás egy iskolában dolgozik a teljes munkaidejében, így állandóan jelen van az intézmény életében. A szakemberek hálózatba szerveződnek, így esetmegbeszélés, egyéni konzultáció és szupervízió is biztosított számukra.

A program a gyermekekre orientálódó iskolai szociális munka, illetve a modern ökológiai szemléletet követi, azaz saját módszerei (esetkezelés, csoportmunka) alkalmazásával a gyermekek problémáira igyekeznek preventív módon megoldást találni.²⁵ A pécsi modell a mai napig a

²³ Gedeon 1994. 40-46.

²⁴ Máté-Gergál 2018. 162-175.

²⁵ Máté 2015. 88-90. ; Tanító 2019. 14-16. Máté 2018. 7.

legjobban dokumentált iskolai szociális munka program.²⁶ A program keretében egy adott iskolában dolgozó szociális munkás egyedi koncepciót dolgozott ki, amely során figyelembe vette az iskola tárgyi és személyi erőforrásait, illetve az iskolában felmerülő sajátos igényeket is. A szakmai beszámolók szerint mindegyik iskolában a legnagyobb részt az egyéni esetkezelés és tanácsadás tette ki, aminek keretében a megjelenő problémák jellege azonban igen sokféle volt. Például, az iskolai szociális munkások az osztályfőnökökkel együttműködve foglalkoztak a hiányzásokkal, továbbá segítséget nyújtottak családi és kapcsolati gondokban, vagy anyagi és szociális problémákban is. A diákokat nem csak a tanárok delegálták, hanem önként is fordultak az iskolai szociális munkásokhoz, akár pályaválasztási kérdéssről, akár bármilyen fiatalokat foglalkoztató kérdés merült fel (pl. „hogyan kell udvarolni”). Az egyéni esetkezelésen túl közösségi szociális munkát is megvalósítottak.²⁷

4. Az iskolai gyermekvédelmi felelősök

Az iskolai *gyermekvédelmi felelősök* megítélése eltérő az iskolai szociális munkával foglalkozó szakirodalomban. Tanító Zsófia²⁸ önálló modellként hivatkozik olyan típusú működésükre, amikor egy pedagógus teljes állásban lát el gyermekvédelmi feladatokat, azonban Máté Zsolt²⁹ nem tartja önálló irányzatnak a pedagógusok által ellátott gyermekvédelmi tevékenységet, hiszen álláspontja szerint a szociális szakma önálló keretekkel rendelkezik és speciális szaktudást igényel, így a pedagógusok által ellátott gyermekvédelmi felelősi munka nem tekinthető szakmai szempontból előzménynek. Álláspontom szerint, bár a gyermekvédelmi felelősök munkája nem tesz eleget a szociális szakma által meghatározott professzionális szempontoknak, fontos előzménynek számít, hiszen magában foglalja azt a felismerést, hogy az iskoláknak konkrét gyermekvédelmi feladatokkal is foglalkozniuk kell, ráadásul a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény módosításáról szóló 1996. évi LXII. törvény bevezetése után előírta, hogy minden iskolának félállásban kell gyermekvédelmi felelőst foglalkoztatnia. Működésükről Maros Katalin és Tóth Olga 2001-ben készített országos kutatást.³⁰ Fő kutatási kérdésük az volt, hogy

²⁶ Máté-Gergál 2018. 162-175.

²⁷ Máté-Gergál 2018. 162-175.

²⁸ Tanító 2019. 16.

²⁹ Máté 2015. 91.

³⁰ Maros-Tóth 2002. 4-12.

mennyiben és milyen szinten biztosítják az iskolák a jogszabályban előírt feltételeket, illetve, hogy a gyermekvédelmi felelős munkavégzése mennyire hatékony. Eredményeik szerint a megkérdezett iskolák 96%-a foglalkoztatott valamilyen formában gyermekvédelmi felelőst, akik nagy része pedagógus végzettségű. Általában az iskola alkalmazottai, kis mértékben azonban előfordul, hogy a gyermekjóléti szolgálat alkalmazásában állnak, illetve az is elterjedt gyakorlatnak számított, hogy egyszerre az iskola és a gyermekjóléti szolgálat alkalmazottai. Kis településeken az is előfordult, hogy az önkormányzatok a védőnőket foglalkoztatták gyermekvédelmi felelősként. Sok esetben a félállás helyett kereset-kiegészítést vagy órakedvezményt kaptak a pedagógusok. Több gyakorlat is azt sugallta, hogy a gyermekvédelmi felelősi feladatokat olyan pedagógusok kapták, akik e többletfeladat nélkül nem érték volna el a kellő óraszámot ahhoz, hogy teljes állásban foglalkoztathassák őket. Ezek a gyakorlatok arra utalnak, hogy az iskolák sok esetben csak formálisan tettek eleget a törvény előírásainak. További problémaként tárták fel, hogy a legtöbb pedagógus nem jut megfelelő továbbképzéshez annak érdekében, hogy a gyermekvédelmi feladatait hatékonyan tudja ellátni.³¹ Más kutatások arra is rámutattak, hogy a pedagógusok akármennyire is elhivatottan végzik gyermekvédelmi felelős munkájukat, megfelelő kompetenciák híján a legtöbb esetben nem tudnak adekvát választ adni a felmerülő problémákra.

A 2012. szeptember 1-je óta hatályos, nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény már nem rendel státszst és forrást a gyermekvédelmi feladatok ellátáshoz, ráadásul a „326/2013. (VIII. 30.) Korm. rendelet 2013 augusztusában megszüntette, majd az általános felháborodás és szakmai javaslatok nyomán 2015 áprilisában visszaállította az ifjúságvédelmi státszst, és lehetővé tette a szociális munkások iskolai alkalmazását”. Ez az intézkedés 25%-kal csökkentette az amúgy is kis számban jelen levő szociális munkások számát.³² Jelenleg a köznevelési törvény hatályos 69. §-ának (2) bekezdése a következőket fogalmazza meg az iskolai gyermekvédelmi feladatokkal kapcsolatban: „A nevelési-oktatási intézmény vezetője felel (...) f) a gyermek- és ifjúságvédelmi feladatok megszervezése séért és ellátásáért, a gyermekvédelmi jelzőrendszernek a köznevelési intézményhez kapcsolódó feladatai koordinálásáért”, azonban státszst és költségvetés hiányában a gyermekvédelmi felelősök néhány kivételtől eltekintve kikerültek a közoktatás rendszeréből.

³¹ Maros-Tóth 2002. 4-12.

³² Máté 2015. 91.

5. Szakmai sztenderdek és alkalmazott eszközök

A fentiekben bemutatott elméleti és gyakorlati modellek alapján jól körvonalazhatók azok a feltételek és javaslatok, ami mentén az iskolai szociális munkát meg kell szervezni. Ezekre a minimum feltételekre egyéni szakértők és az Iskolai Szociális Munkások Egyesülete is adott javaslatokat, melyek a következőket tartalmazzák:³³

Az iskolai szociális munkásnak *a modern ökológiai szemléletet* kell követnie, így munkájának két fő funkciója az *egyének képessé tévése* a problémáikkal való megbirkózásra, illetve a *környezetük javítása*, hiszen a gyermek és környezete között folyamatos interakció zajlik. Fontos, hogy *általánosan hozzáférhető* szolgáltatás valósuljon meg, azaz igénybevétele ne kötődjön jogosultsági vizsgálathoz, illetve *ingyenesen* álljon a gyermekek rendelkezésére, s *önkéntes* alapon legyen igénybe vehető. A szolgáltatásoknak *rugalmasnak* kell lenniük, tehát tudniuk kell a helyi igényekhez alkalmazkodni. A szociális munkás munkavégzésének helye döntően az iskola legyen, és nagy hangsúlyt kell fektetni az *elérés jelentőségére*, azaz egy iskolai szociális munkás egy iskolában dolgozzon főállásban (külső modell esetén is). A szociális munkásnak minden esetben eleget kell tennie a szakmai elvárásoknak, és *személyesen elkötelezettnek* kell lennie abban, hogy klienseinek tudása legjava szerint segítsen. Munkájuk ellátása érdekében *szerveződjenek hálózatba*, hogy számukra megfelelő szakmai támogatás és szupervízió legyen biztosított, emellett fontos, hogy a szociális munkások törekedjenek a *szakmaközi együttműködésre* (pl. iskola egészségügyi személyzetével, iskolán kívüli szakszolgáltatásokkal stb.).

A szakirodalomból és az iskolai szociális munkával kapcsolatos esettanulmányokból kitűnik, hogy a szociális munkások eszköztára szakmai szempontból egységes, annak alkalmazhatóságát, a szolgáltatási paletta sokféleségét a működési modelljük határozza meg, sok esetben korlátozza le. Az iskolai szociális munkások három szinten – az egyén, a csoport és a közösség szintjén – tudnak feladatot ellátni. Egyéni szinten a leggyakoribb tevékenységük az egyéni esetkezelés, amely magában foglalhat tanácsadást, segítő beszélgetést, krízisintervenciót, hivatalos ügyekben történő segítséget, érdekvédelmet, más szakszolgáltatásokba történő delegálást szülői konzultációt, resztoratív konfliktuskezelést stb. A csoport szintjén megvalósítható tevékenységnek számít a tematikus, edukációs (szexualitás, alkohol, gyermekjogok stb.), vagy

³³ Máté 2015. 91.; Máté 2018.4-6.

pályaorientációs csoportfoglalkozások megtartása, szülői csoportok tartása. Közösségi szinten az iskolai szociális munkás képviselni tudja a gyermekjogokat, a demokratikus értékrendet, teret biztosít a közösségben jelentkező konfliktusok megoldására, kapcsolatot tart a diákönkormányzattal, szülői munkaközösséggel, más helyi szervezetekkel.³⁴

6. Az iskolai szociális munka jelenlegi formája

Az iskolai szociális munka szükségességének szakmai felismerése nem új keletű. Erre utal az 1990-es és 2000-es évek alulról jövő kezdeményezésein kívül, hogy 2010 óta a szakminisztérium több ízben szakmai program kidolgozására kérte fel a hazai szakértőket,³⁵ azonban a tényleges bevezetést lehetővé tevő pályázat csak 2016-ban került kiírásra.³⁶ Ekkor a kötelező bevezetést megelőző pilot programokra pályázhattak a család- és gyermekjóléti szolgálatok. A pályázat keretében 53 család- és gyermekjóléti központ kezdte meg az iskolai szociális munka szolgáltatását 2017 júniusa és 2018 februárja között. A kötelezően végzendő szolgáltatást pedig 2018. szeptember 1-jétől kellett megkezdenie minden család- és gyermekjóléti központnak.³⁷

A jogalkotó szándéka szerint minden iskolában rendelkezésre kell állnia szociálismunka-szolgáltatásnak, amit a család- és gyermekjóléti központokban dolgozó iskolai szociális munkások biztosítanak. A jogalkotó rendelkezései szerint szolgáltatás megszervezése úgy történik, hogy 1000 gyermekenként egy fő szociális segítő biztosítsa az ellátást, azonban az nem került meghatározásra, hogy egy szociális szakember maximálisan hány intézményt láthat el egyszerre.³⁸ A Gyvt. bevezetése óta az egyik legnagyobb fejlesztésről van szó, hiszen akár 15-20%-os humánerőforrás-növekedést is jelenthet a területen.³⁹

Idáig hivatalos szakmai publikáció még nem jelent meg a bevezetés értékeléséről, és a pilot programokról szóló beszámolók is töredékesen, szűk információ tartalommal elérhetők.⁴⁰ Csupán az Emberi Erőforrások

³⁴ Tanító 2019. 27.; Gergál 2018. 210-211.

³⁵ Ezek bevezetésének elmaradása nem ismert.

³⁶ Máté 2018.3.

³⁷ Nagy-Szabóné Szalay 2018. 177-178.

³⁸ Nagy-Szabóné Szalay 2018. 178.

³⁹ Máté 2018. 8.

⁴⁰ http://www.macsgyoe.hu/downloads/rendezvenyek/konf_2019/Andraczi.pdf; (2020. 03.19.)
https://www.oktatas.hu/koznevelés/projektek/efop194/projekthirek/efop194_lezarult; (2020. 03.19.)

Minisztériuma által 2019 augusztusában közzétett szakmai ajánlások hozzáférhetőek széles körben⁴¹.

A bevezetést feltehetően nagyban segíthette, hogy az iskolai szociális munkások egyesületbe szerveződve⁴² erősíteni tudták a szolgáltatás szükségességének álláspontját. A 2018-ban bevezetett szabályozás egyértelműen a szociális szolgáltatások jobbá tételének és szélesítésének szellemében született. A szakmai ajánlásokból kitűnik, hogy a feladatok, illetve a felhasznált eszközök és módszerek meghatározása a korábban felhalmozódott tudás és tapasztalatok figyelembe vételével történt. Ugyanakkor a bevezetésre kerülő forma keretei okot adnak további szakmai vitára és finomhangolásra: ha az iskolai szociális munka jelenlegi feltételeit a korábban ismertetett szakmai ajánlások fényében vizsgáljuk meg, akkor felvetődhet néhány dilemma, melyeket Máté Zsolt összegzett.⁴³ Véleménye szerint az alábbi kérdésekről érdemes további szakmai diskurzust folytatni a szolgáltatás hatékonyabbá tétele érdekében. Az iskolai szociális munkát csak a család-és gyermekjóléti központok végezhetik, ezzel kizárva más egyházi és civil szolgáltatókat. Ennek veszélye lehet, hogy rugalmatlan szolgáltatási struktúra alakul ki, ami gátolhatja a szakmai innovációkat. Ehhez kapcsolódik a szolgáltatás egyoldalú bevezetése, ugyanis csak a „külső” modell megvalósítható, ráadásul – feltehetően pénzügyi okok miatt – nem került kiküszöbölésre a modell legnagyobb hátránya, a nagy kliens szám és a sok intézményben egyszerre végzett munka. Az 1000 gyermek /egy segítő felállás eredménye, hogy egy szociális munkáshoz 5-8 iskola tartozhat, ami csak ügyeleti rendszer fenntartására lehet elegendő. Ez veszélyezteti az elérés jelentőségét, és szemben áll a szakmai ajánlásokkal, amelyek egy, maximum két intézményben történő párhuzamos munkavégzést javasolnak. Fennakadást okozhat még, hogy a kompetenciahatárok nem minden esetben világosak, például az iskolapszichológussal vagy a védőnővel történő együttműködés esetében.⁴⁴

E kirajzolódó dilemmákon túl ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az iskolai szociális munka általános bevezetése mérföldkövet jelent – különösen a gyermekvédelmi felelősi státusz leépítése után –, hiszen így létrejött az iskolák és gyermekvédelem szabályozott együttműködése. Éppen ezért fontos a szakmai diskurzusból az összes érdekelt felet bevonni, és figyelemmel kísérni a szolgáltatások megvalósulását, ezáltal

⁴¹ <https://www.tamogatoweb.hu/index.php/olvasnivalo1/szakmai-szabalyozok/369-utmutatok-az-ovodai-es-iskolai-szocialis-segito-tevekenyseghoz> ; (Utolsó letöltés 2020. 03.19.)

⁴² <http://mizmne.hu/iskolai-szocialis-munkas> ; (Utolsó letöltés 2020. 03.19.)

⁴³ Máté 2018. 8-9.

⁴⁴ Máté 2018.7-12.

minél inkább olyan működésen dolgozni, amely valóban hatékony segítő tevékenységet jelent a gyermekek és családjuk számára.⁴⁵

A továbbiakban egy, a gyermekek véleményét figyelembe vevő kutatás adatai alapján igyekszem megfogalmazni, hogy a gyermekek milyen szükségleteket fogalmazznak meg, amelyre jó, ha az iskolai szociális munka is tud adekvát válaszokat adni.

7. Az iskolai szociális munka lehetőségei a gyermekek véleményének tükrében

Elemzésemet a Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány által vezetett „*Te hogy látod?*” címet viselő kutatás adatain végeztem. Az adatfelvétel 2018 novembere és 2019 márciusa között zajlott, célja pedig hazánkban az első gyermekrészvétellel megvalósuló jelentés elkészítése volt az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága számára. Az elsődleges cél megvalósítása mellett a kutatás további hozadéka, hogy egy olyan adatbázis jött létre, amely a jelentésben bemutatott eredményeken túl számos elemzési lehetőséget rejt magában. A kérdőív a gyermekjogok megvalósulását mérte fel, azonban ezt a gyermekek nyelvére lefordítva, mindennapjaikban megtapasztalható eseteken keresztül tette. A kérdőív blokkjai a gyermekek életét meghatározó legfőbb színtereket fedték le az alábbiak szerint: iskola és biztonság, információ és vélemény, szabadidő, család, egészség, esélyek és hátrányok, jövő és persze helyet kapott benne egy szocio-demográfiai rész is. Az alapítvány az adatbázist, kérésre minden érdeklődő rendelkezésére bocsátja.

Tanulmányomban saját elemzésem adataira támaszkodok, ellenőrizve azt, hogy ezek nem mondanak-e ellent az elkészült jelentésben⁴⁶ foglaltaknak.⁴⁷

⁴⁵ Máté 2018.12.

⁴⁶ Németh Barbara – Balogh Karolina: *Te hogy látod?* – Gyerekjelentés a gyermekjogok helyzetéről-Magyarország, 2019, Budapest, 2019 https://hintalovon.hu/sites/default/files/tehogylatod_jelentes_magyar_0.pdf (utolsó letöltés: 2020.02.05.)

⁴⁷ A *Te hogy látod?* – Gyerekjelentés a gyermekjogok helyzetéről címet viselő jelentés elsősorban a kérdőív kérdéseire adott válaszok alap- vagy valamely demográfiai háttérváltozó – nem, életkori csoport, iskolatípus, stb. – szerinti megoszlásokat közli, mélyebb összefüggések elemzésbe többnyire nem bocsátkozik. Ebből következően, a továbbiakban nem hivatkozok külön a jelentésre.

7.1. A minta

A jelentésből és a szakmai háttérrel bemutató anyagból kiderül, hogy a kutatáshoz nem társultak anyagi források, így külön mintavételre sem volt lehetőség. A kérdőív nyílt felhívást intézett a gyermekekhez, online volt elérhető, illetve népszerűsítése is elsősorban online platformokon zajlott. A kérdőív kitöltésének életkori határa az ENSZ Gyermekjogi Egyezményével⁴⁸ összhangban a 18. életév volt, alsó életkori megkötés nem volt. Bár ezekből a korlátokból adódóan a minta nem reprezentatív, azonban nagy elemszáma (N=5230) miatt mégis megbízható információkkal szolgálhat.

A kérdőív kitöltőinek 70%-a lány, 29%-a fiú, 1%-uk pedig non-bináris⁴⁹. Életkori megoszlásukat tekintve 70%-uk 15-17 éves, 29%-uk 10-14 éves és 1%-uk 9 év alatti⁵⁰ volt. A válaszadók 20%-a élt a fővárosban, 16%-uk megyeszékhelyen, 41%-uk más városban, 23%-uk pedig faluban. 47%-uk gimnáziumba, 20%-uk szakközépiskolába, 5%-uk szakközépiskolába, vagy szakiskolába járt, és 28%-uk volt általános iskolás.

Elemzésemben a kérdőív „*Iskola és biztonság*”, az „*Információ és vélemény*” és az „*Egészség*” témakörök egyes kérdéseit használtam fel. Elemzésem leíró jellegű.⁵¹

7.2. Az iskolában elérhető szolgáltatások

Vizsgálatom kiinduló kutatási kérdése az „*Iskola és biztonság*” részben található. Itt azt kérték a kérdőívet kitöltő gyermekektől, hogy egy listából, amely egyaránt tartalmazott biztonságtechnikai eszközöket és személyeket (beléptető kapu, biztonsági kamera, biztonsági őr, iskolarendőr), támogató személyeket (iskolai bűnmegelőzési tanácsadó⁵², gyermekvédelmi felelős, iskolapszichológus, más támogató személy vagy

⁴⁸ Magyarországon 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről

⁴⁹ A kérdőívben szabadszavas válaszként adhatták meg nemüket azok a gyermekek, akik sem a fiúkhoz, sem a lányokhoz nem sorolták magukat.

⁵⁰ A kutatás szem előtt tartotta, hogy az olvasni tudás korlátot jelent, azonban egy gyermek elől sem akarta elvenni a kitöltés lehetőségét egy alsó életkori határ meghúzásával.

⁵¹ A tanulmányban bemutatott összes, változók közötti összefüggés szignifikáns a $p < 0.05$ szinten.

⁵² Iskolai bűnmegelőzési tanácsadóként rendőrök dolgoznak, azonban ők főleg felvilágosító foglalkozásokat tartanak, ezért a támogató személyek közé sorolom őket

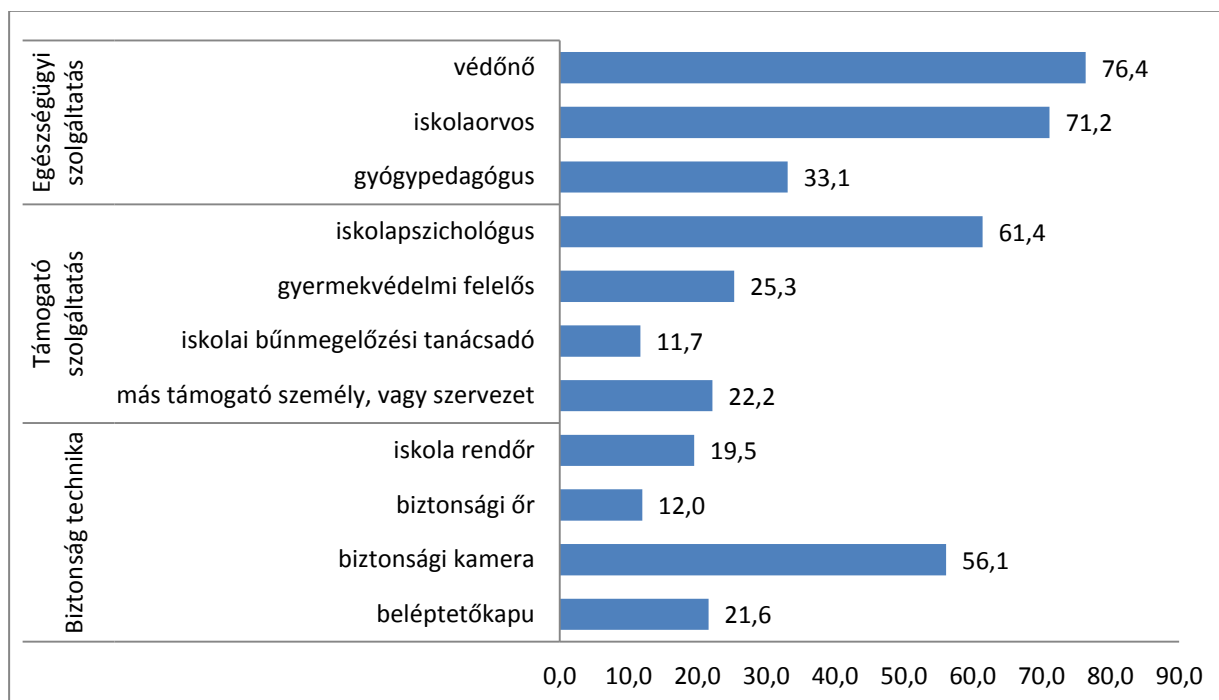
szervezet), illetve egészségügyi feladatokat ellátó személyeket (iskolaorvos, védőnő, gyógypedagógus), válasszanak ki minden olyan személyt vagy felszerelést, ami az iskolájukban elérhető⁵³. A kérdés esetében fontos hangsúlyozni, hogy a válaszokból a gyermekek egyéni tudása látszik, azaz a kérdés nem alkalmas arra, hogy objektív képet kapjunk az iskolákban jelen levő szolgáltatásokról, azonban kiválóan képes mérni azt, hogy az iskolák által biztosított szolgáltatásokból ténylegesen mennyi jut el a gyermekekhez.

Az adatokból jól látszik, hogy az egészségügyi szolgáltatás a legkiterjedtebb az iskolákban, hiszen az iskolaorvos és a védőnő jelenlétéről a legtöbb gyermek tudott (71,2% és 76,4%). Ezen kívül pedig az iskolájukban elérhető pszichológusról számoltak be a legtöbben (61,4%). A gyermekek válaszaiból arra következtethetünk, hogy több iskolában is maradtak gyermekvédelmi feladatokért felelős pedagógusok, hiszen a válaszadó gyermekek 25,3%-a számolt be elérhetőségükről. Jelenlétük nem kötődik egyik iskolatípushoz sem, az általános iskolások és a középiskolások körében is 25% körüli azoknak az aránya, akik találkoztak ilyen támogató szolgáltatással.

Jó hír, hogy a gyermekek csupán 1,4%-a nem nevezett meg egyik csoportból sem elérhető eszközt vagy szolgáltatást, ugyanakkor 52,1%-uk mindhárom szolgáltatás típusból bejelölt legalább egyet. A gyermekek 74,1%-a nevezett meg legalább egy elérhető támogató szolgáltatást.

⁵³ A lista további eleme a diákönkormányzat volt, azonban ezt a vizsgált témára való tekintettel kihagyom az elemzésből.

1. táblázat – "Az én iskolámban van:" (%)

Adatok forrása: „Te hogy látod?” (az ábra saját szerkesztés)

Mivel az iskolai szociális munkásoknak a felvilágosításban, illetve a segítségnyújtásban lehet meghatározó szerepük, ezért a továbbiakban az erre irányuló kérdéseket veszem górcső alá.

7.3. Segítségkérés

Az „Egészség” blokkban azt kérdezték a gyermekektől, hogy „Volt olyan, hogy segítséget kerestél lelki, mentális problémák, vagy drogokkal, alkohollal, függőséggel kapcsolatos kérdések miatt?”, amire a gyermekek 59,9%-a azt válaszolta, hogy nem, mert ezek a problémák nem érintik őt. Azoknak, akiket érintettek ilyen problémák, 20,7%-a kért segítséget, akik közül 12,7% elégedett volt az ellátással, viszont 8%-uk úgy vélte, nem volt megfelelő a segítség. A többiek azért nem kértek segítséget, mert szégyellték magukat (6,1%), nem tudták, hogy mit tegyenek (8,4%) vagy, mert nem volt elérhető ellátás (4,9%). A továbbiakban azokat, akiket nem érintett ilyen probléma, nem veszem figyelembe.

Azok közül, akik támogató szolgáltatáshoz fértek hozzá az iskolában, valamivel többen kaptak megfelelő ellátást, amikor segítséget kértek (33,5%), mint azok, akik nem tudtak támogató szolgáltatásról (26,1%). Érdekes, hogy a kapott ellátással nem elégedettek aránya egyforma mindegyik csoportban (20,5% és 20%). Szintén figyelemre méltó, hogy a

szégyenérzetet és a tanácstalanságot nem enyhítette valamilyen támogató iskolai szolgáltatás jelenléte, hiszen a nevezett okok miatt elmaradt segítségkérés aránya kb. ugyanakkora⁵⁴ volt azok körében, akik tudtak iskolai támogató szolgáltatásról (15,6% és 21,9%), mint akik nem tudtak ilyenről (14,3% és 18,2%). Ugyanakkor, akik ismertek iskolai támogató szolgáltatásokat, jelentősen kevesebben nyilatkoztak úgy, hogy azért nem kértek segítséget, mert nem volt elérhető ellátás (9,1%), mint akik nem ismertek ilyen szolgáltatást (21%). Ezek alapján arra következtethetünk, hogy a segítségkérésre való hajlandóságot az elérhető szolgáltatásokon kívül a bizalom is befolyásolja, hiszen a szégyenérzet, vagy a tanácstalanság levetkőzéséhez olyan légkör is szükséges, amelyben a gyermekek beszélni mernek a problémáikról.

Mivel a legtöbben a védőnőt és az iskolapszichológust nevezték meg elérhető szolgáltatásként, és funkcionalitásban ők jelentik az iskolai szociális munka határterületét⁵⁵, ezért az ő segítségkérésre való befolyásukat külön is megvizsgáltam és természetesen kiemeltem az iskolai gyermekvédelmi felelősöket is. Az iskolapszichológushoz és a védőnői szolgáltatáshoz való hozzáférés nagyon hasonló eredményeket mutat, mint amikor a támogató szolgáltatásokat együtt vettük figyelembe. Azok körében azonban, akik számára elérhető volt egy külön gyermekvédelmi feladatokért felelős személy, sokkal nagyobb volt azoknak az aránya, akik segítséget kértek és megfelelő ellátást kaptak (40,9%), ráadásul jelenlétük a szégyenérzetet is jelentősen csökkentette, hiszen azok között a gyermekek között, akik ismertek gyermekvédelmi felelőst, csupán 12,2% volt azoknak az aránya, akik azért nem kértek segítséget, mert szégyellték magukat. Ez szintén megerősíti a bizalommal kapcsolatos állítást, hiszen ezek alapján feltételezhető, hogy a gyermekek könnyebben beszélnek egy olyan kompetens felnőttel problémáikról, aki nem csak alkalmyszerűen, hanem folyamatosan jelen van az iskolában.

7.4. Felvilágosítás

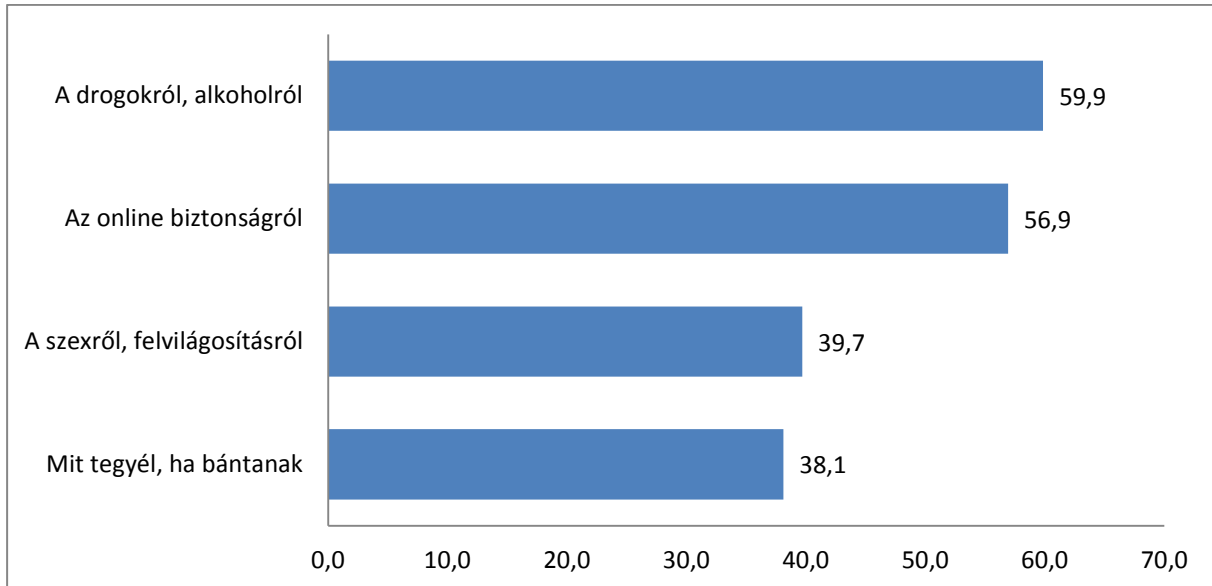
Az iskolai szociális munkások prevenciós feladatai közé tartozik a felvilágosító tevékenység is. A „*Te hogy látod?*” kutatás adataiból kitűnik, hogy a gyermekek keveset hallanak az iskolában az őket érő veszélyekről. Ebben az esetben is egy felsorolásból kellett kiválasztaniuk a gyermekeknek, melyek azok a témák, amiről beszéltek a felnőttekkel az

⁵⁴ Sőt, néhány százalékkal magasabb.

⁵⁵ Annak ellenére, hogy a védőnő az egészségügyi területhez tartozik.

iskolában. A legtöbb szó a drogokról és alkoholról esik, de erről is csak a gyermekek 59,9%-a hall. Figyelemre méltó, hogy a szexuális felvilágosítás szinte tabunak számít, és a bántalmazó szituációk kezeléséről is csak a gyermekek 38,1%-ával beszéltek az iskolában.

2. táblázat – „Beszéltek az iskolában a felnőttekkel az alábbiakról?”

Adatok forrása: „Te hogy látod?” (az ábra saját szerkesztés)

Azok a gyermekek, akik hozzáfértek valamilyen támogató szolgáltatáshoz, az átlagosnál valamivel nagyobb arányban jelezték, hogy beszéltek az őket veszélyeztető témákról. Az 3. táblázat adatai alapján látható, hogy az iskolapszichológus és a védőnő jelenléte az iskolában csak kevésbé emeli meg a felvilágosítás mértékét. Ezzel szemben azok a gyermekek, akik kapcsolatba kerülnek gyermekvédelmi felelőssel, jóval nagyobb arányban találkoznak a bántalmazás, az online biztonság, az alkohol és drog, és még a szexuális felvilágosítás témáival is. Ezek az adatok felhívják arra a figyelmet, hogy a felvilágosító munkában szükség van olyan kompetens, felkészült szakemberekre, akik felelősen végeznek felvilágosító tevékenységet az iskolában. Az adatok rávilágítanak arra is, hogy annak ellenére, hogy az iskolapszichológus és a védőnő is rendelkezik egyes témákról megfelelő tudással, munkájuk fókuszában nem a prevenció feladatok ellátása áll. Éppen ezért is fontos, hogy az iskolai szociális munkások jelen legyenek és ellássák ezeket a feladatokat.

3. táblázat - az iskolapszichológus, a védőnő és a gyermekvédelmi felelős jelenlétének kapcsolata a felvilágosítással

		iskola-pszichológus (%)		védőnő (%)		gyermekvédelmi felelős (%)		Total
		nincs	van	nincs	van	nincs	van	
Mit tegyél, ha bántanak?	nem	66,5	58,8	70,1	59,2	65,8	50,0	61,8
	igen	33,5	41,2	29,9	40,8	34,2	50,0	38,2
Az online biztonságról	nem	46,9	40,6	50,7	40,6	46,4	33,1	43,0
	igen	53,1	59,4	49,3	59,4	53,6	66,9	57,0
A szexről, felvilágosításról	nem	66,1	56,5	69,4	57,4	62,7	53,0	60,2
	igen	33,9	43,5	30,6	42,6	37,3	47,0	39,8
A drogokról, alkoholról	nem	45,8	36,4	43,8	38,9	42,3	33,4	40,0
	igen	54,2	63,6	56,3	61,1	57,7	66,6	60,0

Adatok forrása: „Te hogy látod?” (saját számolás)

8. Összegzés

Összegzésképp megállapítható a gyermekek válaszai alapján, hogy szükség van olyan támogató személyre az iskolában, aki kérdéseikben és problémáikban segítséget tud nyújtani. A gyermekek válaszaiból kitűnik, hogy pusztán egy szolgáltatás elérhetősége nem minden esetben elegendő ahhoz, hogy ténylegesen segítséget kérjenek nehézségeik esetén, ehhez nagymértékű bizalom is szükséges. Mindez megerősíti az Iskolai Szociális Munkások Egyesülete által megfogalmazott szakmai javaslatokban is szereplő ajánlást, miszerint biztosítottak kell lennie az iskolai szociális munkások permanens elérhetőségének. A folyamatos jelenlét segít olyan iskolai klímát kialakítani, amiben a diákok könnyebben fordulnak a segítő személyekhez gondjaikkal, ráadásul ez segíti a szociális munkást is abban, hogy a problémákat minél előbb észlelje és kezelje, vagy továbbítsa a megfelelő helyre. Mindennek fényében – a szakmai ajánlásokkal összhangban – inkább a „belső” vagy a pécsi modell alkalmazása látszik szükségesnek.

Az iskolai szociális munkásoknak továbbá a felvilágosító feladatokban is jelentős szerepe van. Számos olyan fontos téma van, amiről nagyon kevés szó esik az iskolákban, különösen igaz ez a szexualitásra és a bántalmazás kezelésére. Az adatok alapján arra következtethetünk, hogy az adott

témákban kompetens szakemberek munkájának fókuszában nem elsősorban a felvilágosítás áll, vagy erre nincs elég kapacitásuk. Feltehetően a kapacitáshiány a pedagógusok esetében is igaz, ráadásul sok esetben ők nem is érezhetik magukat elég kompetensnek ezeknek a témáknak az átadásában. Ez szintén megerősíti az iskolai szociális munkások jelenlétének szükségességét.

Mindent egybevetve biztató fejleményt jelent, hogy a jogalkotó felismerte az iskolai szociális munkások alkalmazásának szükségességét, így 2018. szeptember 1-je óta minden iskolában biztosítani kell ezt a szolgáltatást. Remélhetőleg nem csak a formai keretei jönnek létre, hanem tartalommal is sikerül feltölteni ezeket a szolgáltatásokat, legyen szó egyéni esetkezelésről, vagy közösségi programok megvalósításáról. Ennek érdekében fontos, hogy a bevezetést követő tapasztalatokról értékelés szülessen, s a szakma és az érintettek – az iskolákban dolgozó pedagógusok és természetesen a gyermekek – visszajelzései becsatornázásra kerüljenek a szolgáltatás fejlesztésébe, hogy az valóban el tudja érni kitűzött céljait. Helyi szinten fontos az igények folyamatos felmérése, illetve a befejezett segítő tevékenység értékelése, s ezeknek a tapasztalatoknak széles szakmai fórumokon történő megosztása a tevékenység fejlesztésének érdekében. Hosszú távon fontos cél lenne, hogy az iskolákban egy stabil, minden gyermek számára hozzáférhető támogató szolgáltatás alakuljon ki, amely gyorsan és adekvátan tud reagálni a felmerülő problémákra, továbbá működése révén jelentősen erősítse a gyermekvédelmi jelzőrendszert.

Felhasznált irodalom

BÁNYAI Emőke: Az iskolai szociális munka és lehetőségei az ezredfordulón Magyarországon. *Háló*, 2000 (5)8.

GEDEON Andor: Dilemmák és nehézségek. *Család, gyermek ifjúság*, 1994/5.

GERGÁL Tímea: Módszerek és gyakorlatok az iskolai szociális munkában. In: BOROS Julianna (szerk.) *Az iskolai szociális munka alapjai*. PTE BTK Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék, Pécs, 2018.

MAROS Katalin – TÓTH Olga: Az iskolai gyermekvédelem helyzete. *Kapocs*, I/3. szám

MÁTÉ Zsolt: Iskolai szociális munka. *Esély*, 2015. 4. szám

MÁTÉ Zsolt: Iskolai szociális munka. *Párbeszéd-szociálismunka folyóirat*, 2018. 5/3. szám:

http://parbeszed.lib.unideb.hu/file/2/5bbcb42d0bc16/szerzo/02_Mate_Zsolt_Iskolai_szocialis_munka.pdf (2020.02.05.)

MÁTÉ Zsolt – GERGÁL Tímea: A pécsi modell története 2006-2012. In BOROS Julianna (szerk.) *Az iskolai szociális munka alapjai*. PTE BTK Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék, Pécs, 2018.

NAGY István – SZABÓNÉ SZALAY Csilla: Óvodai- és iskolai szociális segítő tevékenység a Család- és Gyermejkölési Központnál. In: BOROS Julianna (szerk.) *Az iskolai szociális munka alapjai*. PTE BTK Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék, Pécs, 2018.

TANÍTÓ Zsófia: *Segíthetek? Alternatív iskolai szociálismunka-modellek egy befogadó középiskolában*. Műhelytanulmány, Rubeus Egyesület, Budapest, 2019. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2019/12/Tanito_Zsofia_Segithetek_konyv_2019.pdf?fbclid=IwAR1QO9nXDV19H0G00jxI_we2SAaPoZW9c74OzvFrah2TVU7awh3zE28s7pc (2020.02.05.)

How can a school social worker help – in the light of the needs of children

Summary

From the 1st of September 2018, Hungarian Family and Child Welfare Services are required to provide pre-school and school social work in all public education institutions. This is a major step in forward that, for the first time, normative support shall be available for school social work. The social professionals have a definite idea of practical application of school social work, based on international patterns and domestic practice. The introduction in 2018 was preceded by a long preparatory work, during which several recommendations were made by professionals. At the same time, in addition to professional standards, it is important to take into attention the views of the stakeholders and most of all the children's needs. In my study, I try to define how a school social worker can help. My results come from a large number of surveys with children, which examined their opinion regarding lots of aspects of their lives.